

品花

~~Вдова~~

47046

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

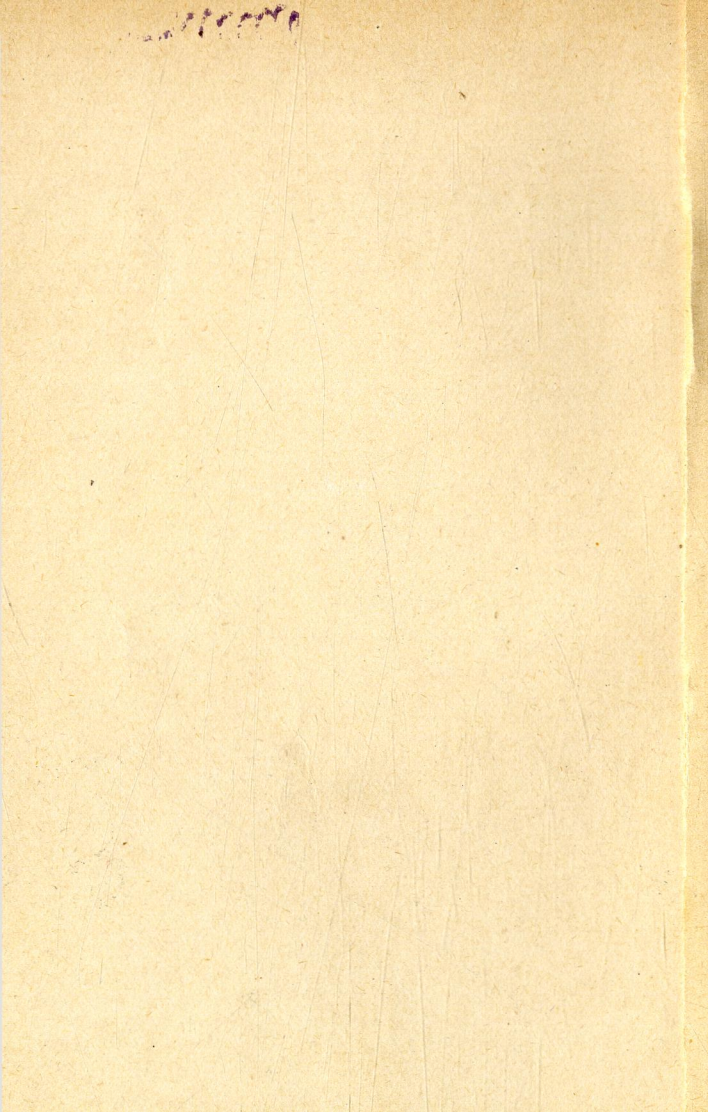
Тогода Ленкін

Зірка

покинь
з повсякденного
життя

В-во "Зервона Каліна" *Він*

Второй

**БОГДАН ЛЕПКИЙ
З І Р К А**

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ

З друкарні А. Гольдмана, Львів, Сикстуська ч. 19.

66
10
346
БОГДАН ЛЕПКИЙ

З І Р К А

ПОВІСТЬ З ПОВОЄННОГО ЖИТТЯ

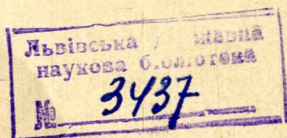
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

~~Б. Секундер Держ. Загального Шпиталю
Д-р Софія Парфанович
Львів, вул. Домагалівців 2.~~

Л Ї В І В 1 9 2 9

ВИДАВНИЧА КООПЕРАТИВА „ЧЕРВОНА КАЛИНА“

W5(a=5u)5-644

— А!

— А!

І стиснули собі долоні.

— А тебе який чорт приніс? — спитав старший. Молодший показав на уста: — Т-сс... Не так голо-сно, докторунцю! Не так голосно!... Я утік з табору.

— З та-бо-ру?

— Так, з табору. Що в тім дивного? Що дня, а краще сказати, що ночі хтось утікає. Іноді ціле товариство. Скучно сидіти. Решітки, вартові, логаза і блощиці. Ніби ти не сидів у таборі?

— Бог беріг. Не довелось.

— Правда, тобі везло.

— Добре мені везло! Я на війні всьо утратив.

— Що ти кажеш?

— Утратив, братчику, утратив. Але скрутім у бічну вулицю.

— Соромно тобі йти з таким обірванцем?

— Правду сказати, ти дійсно не дуже то виба-гливо одягнений, а до того нас підслухують. Тут д-уже цікавий народ. Ми чужинці.

Ішли бічною вулицею. Доктор, заживний чо-ловяга літ біля 50, його товариш значно молодший і на половину тонший.

— Ти вже снідав?

— Нині ще ні.

— А вчора?

— Так само, як нині.

— Чому ж не кажеш? Зайдем до молочарні. Я попросивби тебе до своєї хати. Але жінка ще спить, а служниця вже пішла до міста. Нема кому подати.

— Гаразд. Тільки, знаєш, я голий, мов турецький святий.

— Це вже не твоя річ. Ти мій гість. Війсний побратим. Ей Ладо, Ладо! — і протекціонально поклепав свого молодого товариша по плечах.

— Панно Зірко, будь ласка, подайте нам одно снідання! — сказав доктор, входячи до молочарні. — Двоє яєчок, масло і чай. Ти чай пеш на снідання, правда?

— Що Бог дасть, те пю, а ти?

— Я тебе мушу на годинку залишити. Маю одну недужу, стара, богата жінка. Треба терпівиво вислухати всіх її нарікань, на душність і на безсонницю, але — зате — платить. Ну, так тоді: до побачіння. За годинку буду. Па!

І вийшов ходою поважного громадянина, певного сили свого диплому, досвіду, знання і т. д.

Ладо розглядався по льокалі. Перший раз від кількох місяців сидів за чистим столом, на плетеним кріслі, як чоловік. В голові шуміли ще барвінкові гори, журчали срібні потоки, як тінь біг за ним страх.

Але добре, що він вже на другому боці, і добре, що доктора знайшов. Поможє йому пристроїтись.

Все таки свій чоловік. І не будьякий. Мистець у штуці життя.

І Ладо пригадав собі, як то доктор Барило (так його в полку прозивали), мов штукар по дроті понад пропастями ходив. Другі і на гладкій дорозі карки крутили, а він по найкрутіших стежинах щасливо пробігав.

Де яка місія, комісія, делегація, репарація — вже він: «І я йсем таде». Нині Київ, завтра Берестя, позавтрі Берлін, Лондон, Париж, — мистець! Такий не пропаде!

А він, сотник Петро Пилипець, сиценарицаємий Ладо? Касарня, стрілецькі рови, тиф і наскрізь передіравлена нога, так, що можна туди шнурок переселити, як медведєві кільце через ніс.

А до того »нендза«, як казали стрільці. Отся армія дрібоньких насікомих, що лізла за тобою знад Липи малоощо не до Дону. »Гладити білля горячим залізком« — пригадався приказ старого заїкливого генерала. Егеж, — гладь! Коли вони тобі шнурочком машерують, по стовпі в стайні »бестія« лізе і в сні на тебе скакіць... Тю!

Зірка, румяна, чистенька, чорнобрива дівчинка, подала снідання. Глянув і про тамте забув.

— Ви, панночко, тутешні?

— Або що?

— Цікавий знати.

— Ні, я з тамтого боку.

— Я також.

— Догадуюся. Утікач. Гадаєте, не знаю, хто ви?

Я і вашої пісоньки заспівалаб.

Скривився, — буцім гіркої вишив.

— Не бійтеся. Ви наш старшина. Наш... — і зітхнула. — А може чарочку сливовиці?

Скрутився у собі: — Ні, спасибі вам, пані.

— Від мене, будь ласка, прийміть і не відмовте.

Подала на білій тарілці.

— Так тоді пригубіться — попросив.

— Ви так, як на Великій Україні.

— Побував і до дечого привик.

— Я також. При лікарнях служила.

Видивився на неї. Виглядала як квітка, що нинішньої ночі щоліш розцвилась і — лікарні, йодоформ, рани.

— Дивно вам? Неодно перебула. Бог милував.

Так вони познайомилися, дякуючи випадкові і десятій годині, коли в молочарні живої душі нема.

— Як вам на імя, пані?

— Марія. Але мене, не знаю чому, прозвали Зіркою.

— Добре прозвали, панно Зірко. Дуже добре. Краще і не могли.

Спаленіла.

* * *

— Ух! — тай вивертілаж у череві діру! — нарікав доктор, вернувши від своєї пацієнтки. — Десятий раз розказує те саме, ніби пам'ять згубила.

— Але платить! — підхопив Ладю.

— Солідно платить. Ну, що? Поснідав? А з Зіркою балакав? Тільки ти, чуєш, не баламуть мені дівчини. Це наша. Сирота, попад'янка.

— Я? — і Ладі показав на торочки при рукавах і на тельбухи на колінах.

Доктор похитав головою, як при постелі безнадійно недужого. — Це справді діло погане. Але моя служниця позашиває, вичистить, вигладить і якось воно буде. Якже ти втікав?

— Менше більше як Ігор з половецької неволі. Нецікаво.

— Ну, так тоді розкажеш другим разом. Тепер, як бачу, не маєш великої охоти.

— Was im Gesang soll leben, muss im Leben untergehen — відповів Ладі. —

— Гарно. Але скажи мені, що ти властиво тепер гадаєш робити?

— Тепер я поснідав за три дні і може знову на три дні і — благоденствую. Наш брат так.

— Гум... (і доктор зажурився). З дозволом на побут — казав — то я вже якось поладжу. Маю деякі звязки, хоч воно, на загаль беручи, нелегко. Тільки, будь ласка, сиди опісля тихо.

— Невжеж я авантюрист?

— Я того не кажу. Але, бачиш, якось так треба себе тримати, щоб не назвали наскучливим чужинцем, розумієш, і — тільки... А з хатою що?

— Весь світ мій дім. Небо стеля, а земля постеля — відповів, буцім очайдушно Ладі.

Зірка сіяла за буфетом. Ладі чув її тепле проміння на своїм малокровнім обличчю. Доктор глипнув і усміхнувся нудко. — Ти їй в око впав, уважай! Ти все мав до дівчат щастя. Дівчата люблять малярів, поетів, музикантів...

— Одним словом безпутний народ, — докінчив Ладю.

— А щоб ти знав, — притакнув доктор, — та ще як військовий, — тоді — ого!

— Якій ви бідні, панове солідні!

— Бідні, чи не бідні, а так воно здебільшого буває. У вас мистецтво, що в півня гребінь.

— Ах, мої ви півпівники!

Впадали в тон, до якого за війни привикли.

— А можеб ми так ковбаси на вилки? — »іскушав« доктор. — Погадай, Зірка подасть, Зірка! Вони тут знамениту ковбасу мають, з капустою.

Ладю випрошувався. — Виголодуваний, треба злегка до харчів привикати.

— Правда, правда. А що торкається хати, то в мене на стрижку є кімнатка, що правда тісна, тісна, ало пощо тобі великої. Там у нас сушиться білля. Раз на місяць. Та хіба білля що? Можна тоді вікно відчинити. Як хочеш, — бери.

— А чинш?

— Що там чинш! Кажу тобі, кімнатка пустою стоїть.

— Даром не хочу. Заплачу, як не нині, то колись.

— Старшинська честь. Розумію. Так тоді знаєш що? У мене є синок гімназист і грає на фортеп'яні. Ти музику знаєш, так тоді вчи його грати і таким чином вирівнюються наші рахунки. Добре?

Ладю подав руку.

Барилу заплатив, попрощалися з Зіркою і пі-

шли на дворець, де Ладом мав свій невеличкий клунок.

Звідтам подались до докторової віллі.

* * *

— Отсе моя резиденція! — показував Барило на гарний дімок в огороді, з блискучою вивіскою, на якій у двох мовах було виписане, від котрої до котрої години доктор хорих приймає.

— Гарний дімок — похвалив Ладом — привітливий.

— Кучка в порівнянні з тою вілею, яку я мав у краю. Прошу, ходім!

Увійшли до ординаційної салі.

Гість обмився, вбрав чистий ковнірець і в сінках вичистив з порошу одяг. Міжтим господар пішов на родинну нараду.

— За годину буде обід — сказав, вертаючи.

Ладом мовчки прийняв це до відома. Що йому було казати?

— Моя пані — говорив Барило, — просить, щоби ти пообідав з нами.

Ладом поклонився, стукнувши злегка зап'ятками. Доктор поклепав його по плечах.

— По старшинськи, їй Богу по старшинськи! »Стара війна«... Га, щож, брате, ми вже від того не відвикнемо до смерті. Знаєш, мені, буває, присниться алярм. Зриваюся, як божевільний, хочу вбіратися, йти... Так, так, військо тягне, як стихія.

— Тягне, — відповів Ладом, — або відтручує, як коли.

— Відтручує? Не розумію тебе.

— Відтручує, як погадати, скільки то людей погинуло. І за що? Молодих, надійних людей.

Ти лікар. На тебе може смерть не робить такого вражіння. Але я, трохи поет а трохи музик, як пригадаю собі ті страхітні моменти розставання тіла з душею, чи там душі з тілом, — ні, ні, забудьмо про це, забудьмо, докторунцю.

— Добре кажеш, забудьмо, — притакнув, зітхаючи Барило. — А всеж таки, признати треба, що не даром ми кров свою приливали. Не даром!

Ладові злобна усмішка вискочила на уста, глипнула і сховалася під вусик. »Тобі хіба з носа кров лилася,« — погадав собі, а доктор балакав даліше.

— Бо подумати тільки, хто перед війною чував про нас, навіть імені нашого не знали, а нині все таки...

— ...а нині нас по арештах саджають, за решіткою держать, — докінчив Ладос.

— А хібаж це не знак, що нас бояться? Та про те ми ще побалакаємо колись другим разом, а тепер: »ходом руш!«

І крізь т. зв. сальон, крізь передпокій, попровадив гостя в їдальню.

— Сотник Петро Пилипець! Мій товариш. Це моя дружина, а це мій престолонаслідник, Данко, ученик шестої класи, — говорив доктор голосом, який Ладосі чомусьто нагадував голос провідника по менажерії. Але борщ був добрий, український, ні ярини, ні мяса не жалували, курята, салата, солодкі пиріжки, до того пиво й вино, сирі овочі, усе, як за добрих часів.

Докторова ще нестара і непогана, в короткій суконці з сирого шовку, манікір, закручене волосся, ще моглаби і в голові неодному закрутити. Хатна обстановка солідна, посуда правдивий »кобальт«, скло чисте, ані сліду, що це хата емігранта.

Ладо їв, бо хазяйка припрошувала, мабуть милосердилася над стрільцем, пив, бо господар чоломкався чаркою, і »стару войну« пригадував, але чув, що йому якось не так, як треба, щось то за горло стискає, то до очий лізе. Боронився, затискав зуби, кричав на себе в душі, але кров нахлинула до мозку, зробилося чорно, мурашки побігли по спині, зірвався і — вибіг. Доктор за ним.

Вхопив за руку і попровадив до себе. — На, маєш, напийся води. Що тобі? Помішав пиво з вином, а може не треба було солодкого їсти? Виголодований жолудок і виснажений організм, якийсь час дійсно треба на себе вважати.

Ладо відвернувся до вікна. Дивився на зелений садок, на синє небо, на мальви й сонішники, на журавля над керницею, що шию високо верх дерев знімав, і на курий, що вигрівалися до сонця. Дивився і в душі говорив до себе: »всьо, як там, на Україні.«

— Ну, якже тобі? — приставав до нього доктор — перейшло?

Ладо замість відповіді простяг до нього руку. — Прости! Це так розігралися мої нерви.

— Ех, ті нерви, ті нерви! Дивний ми народ, брате. Раз як лицарі, то знов як плаксиві баби. За багато маємо сентіменту, а часи тверді. Треба нам

більше активізму, а менше кволости. Хвіст до гори, брате!

Ладові знов та сама згірдлива усмішка вискочила на уста, але він її зігнав, як муху.

— Не всі можуть бути такими, як ти, докторунцю, — завважав гірко. — *Poëtae nascuntur*, хоч їх може тепер і не треба. Чорт його зна. На всякий спосіб я завидую тобі.

Барила, якби хто маслом помастив: — Правда?

...Бо скажи сам, чи далеко ми за голосом серця зайдемо? Розум, братчику, розум, отсе провідник певний. Ех, колиб ми більше розуму мали, то не сидіби я в такій нужденній кучці, як отся.

— Або й без кучки, як я, докінчив Лад. — Але мені треба перепросити твою паню, що наробив бешкету. Можна туди піти?

— А чому ж би ні? Прошу.

— Простіть, ласкава пані, — виправдувався Лад, — мені прямо соромно...

— Чого? Усім нам війна попсувала нерви. Ах, щоб ви знали, як я іноді страдаю. Прямо неврастенія, чи щось.

— Так, але я не жінка, тільки старшина, стара война, як каже ваш муж. Аж нараз щось таке, чого я собі ніяк простити не можу. Одно мене виправдує: контраст. Між табором, а отсим столом за велика ріжниця. А до того я від кількох літ не був у хаті. Нагадалося, як то ми колись до обіду сідали, і як вже — не сядемо більше. —

Нічого не відповіла, лиш попросила до сальону на чорну каву.

— Є деякі слова, котрі смішно вимовляти, а все таки не вживаємо інших. Ось приміром »сальон«. Можнаби сказати вітальня, або прямо світлиця, а кажемо сальон, — почав господар.

І на такі то теми балакали вони, буцім боялися поважнішої торкнути. А потім просили гостя, щоб загравав.

Хотів відпрошуватися, бо руки від клявішів відвикли, але музика манила його, як піяка чарка горівки й не відмовився. Гравав, що на думку прийшло, без розбору, не дбаючи про вірність, імпровізував, щоб тільки звуками задурманити себе, як гашішом.

Господиня дякувала і просила ще. І знову гравав, аж почув, що Барило похрапує злегка.

— Я тебе пообідньої дрімки позбавив.

— Борони Боже! Ніколи по обіді не сплю. Хто багато спить, долю переспить, хіба не чув? Але може ти передрімавша трохи? Душко — звернувся доктор до жінки, — чи Марта вже на горі прибрала?

— Так. Можеш там пана сотника закватирувати, — відповіла.

* * *

Кватира була гірша, ніж звичайна воєнна. Маленька, вікно мало що не на підлозі, а стеля зараз над вікном. Стеля в голову давила.

Роздягнувся і кинувся на залізне ліжко.

Мало не крикнув. — Це наше військове, складане ліжко! І білий теплий коц також і в куті пара добрих жовтих чобіт!...

Чув, як жовч розливалася по жилах, а на устах гореч сідала. »Жолудкові кваси«, зацитькував себе. Але чортик якийсь хіхікав у кутку під ліжком і смикав його за мізинний палець лівої ноги. — Спадок по покійній мамуні, егеж, еге! Гадаєш, мало того, і тут і там і ще і ще? А ти на гнилій соломі в тифусовій горячці лежав, »сотник« і босі сліди лишав за собою. Тиж за серцем ішов, а тут, бачиш, розуму слухати було треба, дурень ти, дурень сотенний!

Ладо очима через вікно у садок втікав, між мальви. Його думки гойдалися на високій шиї журавля, з криші на кришу скакали, так аж до гір, а там вже »з верха на верх і з бору в бір« аж до Маківки, до Лисоні і гень-гень малоощо не Ігоревим шляхом бігли. А чортик щораз то за мізинний палець смик і »хі-хі-хі«! Спадок по покійній мамуні...

— Підеш ти геть! — обганявся Ладо.

Не хотів бути невдячним. Барило так щиро привітав його. Приютив утікача в своїй хаті. Видно, не найгірший чоловік. Є такі, що тепер від колишнього товариша, як від зарази втікають. А що якийсь там коц і залізне ліжко притащив, так що! Мало пропасти, так краще, що він, Ладо, переспиться на ньому. Не можна людий дуже гостро судити. — Щож тобі винен такий, що має вдачу крука або хомяка і всьо до хати тягне. Боже ти мій!

Мізунний палець лівої ноги пашів. — Коц і чоботи, гадаєш, на тім кінець? Хі-хі-хі! Коц і чоботи! — Ладо замикав очі і затулював уши.

Дайтеж йому спокій! Десять літ турбували, шарпали нерви, прямо знущалися, хай хоч трохи

спічне. Тиждень зівсім не спав, а на ліжку Бог зна коли.

Хмари, смереки, гайворони гонили за ним і кричали: »тримай, лови, втікач!« Тепер він між чотирма білими стінами, двері зачинені, під кришею доктора він безпечний, лишіть його. Таж то здуріти можна, збожеволіти! І залізо під великим тягарем подасться. Чого ви хочете від нього з тими коцями, чобітьми, кам'яницями, лишіть. І почав журавлів співати: Мерехтить в очах безконечний шлях, гине, гине в синіх хмарах слід по журавлях.

Вдивлений у синяву вечірного неба уявляв себе одним з цих журавлів, про яких співала пісня. Яка далека дорога! Як ті крила болять! Які хмари бовваніють на виднокрузі! Аж страшно! А між хмарами — зірка.

Летів до неї, летів, летів...

* * *

Довго не міг зрозуміти, де він. Жмеринка, Конюшки, табір? Тю, що за чорт! Глянув у вікно і пригадалася вчорашня днина. Твердо спав. Вже мабуть недалеко полудня. Треба вставати. Але як? Ні чобіт, ані одягу не видно. Шукав дзвінка. Не було. Значиться, мусиш, братчику, лежати, поки не змилосердяться над тобою і не принесуть. А може за дверми лишили? Несміло відчинив, — нема. Та в цей мент заскрипіли сходи. Ледви вспів скочити в ліжку й накритися з головою. Вдавав, що спить. Чув, як хтось поклав одяг на сталець і черевики коло ліжка, а потім приніс води і забрався.

Щолиш тоді встав і для всякої безпеки двері на закрутку запер.

Го, го, го! Що то з його одягу зробилося? Не той став. Діри позашивані, з плям ані сліду, сподні і рукави вигладжені. Невжеж не добрий товариш цей Барило!

Не можна гостро судити людей та ще товаришів воєнних.

Вмився по пояс, любуючися студеною водою.

Почув себе свіжим і на яких десять літ молодшим. Нині вже такої дурниці не зробивби, як учора.

Ні, ні, треба нерви кріпко тримати в жмені, бо як пустиш, то понесуть як наполохані коні.

А всеж таки ковнірця ніяк не міг спокійно зацібнути.

Шарпав ним, мало дірок не прірвав. Так само було з краваткою. Два роки минуло, як військовий однострій скинув, а все ще не годен був спокійно отсього цивільного лахміття на себе вбрати. Сіре якесь, погане, як мішок, ні краски, ні форми, тю! Що люди цього не бачать, як вони нівечать тую насолоду, яку для ока дає народня наша, пісня, орнамент! Одноманітними стають, нецікавими... Космополітизм... Егеж! А кордони, паси, решітки, як у менажерії між клітками.

А кляси, партії, завзята боротьба світоглядів, кровожадний фанатизм?...

Полоскав горло і мив щіточкою зуби....

І коли то замириться та стара відьма Європа?

Коли? Аж Америка підросте і займе її місце.

О, тая покаже, що вона вміє!

Відчинив вікно і пригадалася картина Швінда.

Молоденька дівчинка вискочила з ліжка, підняла занавіску і побачила чар літнього ранку. Кімнатка в сутінках, а у вікні небо, сонце, життя... Ні, кажіть ви собі, що хочете, а все таки гарно бути чоловіком!... Тільки тії сутінки, ті вікна поприслонювані занавісками, тії плісняві мури. Гей, гей!

Сів на ліжку і баламкав ногами. Ну, а що тепер?

— Довоювався, пане сотнику, ї що тепер пічнеш з собою? Сидиш на тому піддашу, як на койці курка і роби, що хоч. І сидіти ніяково і злетіти годі. А їсти вже хочеться. Голод по кишках марша грає... Свистав, але тихо, щоб на долині не чули. Ні, таки тому докторові дійсно позавидувати можна. Не висить так між небом і землею, як він. Має хату, жінку, пацієнтів, снідання, одним словом солідна людина, а ти що таке? Два три роки тому сотню на життя і смерть провадив, а нині?

Бігав пальцями по кишнях, чи нема якої половинки. Страшно хотілося курити. Може ще в тій, може в тій, — о! і добув щось скручене, звинене, зімняте. Розгорнув: доляр!.... Їй Богу, всесильний доляр! Що за біда?!

Тримав перед собою і дивився як на чудотворну ікону. З'ява, прямо з'ява якась!

Вчора не було, а нині є. Так, але вчора тая кишня була розпорена і йшла в »приісподні«, а нині вона зашита і в ній — доляр. Як іноді забута гадка зпід свідомости у свідомість підскачить, так він тобі підскачив. І добре зробив. Доляр, це гроші, а в такому випадкові, як ось тепер, так це цілий маєток. Є з чим на снідання піти.

До молочарні. Там, де Зірка сіяє... »Мені на ім'я Марія, але мене прозвали Зіркою, не знаю чому?«

»Добре вас прозвали, пані«.

Збігав по сходах.

* * *

На долині переймила його Марта. — Пані вас, пане сотнику, на снідання просять.

Ого, вже й вона знає, що я колишній сотник. — Прощу туди — і відчинила двері, яких учора не бачив.

* * *

— Як спали? — спитала хазяйка, показуючи на крісло проти себе.

— Спасибі. Як камінь. Щолиш перед годиною збудився.

— Ми вас навмисне не казали будити, бо ви здорові. Чай, чи кава? А може передтим сливовиці? (Чи просити її, щоб пригубилася, чи ні?... Дав спокій).

— Мій муж пішов до хорих. Нині мали ми неспокійну ніч, двічі дзвонили.

— Щож такого?

— Навіть не знаю вам сказати. Не питалася. Часто дзвонять.

— Муж пані добрий лікар.

— Кажуть. Або я знаю. Але мене він вилічити не вміє, — і усміхнулася.

— Буває так, що чоловік жінки не вміє лічити, — сказав і вкусився за язик, бо помітив, що дур-

ницю сказав. — Я зле висловився... — почав паленіючи, як панночка.

Глянула на його зпід ока. — Ні, ви дуже добре сказали.

(Маєш тобі!) — Війна, табор, забулося вести товариську розмову.

— Може воно і краще. Говорите те, що думаєте.

І знов глянула на його, пивними і певними очима.

— Чому не берете масла? А може сала? Ви мабуть до сала на Великій Україні привикли. Там його багато їдять.

Не знав, що відповісти. Взагалі тая старша вже, але все ще гарна паня робила його несміливим...

Пригадав собі доляр. — А я нині мав несподівану зустріч, — почав.

— З ким же то?

— Зі старим знайомим, якого давно не бачив.

— Себто?

— З добродієм доляром. Сам не знаю, звідки він приблукався до мене.

— Не знаєте? Так я вам скажу, — говорила, не підводячи на його очий, — бо я тую кишеню зішивала. Засунувся теть далеко і я ледви його дотула, як потопельника.

— Можливо, — пробубонів і на всякий випадок подякував щиро.

— Може ви собі трохи заграєте?

— Я хотів перейти.

— Хіба по наших садку, поки чоловік не подбає для вас про »пруказ«.

— Правда. »Пруказ«, як паспорт для худоби. Перше того не було. Куди хотів, туди і їхав, як мав гроші в кишені, з виїмком Росії і Туреччини. А тепер!

— Тепер багато змінилося. І не скажу, щоби на краще.

— Тісніше стає на світі, люди бються за місце.

— Гадаєте? А мені бачиться, що пустіше.

— Прискорена ритміка життя.

— На око. А в дійсності люди, як вигаслі вулкани. Молодий, а вже в нім жару ніякого нема.

Ладо голову схилив, як винуватий. — Війна з нас висотила сили, — боронився.

— Я не про вас, а про молодших. Підіть на вечерниці. Перше до самого рана гуляли. Починали коломийкою, а білим мазуром кінчили. Навіть старші бавилися. До кадрили і лянсієра пань-маток просили, а тепер на однім місці, як теля на мотузку скаче, ногами дригає, щось таке вирабляє, як кльовн у цирку. Перше за таке булиби випросили з салі. Панночок також, коли прийшлиби так убрані, як тепер приходять.

— Перше декольтувалися від гори, а тепер від долини — сказав і знов за язик вкусився, бо побачив, що дурницю сказав. — Себто... хотів поправитися.

— Ні, ні, лишіть! Ви ще за мало сказали, тепер декольтуються від гори і від долини.

— Жаль, що я не маляр! — вихопилося йому знов і уста долонею прислонив. — Пані, простіть, але ми, дійсно, ми на війні, так сказати, скапральоватіли.

— Я ще цього слова не чула: скапральоватили. Нічого, але ви ще на щастя не зідійоватили, а це куди гірше. Куди гірше. Ідітьже і заграйте що. Я загляну до кухні. Не знаю, як ви, але мій чоловік любить, щоб обід був добрий. Не дай Боже, щоб пригоріло мясо, або прикуріла підлива.

Пішов і грав імпровізації на теми стрілецьких пісень.

Чув, що недовго була в кухні.

* * *

Доктор прийшов на обід трохи пізніше.

— А я вже авто хотів брати, — почав.

— Так багато гроший заробив, що донести не міг?

— Еге, я справді досить багато заробив нині. Ану, настав подолок, душко!

— Щось також! — і засоромилася. Але всеж таки долоні, як до »талярка« зложила, а він сипав туди корони, папері залишаючи для себе в портфелю.

Ладо, щоб не бути свідком тієї родинної ідиллі, потягнув Данка до фортепяну і пояснював йому, яка різниця між хрестиками і бемолями. І не знає чому, але пригадав собі євангельські слова. »Мавш соблазнити одного із них, то краще камінь привяжи до шиї.« — Не був тільки певний, як там є, »собі« чи »йому« привязати цей камінь.

— Чомуж ви не йдете до обіду? Зупа проходоне, а нині зупа чудова, яринова. Ось бачиш і я

вже римую, що то значить поет у хаті! Ей, поети, поети, коли ви розуму наберете? Ха-ха-ха!

— Доктор в доброму гуморі! — запримітив Ладо, сідаючи за стіл.

— Мому чоловікові небогато до щастя треба.

— Бо я не такий вимагаючий, як ти.

— Йому, щоб побільше пацієнтів.

— Бо я люблю людям помагати.

— Ах, який мені чоловіколюб!

(Як воно там з тим каменем у святім письмі стоїть? — не сходило з голови Ладові).

— А »пруказ«, пане сотнику, буде, — звернувся доктор до Лада.

— Спасибі.

— Нема за що. Щоб я того не міг зробити! Від чогож я тутешніх володарів лічу за дурно?

— То так?

— А тиж як гадав? **Reka reke muje, a po-
ga poqe porucha.** У цілім світі так. Питалися, чи ти не большевик.

— А ти що відповів?

— Що так, бо хотівби ти більше їсти, пити, мати більше гроший і більше щастя до жінок, хоч це останнє неправда, бо сотник велике щастя до жінок має.

— На яку гляну, в тую і влюблюся, правда?

— Но, но, приятелю, не вдавай невинного. Знаємося, як лисі коні. О, бач, як раки печеш, о, о! Ей, сотнику, ти старий псотнику, жіночих серць погромщику, Єросів псаломщику, га-га-га! А що, не казав, не казав? Як ще кілька днів у нас побудеш, то заразиш мене невилічимою недугою віршування

і таку про тебе поему встружу, як про Цяпку, а може ще й кращу.

— А вжеж, що кращу, — притакнула докторова, — бо ти всьо краще знаєш.

— Що це ти! — схопився доктор. — Ще собі сотник погадає, що я справді якийсь бессервіссер. А я, бач, свідомий того, що й мені дещо не вдається, на жаль: не вдається. А всеж таки я маю одну дуже цінну прикмету...

— Яку?

— Я вдоволений собою.

— Себто, ти оптиміст.

— Най буде по твому: оптиміст. І не люблю людей, які, як тая сепія, у своє оточення чорну мазюку пускають. Не люблю людей з чорними окулярами. Де їх багато, там незабаром вибухне війна, революція, або щось подібного. Так тоді випиймо за здоровля мира і благоденствія. Най буде мир!

— А може ти і чорної кави нині не хочеш, бо вона чорна? — спитала жартуючи докторова.

— Ну, так воно зле не є. Я від чорнявок не втікаю, чого найкращим доказом ти.

Докторова кинула в мужа серветкою. — Не слухайте його, — звернулася до Лада, — він іноді сам не знає, що таке балака.

* * *

Ладо кілька днів не виходив з докторового подвіря, щоб »органам публичної безпеки«
непотрібно не лізти на очі. Познайомився з кожним деревцем і кожною квіткою в докторовім городі, прочи-

тав декілька не дуже то цікавих книжок, написав якусь нову пісеньку для сопрану з фортепяновим супроводом і давав Данкові лекції музики. Хлопець був понятливий і мав добру пам'ять, але все таки більше цікавився війною, ніж музикою. Скільки разів за обідом, або при вечері Ладо з доктором згадували свої воєнні пригоди, він прямо не той ставав: очі горіли, уши робилися червоні, як кармазин.

— В батька вдався, — сказала раз докторова голосом, в котрім почувалася злоба. Доктор буцім не зрозумів і погладив свого одинака по голові. — Дай Боже, щоби ти не потрібував переживати того, що ми переживали.

— Непотрібно в множині балакаєш, — за-примітила докторова. — Хтоб гадав, що ти з паном сотником справді за весь час війни ані на хвилину не розставався. А воно мабуть трохи інакше було. Щож торкається нашого Данка, то я скажу, як треба буде, най іде. Може з кращими лаврами верне, як його батько.

Доктор і тими словами не дався вивести зі свого доброго настрою. Хотів їх у жарт обернути.

— От, бачиш, не казав, — торкнув Лада ліктем, — жінки вояків люблять.

— Не вояків, — заперечила — а лицарів. Це неодно, мій пане.

— Знаю, знаю. Можна бути лицарем праці, обов'язку, науки і таке інше.

— Можна, але я таких лицарів маю на гадці, що рідного краю боронять. Для нас, жінок, вони все будуть предметом окремої пошани, все ми їх буде-

мо вище цінити від тих, що не жертвували собою. Ми в мущинах хочемо бачити героїв.

Доктор лукаво усміхнувся: — са-льо-но-вих.

— Іди і переспися, — відповіла коротко.

* * *

Раз доктора покликали до хорого, Данко пішов спати, Ладо грав, а докторова слухала, сидючи далеко від нього на фотелику в кутку.

Грубі дощеві каплі били до шиб, з ринвів цюрком лилася дощівка, якась заблукана муха сумно бреніла, пес вив, одним словом, — витворювався той скучний настрій, який на селі, або в малім місточку, може довести людину до чарки горівки, до гри в маджонґа, або до читання торішних газет.

Ладо імпровізував на тему маршу по розмоклій дорозі в осінню слоту, коли то полеві кухні десь заверушилися, звязки з командою прорвались, і ти йдеш, не знаючи куди і на яке. Прямо сила фатального розгону жене тебе. Кілька не досить згармонізованих тонів, як відоме »ас« в Шопеновій дощевій прелюдії, добувалося з клявішів й летіло назустріч дощеві, ночі, нудзі. Ладо відривався від часу і місця, з головою поринав у воєнних споминах, переживав на ново недавно пережите. Чалапання соток чобіт по болоті, бренькіт зброї і зітхання знесилених грудий зливалися в арію неясну і невловиму, як слизь. Кілька акордів, як спомин недавнього бою, кілька пасажів, як свист невтихаючого, степового вітру і мотив повторюється, ще раз, ще раз, ще раз, але чимраз слабше й невиразніше, бу-

цім похід відходить чимраз дальше і розпливається у просторі, — в тім самім, у яким розплились великі сні о славі Карла дванацятого і може ще більші задуми Наполеона.

Ховзкий акорд у віоліні, п'ять незгармонізованих тонів у басі і руки Лада знеможено падають на коліна...

Ніби далекий відгук почув хлипання за собою. Здавлене, уриване, болюче, вимовніше від найвимовніших слів, безпосередний, неартикулований голос душі.

Спочуття, жаль і хвилина хитання...

— Що я зробив, пощо стрівожив тую душу, що мов тихий ставок у балці дрімала собі в очеретах вигідної і безпечної буденщини? Яке право маю я вдиратися туди й каламутити це спокійне плесо? Так то я віддячуюся за приют і за гостинність, якої зазнав у родині доброго доктора Барила? Невжеж моя гра до того тільки й спосібна, щоб розквоявати душі й робити їх неспосібними до боротьби з життям, шарпати нерви й ширити одну з найпоганіших недуг — неврастенію?

Інстинкт спочутливости казав іти до неї і заспокоїти її, просити вибачіння, що потрівив, — голос розуму і досвіду життєвого не пускав.

— Цеж небезпечний вік! Невжеж не знаєш, як воно може скінчитися? Хочеш будувати подружний трикутник? Мало тієї геометрії на світі? Захочується тобі! — Бачиш — недібране подружжа, він людина реальна, тверезо думуючий буржуй, вона з роду мрійниць, повійка, що волоконцями своїми шукає чогось, щоб оплестися, притулити, спочити...

— Іти, чи ні?

Прикипів до місця.

Заблукана муха бреніла, дощ стукав до вікон, слота позіхала від уха до уха.

Зняв руки і заграє: »Гей видно село«. З силою, з бравурою, з розгоном, перед яким тікає сентимент.

Скінчив і наслухував хвилину... Тихо...

Озирнувся, — порожній фотель дрімає у кутку. Замкнув фортепян і почалапав по сходах.

Роздягнувся напмацки і насунув на себе білий, теплий коць. Військовий.

В далечині мерехтіла зірка.

Вдивився і — заснув.

* * *

Марта збудила його. Принесла снідання.

— Ось воно як! — погадав собі. Доктора нема, докторова не хоче бути з ним сам-на-сам.

Може так і краще.

Обкинув оком комірку. Ще меншою стала, бо сонце не розсвітлювало її. Посіріла.

Дощ ущух, але над місточком бовваніли хмари, сирі, зимні, вагітні.

Жовтих чобіт під стіною не було.

Ніби почалапали за тисячами других, що ходили від Сяну по Дін і — сходилися. Доля усього, що є; в собі, чи тільки в нашій уяві?... Неврастенія... Випив снідання і не маючи зеркала, погладив себе долонею по щоці. Щітка!... Треба, значить, піти до голяра. »Пруказ« »пруказом«, а борода бородою.

* * *

Жовта тарілка баламкалася над білими дверми. Зайшов туди.

Голяр бритвою водив по якимсь обличчю товстім, жовтуватого-червонім, як фотбалеви́й мяч.

Двома пальцями лівої руки піддирав невеликий ніс у гору, буцім хотів відрізати його і жертва косметичної операції робила тоді таке смішно трагічне вражіння, що Ладо на силу здержував регіт у собі. Бувають хвилини, коли чоловік являється найсмішнішим з усіх сотворінь...

Жовтуватого-червоний мяч підскочив, пригнуп кілька разів по «сальоні» і скочив у двері, ніби справжній мяч, коли його копнути ногою.

— Прошу! — і Ладо сів на місці свого попередника. Голяр милив його рукою. Нудкий запах мила мішався з посмаком кави.

— Добродій нетутешні?

— Ні.

— В переїзді?

— В гостині у доктора К.

— Добрий доктор. Вже має власну віллу. Пять покоїв, кухня, лазничка, садок. Добрий доктор... Запускають пан вуса?

— Ні.

— Можна трохи одеколону?

— Ви були в Росії?

— На Україні був. Хто там не був, мій пане? Великий край, багатий край, дуже багатий край. Я там зараз пішовби. Тут тісно. Там хлопець, що пальто подає, дістане більше, як тут «прінціпал». Ще перше, то й тут було краще... — і зітхнув.

—Що за чорт — погадав собі Ладю.— Всі зітхають за тим, що було перше. Ніби дорікають тобі, що ти нового хотів і старе попсував.

— Докторова гарна паня.

— Гадаєте?

— Зараз видно, що з панів. Моя жінка ходить її ондулювати. Чемна, але дуже гонорна, — докторова, не моя жінка. Вона в місті для бідних працює. Філянтропка.

— Так?

— Егеж — притакнув по наддніпрянському. — Неодному допомгла, що страдає. (Останнє слово підчеркнув, бо воно небуденне). В приюті для калік працює, у випозичальні книжок, фантові льотерії для бідних аранжує. (Знову небуденне слово). Пан були на війні?

— Був. А ви?

— Я також був, — фершалом. А тепер бородиню — і зітхнув. — Це також корисне діло.

— Кожна робота корисна, як її добре робити.

— Кожна, та не на кожній однаково заробиш. Доктор заробляє добре. Він тут тепер багато земляків має.

— Так?

— Егеж. Перше Руснак, то значило хлоп, а тепер вони мають чимало професорів, учителів, інтелігенції.

— І якже їм живеться?

— Помаленьки.

Хвилину мовчали.

— Змінюєте доляра? — спитав Ладю.

— Чомуб то ні! Доляр тверда валюта. Щоби я

їх мав тільки, що корон маю. Ой-йой... Най пан не забувають про мене. Всеж таки я на війні був, — фершалом; прошу до другого не йти, ми свої люди.

І на доказ того посвоячення нахилився до Лада і мало що не шептав йому до уха. — Тут треба так, як доктор, бо як ні, то серед ночі опівночі заїде фякер перед хату, збирайтеся і їдьте!

— Куди?

— Вони вже знають куди.

— Гарна перспектива, — погадав собі Ладод і поплівся до молочарні.

* * *

Якийсь пан-отець спиною до дверей при круглім столику сидів. У лівій руці тримав часопис, а правою силкувався зловити муху, що напосілася на його лисину. Читає і мац! Не попав, ще раз, ще раз. Муха відлетить на хвилину, а тоді знов до нього. Прямо грається капосна.

В молочарні нікого більше не було. Годинник зашипів, захарчів, як закатарений і на силу виплював з себе десяту годину.

Ладод сів за тим столиком, що першого разу. Зірки не було. Буфет сумував.

Ладод позіхнув, прислонивши долонею уста.

— Ось тобі один з осередків, до которого після бурливого десятилітнього хвилювання причалює лодка нашого життя. Замість моря творяться калабаньки, зі стоячою, гнилою водицею, з зеленою ряскою на плесі, з раками й черепахами в намулі, з ковбליками й головатицями у філях. В деяких із тих кала-

бань появиться щука, виловить ковблики, витеребить головатиці, розживеться, аж прийде рибак і — в сітку: хвать!

Пан-отець ніяк не міг упоратися з мухою. Пітиб і пособити йому, — майнуло Ладові через мозок, але замість того позіхнув ще раз і ще раз і ще раз.

— Господи! Що це Ти таке твориш з нами, творіннями на образ і подобиє Твоє!

Аж ось і зірка зійшла. Припіднявся, усміхнулася, але перше зі сніданням до пан-отця побігла. Пан-отець відложив газету і про муху на хвилину забув. Мабуть і він розуміється на зорях. Усі ми такі астрономи.

— Добрийдень, панно Зірко!

— Добрийдень, пане сотнику! Ёк спали, ёк днювали? — затягнула по гуцульськи і якось несамовито гарно звеніло це »ёк« у її малинових устах, перепущене крізь два зразки біленьких, дрібоньких зубів.

— А ви?

— Спасибі. Я все добре сплю.

— Чиста совість, правда?

— Егеж! (Полтава руку Кутам подавала). Що позволите, каву, чи чай?

— Що ваша ласка.

— Справді?

— Їй Богу, хочби і отрую, а випю.

Погрозила йому пальчиком і пішла.

Ладо порушився на кріслі... Скучно булоби на нашому небі, якби не отсі зірки.

Принесла сало, білий хліб, масло і чай.

— Добре?

— Нічого більше до щастя мені не треба.

— Невибagliві ви. — І побігла до пан-отця, котрий все таки мухи зловити не вcпів.

Платив, але не спішився. Шукав дрібних, питався, до котрої відчинена почта і чи адвокат буде тепер в суді, чи в канцелярії. Буцім Зірка всьо має знати... Ну, славити Бога, розпращався, вийшов.

Зірка за буфетом »возсіяла«. Ладо снідав і глипав на неї. Ділив їх тільки стіл, як кордон. Скрізь кордони тепер. Замирилися народи, побраталися...

Не знав, з чого почати розмову, а вона мовчала. Не бійся, чує, що він хоче балакати, лиш не може першого слова знайти, чує, а не пічне. Вони люблять нас дратувати, тії жінки! Затявся. На злість буде мовчати, буде. Або він що, щоб напрошуватися зі своїм »я«.

Брався за чай. Потягнув перший ковток, — гіркий. Скривився.

— Мій Боже! Я про цукор забула! — Ах, вибачте!

Так почали балачку.

— Ви все ще у доктора мешкаєте?

— Все. Або що?

— Питаю. Добре вам?

— Чи мені добре? Якби то вам сказати... Наш брат від добра відвик. Може вже й не привикне.

— Не кажіть того! Най старі нарікають, а ми, молоді, весело дивімся на світ.

Її очі, уста, весь вигляд були потвердженням тих слів.

— Молоді, кажете, пані?

— Невжеж ви старий? Яких трицять чотири роки. (Як колиб метрику бачила, відгадала).

— Так, але десять літ на війні!

— Є люди, що ціле життя зі своєю долею воюють.

— Які ви хоробрі, панно Зірко.

— А ви хочете вдавати труса, буцім я не знаю, як бились. Позуйте.

— Я?

— Так. Мущина не тільки тоді позує, як кращого вдає, але й тоді, коли виставляє себе гіршим, ніж є.

— Ого!

— А щоб ви знали. У першому випадкові (нароком вжила тієї форми) хоче, щоб його подивляти, в другому, щоб милосердитися над ним, а в обох він нещирий, мало того, облудний.

— От і дісталось мені!

— І ще більше дістанеться, якщо схочете мені блахмана пускати.

— Зірка?!

— А ви хотілиб, щоби я була *lux a non lucendo*.

— ? ?

— Простіть. Це спомини гімназійної науки.

— Гімназію кінчили?

— Шість кляс, а потім прийшла війна.

— І перепинила вам гімназію, а мені університет. Подаймо собі руку. Мир дому сему.

— Вибачте, гості прийшли, мушу обслужити. Всміхнулася й побігла така весела й рада, буцім то не знати, які гості її відвідали.

Ладо вдавав, що читає часопис. Не помітив, що

тримав його до гори ногами. Зпоза паперу кожний рух Зірки слідив.

Біда, не дівчина. До гімназії ходила, попадянка, може й випещена, до вигід привикла, а тепер як кельнерка бігає і ще вдоволеної вдає, а може і вдоволена. Бог її знає. Каже, що при лазаретах служила, значиться, перевязувала рани, на її руках хорі конали, пізнали пекло на землі. І наче Херувим вийшла з нього ясна і чиста.

Може де і бачив її в Балті, в Жмеринці, в чотирокутнику смерти. Мало то їх було! І не помічалося. А нині її бачить в повній красі.

Завидував гостям, що балакали з нею. Не любив їх. Такі важливі, мов не знать хто. Мабуть учителі сільські. А вжеж. Заняття витискає клеймо на людях, робить їх подібними до себе. Ніби лопатою в голову їй кладуть, чи кава повинна бути молочна, чи тепла, а чай легкий, чи крепкий. І що Зірці хочеться так терпівливо вислухувати тих дурниць.

Глянув у вікно... І не моглаби то бути краща погода? Тепер навіть погоди нема такої, як перше. Всьо попсувалося. Найби дощ упав, наглий і зливний, з громом і блискавками, а тоді засіялаби веселка семибарвна і знов булаби погода. А то мерчить, тухне і кисне, що зівати хочеться.

Семибарвна веселка... Чому я не маляр? Вималювавби леваду. Долом трава свіжа, сполокана дощем, як ізмарагд. На траві вона, а над нею веселка. (Забігається тобі печеного леду. Ей хлопе, хлопе!)

Зірка проходила біля його.

— Читаєте часопис?

— Так.

— То ви й до гори ногами вмієте читати? — кинула і побігла.

Щолиш тоді спохопився і жбурнув дневником на стіл.

Був лихий на себе. Ні, він осмішує себе і в хаті доктора і тут. Що то значить не жити між людьми! Навіть балакати з жінками забув. Все якусь дурницю скаже. Нерви, прокляті нерви. Розігралися на війні, розгулялися в таборі і тепер роби з ними, що хоч! Вчора схопився зі сну. Приснилося, що черевик з лівої ноги машерував по хаті і силкувався лізти по стіні. Що підсадиться трохи, тай — геп! І знов і знов... (Всі ми так спиналися на стіну, десять літ!) Не мав спокою, поки не впевнився, що черевики стоять у найкращій згоді поруч себе. Лівий з лівого, а правий з правого боку... Цеж неврастенія... Як не візьме себе »порядно« в руки, то ще чого доброго подзвонять колись на каритку і відвезуть на тутешній Кульпарків, тимбільше, що пише вірші і komponує, а це в теперішній час дійсно найпевніший доказ, що йому щось у голові не тее. Значиться, на нині з розмовою шабаш! Плати, небоже, і виносися!

Так і зробив. По військовому вклонився. Подала руку. Не випускав, ніби не знаючи, що йому з тою рукою робити.

І знов показав себе смішним. Тепер вона вже має певну підставу вважати його ідіотом, півголовком, »контуженим«, щось такого.

Що? Вона не сміється.

Дивиться на нього, як на нормального чоловіка? Дивно...

— Ви все ще сидите в хаті? — питає.

— А кудиж я маю ходити?

— Прийдіть в суботу на пробу, на репетицію, як по другому боці греблі говорять.

— Граєте в аматорським театрі?

— »Наталку Полтавку« підготовляємо. На добродійні ціли піде. В осмій годині початок.

— Прийду.

* * *

— Колиб мені, Господи, суботи діждатись! — підспівував Лад.

Аж і діждався.

По обіді несміливо спитав доктора: — Чи можу нині вечером на годинку-дві вийти?

Доктор хитро всміхнувся: — А хтож тебе, товаришу, тримає? На любу розмову вибираєшся?

Докторова чогось у креденсі шукала. Вийшла до кухні, вернула, знов шукала і не сідала за столом, на своїм звичайнім місці.

Лад говорив. — Підготовляють виставу. Хочуть грати »Наталку Полтавку«. Я цікавий, як вона піде. Може їм в дечому поможу.

З докторового повного обличчя хитра усмішка не сходила: — Зірка Наталку грає.

— Яка Зірка? — спитала докторова.

— Не знаєш? Марійка з молочарні.

— Ах, тая... кинула через плече. (Що їй якась там Марійка з молочарні?)

— А знаєш, де вони збираються? — спитав доктор. — У читальні. Це недалеко від нас. Друга вулиця на ліво, тоді гайта, пройти яких сто кроків і завернути вісьта, а там вже третій дім з краю, — це читальня. Данку, — звернувся до сина, — проведеш пана сотника, щоби не зблудив. Наше містечко мале, та збудити в ньому не важко. Вулички круті, а люди часто-густо навіть не знають, при якій вулиці живуть. В хаті такого то й такого і тільки — ліктем Ладу торкнув — тільки ти, чуєш, не влюбися в Наталку!

— Знайшов аманта! — відповів Ладо і скривився. Докторова обкинула його поглядом, як промінем осіннього сонця. По обіді не просила, щоб грав. Випили каву в їдальні і розійшлися, сонні, як нішні сонлива днина.

* * *

В читальні в сінях, біля дверей, сторожиха возилася з самоваром. Ніяк не хотів кипіти, а отець-голова вже в третє домагалися чаю, бо на похороні продрохли. Муж сторожихи помагав роздягатися гостям, всував палиці в рукави пальт, щоб не поміняти і крейдою значив кальонші, бо з того на другий день найбільше клопотів буває. Десь тобі кожний кращі за гірші промінєв, а на відвороть ні.

З сіней на право було мешкання сторожів. Там причісувалися панночки, і червонили уста.

Побачивши незнайомого мушину перешіптувалися. »Хто се? Хто се?«

Ладо, вибіраючись з хати, вичистив свій одинокий одяг і позамазував чорнилом повитирані шви.

А все таки чогось йому здавалося, немовто дівчата якраз з його одягу сміються. Бо дівчата звичайно наперед оглядають одяг, а тоді щойно дивляться на самого чоловіка. Та, що вони йому, ті фарбовані дівчата. Як кукли!

Ліві двері вели до читальні. В першій кімнатці в кутку чотирох добродіїв грало тарока. Якраз пагата зловили і зняли крик. Столик обступили »кібиці«.

Ладо поклонився грачам і підійшов до другого гурта. Голосно проговорив своє ім'я і прізвище і по черзі подавав руку. Чув, що не всі однаково скоро спішилися зі своєю. Не знали, хто він. Аж з другої кімнати, з так званої салі, де крісла стояли уставлені в два чотирукутники з проходом через середину, як дві чети піхоти, вибіг чоловігача широковидий, чорноокий, плосконосий, з двома сильно зазначеними рисами від ока й від носа попід бороду, ніби йому хто лице двома шнурками перев'язав. (Так іноді товстенькі немовлятка мають поперевазувані ручки й ніжки).

Побачивши Лада, зняв руки в гору і сунув на його, як медвідь у лісі на рубача.

— Майо паштеніє! — гуготів товстим басом. — Майо паштеніє, пане сотнику!

— Здорові були, Петре Степановичу, — в свою чергу проспівав тенором Ладо і обнялися, кріпко стискаючи себе й поплескуючи по плечах.

Гості цікаво приглядалися тому козацькому привітанню.

— От і зустріч яка! — гуготів бас.

— Дійсно ненадійна зустріч! — співав тенор.

— А ви тут звідкіля взялися? — питав архієрейський бас.

— Із табору, — відповів півголосом Ладо.

— Удралі?

— Вибув...

— От, молодець! Йй Богу молодець! Панове не знають, — звернувся до товариства, — це наш славний сотник, Петро Пилипець, сиценарицаємий Ладо, так сказати один з воєнних героїв, а до того мистець у »партесному пінію«, а тоже і в »іскусному ігранію на клявисінах, сиріч на фортепянові. Його же Господь, взирая на велію нужду нашу, до храмини сієї приведе«.

— Та що це ви, товаришу Чорнишенко! — перебив йому Ладо.

— Як то що? Нам якраз бракує доброго супроводу до Наталки і в дуетах тоже іноді затыгаємо попереk, так тоді тішимося, що не відмовите нам своєї допомоги.

— Від того, то я не відмовляюся ніколи, — при-такнув Ладо, а Чорнишенко вхопив його попід руку і повів у салю, де вже зібрані були артисти.

— Це сотник Петро Пилипець — представляв Лада паням і панночкам, — а це, так сказати, моя театральна трупа. Артисти. Просимо милувати і не бути лихої волі на Петра, якщо він надто кріпко цілуватиметься з Наталкою, себто з панною Марією Кленівною, з сиценарицаємою Зіркою. Бо якщо многоуважаємий пан Возний, сиріч наш пан-нотар, дав йому на це свій законний дозвіл, так тоді і ви, пане сотнику, не противтеся, хай поцілуються трохи,

що вам це шкодить? Зірка від цього не померкне, не бійтесь... Але, але, ви знайомі з панною Марійкою, себто з Зіркою? Це не зірка, а прямо зоря-Венус на нашому тусклому небосклоні; всім нам від неї ясніше в очах стає... Знайомі?

— Старі знайомі, — відповіла Зірка простягаючи руку Ладові.

— Ого! Аж старі! Не вірю, ви, — і старі? Я, так це вже друге діло. Кілько то літ, як ми познайомилися з вами, пане сотнику? Десять буде, правда? Цікаво, що? Знаєте, панове і пані, як то було? Ми тоді Перемишль облягали. Іду я, як прапорщик, на стежу з кількома салдатами. Ніч, незнайомі сторони, що корч, то здається, ворог. Глупо так. Не скажу, щоб боявся, а все таки ніяково якось. Для »развеченія« якусь нашу пісеньку мурликаю собі під носом... Аж чую шорох якийсь... Цить! і ми до землі прикипіли... Лишаю своїх людей, повзу. Чую, — балакає хтось у темряві... Прислухуюся, — по нашому, їй Богу по нашому! »Пане фенріх, чи не збилися ми з дороги« питає один. »Не гадаю« — відповідає другий... Цеж свої, свої! І так я втішився ними, що й про матушку Расею і про батюшку царя забув.

— Братя! гукаю до них, — не стріляйте! Я до вас іду!

— Ходіть! Не бійтеся — відповіли. — І я пішов, зробили ми нараду і стало на тім, що нема нам чого доброго ані від батюшки царя, ані від матушки Расеї сподіватися і тому краще подякувати їм за хліб-сіль і піти собі геть. Отак то я, бачите, і попав у полон, а той, хто полонив мене, то був тодішний

фенріх, а пізніший наш сотник Петро Пилипець, сиценарицаємий Ладю. Але починаймо, бо як я вам стану розказувати, що ми пізніше переживали, то й до самого ранку не скінчу. Будь ласка, сотнику, сідайте до фортепяну і грайте увертуру, а Терпілиха і Наталка на сцену. Раз, два, три! — і плеснув у долоні. — Починаємо!

Проба йшла гладко, майже без запинок.

Чорнишенко радів. — Як у театрі Садовського. Їй же Богу, їй! Зірка, як друга Налетова або Заньковецька, Терпілиха, як Затиркевичка, а Петро, так той тожє Полтавець! Коли ще до того прийдуть костюми, декорації і — поцілуї, так тоді буде справжнє розвлеченіє.

Подякуймож нашому новому капельникові, що до такої гармонії голоси наші довів. Без нього так добре не пішлоби, бо навіть Наталка ніколи ще так гарно не співала, як нині. Правда?

— Куди, куди! — залунало кругом. — Це заслуга пана сотника Пилипця.

Зірка паленіла, Ладю робилося горячо. Він то піднімався і дякував, киваючи головою на всі боки, як колись його кінь, то знову сідав, буцім збирався ще раз те саме грати.

Він дійсно послушавби був ще раз »Чого вода каламутна«, і »Видно шляхи полтавській«, але щож, коли до фортепяну підійшла одна із старших пань, заграла вальса, крісла в одну мить опинилися під стінами і кілька пар пустилося в танець.

Чорнишенко взяв Лада за руку: »Підемо до коршми« і попровадив його до буфету, в якому пані продавали »каналки«, горячу ковбасу, чай, пиво

і горівку. Зачали від останньої. »На погибіль лихо-ві« припивав Чорнишенко. Чоломкнулися і тоді Ладодо в свою чергу попросив ще дві чарки, бо чоловік на двох ногах ходить і, випивши тільки одну чарку, нагадує воєнного каліку, котрому одну ногу відняли.

— Правильно, правильно—притакнув Чорнишенко і почав на Тройцю натякати. Але Ладодо вхопив його за руку.

— Лишіть, товаришу, я третьої ніколи не пю!

— Ов! А я, знайте, іноді й до дванадцяти апостолів доходжу.

— Але чи вам це на здоровля виходить?

— Славити Бога, я ще й двох слабих поборовби. І колиби так гроші, то може й до пів копи дотягнувби.

— Пощо?

— А невжеж я знаю пощо? Прямо для розвличенія!

І його великі чорні очі імлю затагнулися.

— Сідаймо, я нині настоявся богато.

— Де?

— А в банку, при касі. Богато виплат було.

— То ви служите в банку?

— Там служу, де місце було, хоч я прирожденний актор, так сказати скоморох, котрого Господь вже в матерному чреві не обличчам, а личиною наділив.

Ладодо глянув на Чорнишенка. Він справді, ніби в личині перед ним сидів, в личині якогось добродушного сатира, в котрого грубих чертах »з журбою радість обнімалася«.

— Весь день то кульками на рахівниці суваю, то коронами дзвоню, а перед очима в мене все Садовський, Саксаганський, Кропивницький, Карпенко Карий так і снуються і кивають на мене... ходи! Хотілосяб мати театр. Ставити штуки, одушевлювати народ, будити свідомість і гордощі національні, ех, як хотілосяб! А тут: »сиди, сиди і нічогісінько не жди!«... Не гнівайтесь, але я все таки, хочби сам, а третю випю і четверту, а може й п'яту, випю, так мені, Боже, поможи, що випю!... — І пив. — Невжеж це водка? — виправдувався. — Всього сорок градусів. От прополокуеш горло. Ми в таборі куди кращий самогон робили. Але, якби так нам до дому вернутися... О, тоді випилиб на славу, ой випилиб!... — І поник головою... — Колиб то так, знаєте, шапку невидимку дістать, та хоч на днину-дві туди увильнути! Батьку ти мій! Бо тут, не во гнів вам сказати, тісно, так тісно як нозі в позиченому чоботі. Давить. Давить, хоч гинь... Закусимо хіба?

— Закусити, то можна, — притакнув Ладю.

— А як вам подобається Зірка! — спитав нараз Чорнищенко.

— Гарна, — відповів, буцім байдужно, Ладю.

— Мало гарна, чудова, розкіш одна! — і замляскав язиком. — Правду вам сказати, не злюбив я вашої Галилеї, ані отсеї Закарпатії, ні Биковини, простіть за слово, не злюбив і кришка! І земля тут невелика і неба мало і люди, хоч і попадаються гарні, так маленькі якісь. Нашому братові не рівня. Куди, куди! Наші літають, а тутешні лаязять.

Копошуться, як мурашки. Алежбо зате зірки

на вашому небі сяють, божі зірки. Ох, яка розкіш! І гарне то, і мудре і привітливє і терпєливє і не ви-повім, якє. От, з такою зйїтись...

— Так чомуж тоді з такою не оженитєся, Петре Степановичу?

— Я? — і розреготався басом, як Сатир у лісо-вій глуші. Я вже, братчику, з чаркою по слові і віри їй додержу. Мабуть до смерти бурлакуватиму. Але ви, так це друга стаття. У вас, Галилейців, вродже-ний хист бути солідними мужами.

— Дрібнобуржуями?

— Щось біля того. На війні до наступу, то ви не дуже здатні, але позицію тримать, добрі. Ваш ко-зак витрівалий, послушний, карний. А ми, знаєте — степ, буря, гураган, зірветься, шумить і спинити не спосіб. А як зупиниєся, — так тоді вже шабаш. От, колиб то так можна одних із другими спрягти... Але це важко, дуже важко... Сказавби словечко, так вовк недалечко, — додав і озирнувся. — Нехай мо-же колись другим разом. — І присунувся ближе до Лада. — Тут, бачите, підслухують. Завелось таке, що цур йому!

— А у вас буцім того добра немає? ..

— В тім то й біда, що є. І тут і там нас демора-лізують. А всеж таки, тут тільки листя обтинають, а там підгризають коріння. Листя з весною відро-сте, а корінь як зігниє, то й ціле дерево згине.

Замовк. І Ладò мовчав. Дивився, як танцювали якогось дзєсбенда. Мужини, як бички на мотузку скакали.

— Буцім блох витрісають, — кинув Чорнишен-ко і згїрдливо всміхнувся. — Чомуб то не затанцю-

вати гопака, або вашої коломийки. От це тобі танки! І рух і ритм і чуєш, що кров тобі в жилах жвавіше грає. А це що? »Гоп-гоп по вашему. Гіф-гіф по нашému«, — чорт його батька знає, що воно таке!

— Всесильна мода, — завважав Пилипець.

— Дурнота людська, тай тільки. А сварливі які, а зависливі, тю! Великої України хочуть. Гарно. Я також. Алеж бо таке хотіння не збувається через ніч. Поспішай помаленьки. Ні, чвалом летять, головою мур пробивають. От, хочби й школа візьмім. Тутешня селянська дитина по своєму балака, по старосвітськи. Богато архаїзмів у їхній мові. Так тоді ви їх перше по тутешньому читати й писати навчіть, а тоді вже до літературної мови привчайте.

— Так ви, значиться, хотілиб окремого букваря для тутешніх шкіл?

— А вжеж. І для гуцульських дітий також. І для лемківських. Як лекше, так і вчити треба. Бо перша річ навчити. А вони вперлися, ні і ні! З того ще якась халепа вийде. Побачите.

Журилися земляки з двох кінців України.

— А ви не танцюєте? — спитав нараз Чорнишенко.

— Ні, не танцюю, — відповів Ладо.

— Навіть з Зіркою ні?

— Навіть з нею.

— І вона не танцює. Бачите, збирається до хати йти. У неї завтра служба, — в молочарні.

Ладо зірвався.

— Куди?

— Піду, бо я, так сказати, в комірнім живу. Підсусідок. Ще гірше.

— Правда. А на другу репетицію приходьте. Дуже вас прошу. Повітаємо радо.

— Прийду.

Ладо вхопив капелюх і вибіг. Зробив декілька кроків і притулився до муру. Вона туди переходить. Колиби так сама...

* * *

Зірка дійсно сама вертала. Так тоді, не надумуючися довго, приступив до неї.

— Як вам подобалося нині, пане сотнику?

— Де ви, там і гарно, панно Марійко.

— Воду опижаєте в ступі.

— Кажу, що чую, пані.

— Не люблю пустомельства.

— А якимже чином я вас переконати можу, що це не пустомельство?

— Правда...

Йшли поруч себе. Коли нехотячи ліктями зустрілися, то ніби струя електрична перебігала по них.

— Простіть, я вас потрутив.

— Нічого. Не ваша вина. Темно.

— На світі, так, але зате в душі у мене ясно.

Зупинилася на хвилину.

— Правду кажете?

— Як на сповіді, Зірко. — І замовк.

(Бовване вісімнадцятий, знову таку добру нагоду прогавив! Не міг щось кращого сказати: »на

сповіди«... Кози тобі пасти, а не з панночкою розмовляти, та ще з такою, як вона). Мовчки йшов даліше.

Боявся, що знову щось не до ладу повість.

А тут так добре йти поруч неї в тую темну ніч, як у мрію.

Жаль розвівати гарний настрій словами.

— Отут то я й живу, — сказала, відмикаючи скрипливу фірточку. — До побачіння.

— До завтра.

— Ні, завтра не приходіть. Завтра торг. Буде багато людей. Позавтрі, коло десятої години.—І подала руку. Вхопив, і притулив до уст. Вирвала, — »добраніч!« — і побігла.

Мов прикипів до місця. Чув, як ринь під її ногами шорохтіла, як відчинила й замкнула хатні двері і як сходи на гору заскрипіли.

Тоді на другий бік вулиці перейшов. За ним побіг запах білих левкоїв.

Тихий дім дрімав, задурманений пахощами цвітів.

Глянув туди. В котрім вікні тепер світло блисне, там вона.

Темно було. Значиться, не світила.

Напотемки роздягнеться, притулить голову до подушки і засне. Мусить скоро заснути, бо завтра багато роботи має.

— »Добраніч!« — кинув сонному дімкові і пахучим квіткам і поплівся на свій стришок.

* * *

— Якже там вчора було? — питає на другий день за обідом доктор, як хижак кралами розриваючи куряче крило.

Докторова уши руками затулила.

— Ах, прости, — звернувся до неї доктор. — Все забуваю, що ти того хрупоту не любиш. А я і живе курятко роздерби, ха-ха!

— Ти скінчив?

— Чому питаєш?

— Бо не знаю, чи можна руки відняти.

— Алеж можна, можна, дуже просимо! У тебе руки гарні, маленькі. А всеж таки не зашкодилоб бути трохи менше ніжною, і не так вразливою, як мімоза. Тепер, бачиш, інші часи.

— Я тебе не питаю, які тепер часи, тільки прошу, щоби ти над моїми нервами змилосердився. Чужих лікуєш, а своїх дратуєш.

— Бачу, що й ти римуєш, — прибував гнів у жарти повернути. Усю вину спихав на Лада, який буцім то розносив поетичні бакцілі. Мабуть то під його впливом докторова зробилася такою переніженою, такою »тендітнісенською, як павутиночка«. Ще гірше. Прямо: *Nolli me tangere!*

— Забувавш, що маємо гостя, — перебила йому.

— Най привикає. Пригодиться.

— Пан сотник, не ти.

— Кожний з нас, окремий осібняк, — я це знаю.

— Кінчи!

Мовчки їли суніці. Вибирані, одна в одну великі.

Докторова свої ще й битю сметаною придобрила. Доктор головою крутив.

— Не знаю, як можна такі шляхотні ягоди сметаною псувати. Того роду композиція навіть не дуже то для жолудка безпечна, чи там пак для шлунка.

Та ще він того й не вимовив, як скривився мов середа на п'ятницю і хустку до уст приклав. Сплюнув, »тю!«

— Що таке? — питала докторова.

— Або я знаю що. Чи така погана мушка на суницях сиділа, чи жінка, що їх збирала, мала брудні руки. Тю!

Докторова відвернулася. — Ні, знаєте, мій чоловік нині неможливий. Сотник буде мав що розказувати про тебе.

— Гадаєш, він такий довгоязикий, як... — але не докінчив, бо не хотів жінки ще гірше дратувати. Був вигідний і любив спокій. »Войни маю отак«, — говорив, показуючи на шию. А всеж таки ясно було, що тут домашня війна почалася. Мимохіть прийшло Ладові на гадку, чи не він тій війні причина. Це невиключене. Творив до доктора контраст, а жінки люблять щось нового, інакше не змінялася б так часто мода. Не знав, що з собою робити. Властиво найкраще було би йти. Але з чим і куди? Вже навіть цілого доляра не мав при собі. Одяг ледви тримається купи, »пруказу« ще не дістав.

Чорно робилося, коли пив чорну каву.

— Може вам ще? — питала докторова.

— Будь ласка, — попросив і випив три філіжанки.

— А що скаже серце? — питає доктор.

— Я навіть не знаю, чи воно в мене є, — відповів.

— Не вірю, — заперечила докторова.

Розійшлися скорше, ніж звичайно. Розмова рвалася, як злежалий шовк.

* * *

Ладо ходив по своїм стрижку, як звір по клітці.

От тобі життя! На війні не раз дуже скрутно було. Збруч, большевики, Денікін, Київ, знову Збруч і т. д. аж до найгіршого, що собі тільки подумати можна, до дротяної сітки, як у менажерії, але всеж таки в такому глупому й безвихідному положенні, як тепер, він ще ніколи не був. Хоч головою в стіну товчи... Пустив пальці млинком. Як зіткнуться, то йти, як ні, то сидіти. Три рази пальці не зударялися, значиться — сиди! Але що ти ту висидиш, хлопе?

І прискіпував ходи... Найгірше, що нічого сподіватися не може. Навіть листа написати годі. А не напише, так і відповіді не дістане.

Кара Божа і тільки!... А защо? Власною рукою за весь час війни ані одного невинного чоловіка не вбив.

Гадки заячими слідами скакали.

Як був у повстанчому відділі Діявола, то мало-що не мусів одного комісаря на телеграфічним стовпі повісити, і то земляка. (Відганяє від себе цей поганий спомин, так він все перед очі лізе).

Правда, що землячок був зіленько добре, не одну душу мав на своїй чорній совісти. Контрреволюціонерів живцем у піч кидав. А всеж таки мав

жінку й діти. Жінка по ногах Діявола цілувала, »розстріляй, а не вішай, батьку, добродію мій ласкавий!«

Ні. »Сотнику Петре, а підтягни ти, будь ласка, отсього катюгу!« — приказував Діявол. »Я?«... »Щоб більший був парад!« — »Найбільший буде, як це ти, отамане, зробиш«... »І зроблю. Чомуб то не зробить?«... Стричка не було, так шматок телеграфічного дроту відірвали, дріт перерізав шию, щось таке гидко-страхітне вийшло... тю!

Війна!...

Вже не ходив, а бігав. За голову руками хапався повторяючи: »Проклятий будь, хто перший знехтував життя людини!« Зачіпив о ліжко, мало не повернувся і сів... Як божевільний дивився перед себе, — Десять літ божевілля, — щось страшного! А тепер? Невжеж заспокоїлися люди і вернули до нормального життя? Він перший, що таке робить? А мігби. Аж жаль, що марнує час.

Лікті спер на коліна, бороду долонями підпер і журився... Дивно, що не явиться хтось і не скаже: »Люди, так годі! Давайте, жиймо по правді, по справедливості, по заповітам Христовим, а в першу чергу не вбиваймо!«... Цеж таке легке, просте, звичайне. Невільно вбивати чоловіка, ніколи і нікому... Невільно!... Пригадав собі село й одну хату, в якій забили конокрада. Кров бризнула на стіни. І кілька їх тепер не мажуть вапном, все виступає... Глянув... Тут стіни чисті, бо хата ще нова, ще в ній нікого не вбили... А чи вбють?... Раменами здвигнув... Ні, тобі щось таки мабуть бракує! Це вже не сама неврастенія, а щось гірше... Щоби раз цей глупий »прук« дістати. Піде! Найметься до роботи, до якої-

будь, щоб тільки працювати. »Праця єдина з недолі нас вирве«, чи як там. Наївне воно, але правдиве, як пісні Вербицького і Воробкевича. Залюбки проспівував собі »Над Прутом у лузі.«

Простеньке воно, але гарне. Добрі були часи, коли могли так спокійно komponувати. Темпо повільне, мелодія розвивається льогічно, гармонія легка, прозора, без діссонансів, — пісня минулих днів. Тепер чвертьтони, ритм скорострілів, автомобілів, літаків, одним словом — залізобетон. Скреготи, стони, зойки, щось нового родиться і вродити не може. Хірурги з білими фартухами, поляпаними кровю, — порід важкий... А старий Бах дивиться зпоза органів в церкві св. Томи й похитує головою. »Гай-гай! занапали Божий рай!«

Ладо скидає маринарку і черевики, лягає на військовому ліжку, витягається, позіхає...

Властиво, не треба робити трагедії там, де її нема. Тисячі лягли по всяких Маківках, Крутах і Бог знає де, другі сновигають каліками по світі, треті за дротами сидять, дожидаючи самі не знаючи чого, так ти ще, братчику, значиться, на війні не найгірше вийшов. Правда, кілька літ життя пішло, ліва нога перестрілена наскрізь, як має бути дощ, то ломить, »як холера«, але все таки ти ще голову маєш на карку. Треба лиш приборкати нерви, добути »пруказ« і забратися до праці. »Праця єдина з недолі нас вирве.«

Пригадалася пісенька »У попа була собака« і пара до неї »Пошедл Марек на ярмарек«, обі в роді якогось музичного *perpetuum mobile*, — безконечники. Зачав їх аналізувати. Нагадують себе, тільки

ритм інший... Ритм велика річ... Ти, Ладо, втратив свій ритм, от що. Тому ти такий безрадний. Ритм свій мусиш знайти. Годі чоловікові жити без ритму. Хібаб лежав, як Доніцетті чи котрийсь із італійських композиторів, що komponував лежачи, а як йому лист зсунувся за ліжку, то він замість встати й піднести його, брав другий і наново komponував. Такий був лежень. Але котрий то — Россіні, Доніцетті, чи котрий?

Не пригадав собі, бо заснув.

* * *

Збудив його Данко. — Пане сотнику, просимо до вечері.

Здивувався, бо якраз снилося йому, немовто він на вакаціях у батька, перед війною, як студент другого року філософії... Який він сотник?

— Хто просить?

— Мама.

Пізнав голос Данка і зрозумів, де він і в кого. Шнурував »черевики« і вбірав осторожно маринарку, щоб не відірвати рукава, або не перебити вишморганой тендітної плетінки сукна на лікті.

— Пан сотник не світили електрики?

— Я, синку, спав, — відповів протекціяльно.

— І не збудив я пана сотника своєю грою?

— Ні раз. Сон мені, бачиш, твердий на диво вдав-ся. А як тобі гралося, Данку?

— Дуже добре. Я вже тепер розбіраюся в нотах, дякуючи пану сотникові.

Погладив його по голові.

— З тебе буде ще п'яніст.

— Але не такий, як Любка.

— Любка, синоньку, одна і другої не буде. Але ти також можеш дуже добре грати, хоч інакше. Тільки пильно вправляй. Без праці далеко не зайдеш. »Праця єдина з недолі нас вирве,« — знаєш?

— Я вчився того вірша на пам'ять.

— Повтаряй його хочби що днини. Мистецтво, це є самооб'явлення, себто виявлення нашого »я«, — що те »я« має цікавого в собі і у відношенні до оточуючого світа.

(Данко відкашельнув).

— Та якби ми не дивилися на суть мистецтва і на генезу його творів, то безсумнівне одно, — а саме, що інструментом треба володіти перфектно. Розумівш мене? — перфектно!! Себто треба мати знамениту техніку, як тепер кажеться звичайно. Бо щоплиш тоді ти можеш у твір, який будеш грати, вкладати своє розуміння його змісту, виявляти своє »я«.

Данко перестав кашляти і слухав уважно. Старався зрозуміти. —

— Ти чув, як Любка грала вальс Шопена ґес-дур?

— Чув, пане сотнику.

— І що?

— Це був буцім другий вальс ґес-дур.

— Правда? Хоч вона його грала вірно, найвірніше. О, в тім то і весь секрет. Вона виявила своє власне »я«. Так само виявляє його маляр, малюючи краєвид, або портрет. Інакше артисти булиб тільки копістами, вони відтворювалиб, а не творилиб.

— Панове! Вечера стигне, — почувся голос з долини.

— Ходім, бо мамуся будуть гніватися.

* * *

Але мамуся не гнівалася. Навпаки, докторова була нині в »прегарному настроєві.«

— Подумайте, мого мужа покликали на конзіліум до барона Штенґля.

— Так?

— Ви мабуть не знаєте, хто такий барон Штенгель?

— Ні. Я навіть не знаю, як загалом виглядають барони.

— Це один з найбільших богачів в тутешнім комітаті. Мешкає три милі звідси і дуже не любить Руснаків. А тепер мужа покликав до себе. Там він і заночує.

— Та-ак?

— Може щолиш завтра коло полудня верне. Але мене не застане в хаті.

— Ні-і?

— Ми улаштуємо так званий музичний ранок, на дохід інвалідів.

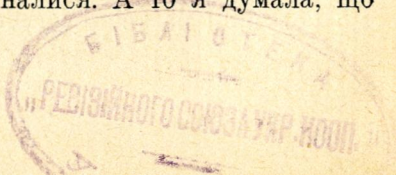
— Та-ак?

— Що ви нині розтакалися та рознікалися. Говоріть по людському!

— Я дуже розіспався, ласкава пані.

— Добре, що призналися. А то я думала, що ви влюбилися.

— І стуманів?

— Щось менше більше так. Ви й апетиту не маєте, а це одна з прикмет влюбленности. Філеті Марта зготувила добрі. А чому не берете компоту з ананасів? Не любите?

— Правду вам сказати, ласкава пані, я ще ніколи не їв ананасів.

— Жалую вас, бо це один з найкращих компотів.

— Я привик у таборі до нашого компоту.

— Себто?

— До капусти, іноді навіть гнилої.

— Ов! — і скривилася.

— Вибачте, коли вразив.

— Мімозу?

— Щось ніби так.

— Ви вже відгризаєтеся, як бачу.

— „Übung macht den Meister“...

— Не все.

— Розумію, — і обоє розсміялися.

Данко трівожно дивився на мамусю, на якої лицях зацвіли румянці. Очі світилися.

— Якже заповідається »Наталка«? — спитала і пильно подивилася на Лада.

— Знаменито, — ласкава пані.

— Наталку грає ця панночка з молочарні, правда?

— Так, пані.

— І добре?

— Як вроджена артистка.

— Я такої відповіді надіялася, бо всі ви прямо подурили на точці панночки з молочарні. Кож-

ний з місця влюблюється в неї. А ви, пане сотнику, також?

Перекривила голову й дивилася на нього кокетерійно.

(Іншого вислову на цей погляд не знаходив).

— Правду вам сказати, ласкава пані, я ще про те не думав.

— Не вірю.

— Божитися не буду.

— І добре зробите, що не будете, бо нащо взивати імені божого надаремно.

Закопилила малинові уста, буцім збиралася свистати.

— Молоде, свіже, фіцігорне...

— Як ви сказали, пані?

— Фіцігорне. Не чули такого слова? Так у Бережанщині кажуть. У Грінченка нема. Там ще бракує багато таких слів, що живуть в устах народу. Ми, бачите, силкуємося балакати по літературньому.

— І це нам не вдається.

— Як кому. Знаю такого професора, що балакає, мовби з книжки читав. Самі вибрані вислови з найкращих наших авторів. Речення також. Десять хвилин слухаєш радо, а потім хочеться позіхати.

— Ваша правда, пані. Мова мусить бути не тільки гарна, чиста і цвітиста, але й несилована, природна, бо всяка неприродність скучна.

— Всяка?

— Для мене так.

— А гадаєте, панночка з молочарні природна? — і розсміялася. — Роблена природність, пане сотнику, роблена! Усі ми жінки, як молоді так і стар-

ші, неприродні, бо природні для вас нецікаві. Ви нас псуєте, панове, ви! Для вас ми білимося, рум'янимися, закручуємо волосся, запускаємо атропіною очі, всьому ви винні, ви, ви...!

Данко з острахом дивився на маму.

Ладо змінився у собі.

— Я, ласкава пані, до вини не почуваюся. Я собі от такий звичайний чоловічина, я від нікого нічого не вимагаю.

— Невинносте моя! — і знову засміялася, і не можна сказати, щоб погано, — сміхом Сальоме з драми Оскара Уальда.

— Знаєте, такі, як ви, то найнебезпечніші, не перечте, найнебезпечніші! Це, так сказати, притаєні злочинці. От що!

— Ну, тай дісталожся мені! — сказав Ладо, здвигаючи раменами. — Нема доктора, щоб мене оборонив.

— Ах, не згадуйте мені доктора. Добре, що поїхав собі трохи. Це також номер. Го-го! Усі ви добрі, всі, всі!

Наливала чай, відслонюючи руки аж по пахи. Арома чаю мішалася з аромою тіла. Ладо ніяковів. Пересидів у таборі більше року. Там цього не було.

— Чогож ви мовчите? *Qui tacet, consentire videtur*. Скажете, докторова макароні з вами балака. Не боюсь такого закиду. В бесіді головна річ сказати те, що хочеш. І скоро, щоб не було запинок і павз. Не люблю гикавих заїк.

— Я також, пані.

— Так, так. Панночки в молочарнях і загалом того фасону дами дуже краснорічіві. ...»Що при-

кажете? Чим можу вам служити? Вибачаюся, я забула, що ви не любите квасного молока в склянці.»

Вдавала, як на сцені.

— Пані грали в аматорських театрах?

— Чому питаєте?

— Бо бачу незвичайний хист до роль роблено-наївних.

— Чи це пімста за панночку з молочарні?

— Ні, це тільки — правда.

— Бачили ви правду? Бо я багато дечого бачила, лиш правди ні.

— Правда, річ умовна. Для мушчин два рази два чотири... а для жінки може бути »лямпа« — докінчила. — Цей дотеп я ще від мого покійного дідуня чула. Так він нераз до бабці казав. А на ділі, то властиво всьо є таке, яким нам здається, а яке воно само в собі, то Бог його зна. Для вас панночка з молочарні також така, якою вона вам приходить, а якою вона на ділі, того ніхто не знає. Та не залазім у хмари. Тримаймося землі. Чи підете завтра зі мною на музичний ранок?

Ладо мимохить глянув на свої вишморгані рукави.

— Я?

Спохопилася і хотіла поправитися.

— Властиво, то там для вас нічого цікавого не буде. Самі аматори. На другий раз попросимо, щоб ви нам заграли. Зробіте тут величезне вражіння.

— Якщо не відіду, то дуже радо на дохід інвалідів заграю. Це мій обов'язок.

— Дякую в імені комітету. А ви куди вибираєтеся, пане? — спитала.

- Треба кудись їхати, — хочби й на другий світ.
 — Не люблю такого базікання. Ходіть до фортецяну. — Ви краще граєте, ніж балакаєте.
 — Бо я не жінка, пані.
 — Е-ет! — і відчинила двері до салюну.

* * *

Грав Шуманову пісню без слів. Спокійно, не хвилюючись непотрібно, але й незимно, — з чуттям.

Докторова сиділа, як звичайно, в своїм куточку. Данко підпирав двері. Крізь вікна заглядав місяць, а з ідальні вливалось електричне світло.

З тієї сумішки складалися якісь дивні світляні ефекти.

— Він грав Шумана, а вона сиділа задумана, — прийшло Ладові на гадку. Імпровізував. Уявляв собі старе попівство (попович) з ганком на деревляних стовпцях, обвитих диким виноградом. Гірлянди винограду звисають з даху, вітер гойдає ними і бє по шибках. Осінь багриться і золотить листки. Небо, як полинялий шовк, блідо янтарної краски. Снуються нитки павутиння. Цвите остання рожа і блукає ароматом резеди.

Крізь відчинене вікно видно голову золотоволосу, похилену над старим Безендорфером.

На нім так гарно грати Шуманові пісні, вальси Шопена і пісню Сольвейґи. Вона це якраз і грає. Пальці ледви торкаються звуків, ніби їх з душі добуває, не зі струн. Ті звуки радують її і болять. Цеж вона. Собі, не кому грає. Хіба образи слухають на

стінах і в глечиках квітки, та ще, може мати, що недалеко звідси під муравою спить...

Ладо жмутками тонів, як кидами красок, малював ту старосвітську, дещо сентиментальну картину. Героїнею Оля. Кільки тих Оль було по наших попівствах! (Обома руками до віоліну перейшов і — числив). Неодна можеб світ була здивувала ніжністю чуття і виявом своєрідної вдачі... Дітям до сну грала... (Непомітно в колисанку переходив). Та якраз під гру тих Оль мабуть і виросло нинішнє покоління: письменників, малярів, музиків і — тих, що на Маківці, на Лисоні — Бог вість де про долю-волю тихо снять. (Колисанка у марш змінювалася зразу бадьорий, як весняний поранок, а там поважний, як літнє полудне, грізний, як буря в осені і спокійний, як довга-довга ніч). Акорд в найнижчій басовій реєстрі і... годинник в їдальні став дзвонити десятую годину, глухо, низько, поважно, мов на замковій вежі...

Данко сказав добраніч, шурнув ногами і пішов спати. Ладо й собі хотів на гору йти.

— Сонні?

— Ні.

— Так посидьте ще трохи. Ви нині дуже гарно грали. Чи ви думаєте про що, або про кого, граючи, чи тільки піддаєтеся музиці і вона вас несе?

— Нині я думав. Так сказати, мав тему.

— Щось ніби програмова музика?

— Ніби. Це може і недобре, бо я дивився на образ і шукав звуків, роздвоювався.

— Ви бачили старе попівство, виноградом обгуглений ганок, осіннє тихе полудне і таку нашу »пан-

нунцю Олю», що на старім Безендорфері грає.

Обернувся на кріслі, подивився на неї і відповів: — Так!... Ви мабуть дуже нервові, пані. А нині більше, як звичайно.

Обтулилася волічковою хусткою, як лялечка.

— Вгадали, сотнику. Я нині більше нервова, ніж звичайно. Рівно до сміху й до плачу спосібна. Як тая підосінна днина, що на переміні, то сонцем світить, то дощем росить. Я нині сама себе боюся. А знаєте чому?

— Звідки я можу знати, пані?

— Хочете? Я вам скажу. Повірю тайну, якої нікому знати не вільно... Ха, ха, ха... Якіж бо ви дивні! Хочете, щоби я тайну у голос кричала.

Зробив кілька кроків у напрямі її фотелю.

— Ще, ще, ще!

Сунула ним, як куклою у вертепі, аж підійшов так близько, що почув тепло розпалених, мов у горящі, лиць.

Очі несамовито блестіли, — шептала:

— Хочете знати?... Так знайте... Доктор ключ забув... Від шафки з ліками, між котрими є... згадайте, що... там є, ну, скоро, скоро!... Ах, якіж бо ви недогадливі, — мор-фі-на. Гу! Яке жахливе слово: мор-фі-на!... Перестрашився сотник і побілів, як опир. Нагадався Йоган Амадеус Гофман, руїни середновічних замків, зпоміж котрих вилазить дух забутого предка і гуготить: »Пропаша жєнщино, не смій того в другє робить! Маєш мужа і сина, на судищі господнім відповіш!«... Гу! Як страшно! Правда, сотнику, як страшно: мор-фі-на!... Ви на війні всякого надивилися, а тепер того одного словечка

злякалися: морфіна!... Значиться, ви боягуз; не люблю боягузів, йдіть собі геть! — рукою відсунула його, а сама хусткою ще тугіше обгорнулася, так, що тільки пара очий неприродним світлом блестіла.

— А міжтим воно таке просте й невинне, як неодно, чим тільки малих дітей лякають, а чого старші ні раз не бояться. Тільки зважитися треба, тільки раз стрібувати, перший раз, а там... — і замовкла.

Ладо сував альбомом по столі, бо не знав, що з руками зробити.

— Ласкава пані, воно ані таке то звичайне, ані невинне, це властиво повільне самогубство. Простіть, але я вам обов'язаний це сказати: самогубство на рати.

Схопилася.

— А що, не казала я, не казала? Жінчино безталанна, не смій того робити... і т. д... Я по вас нічого другого й не сподівалась. Ви прегарний п'яніст, може й вояк негірший, але знавець жіночої душі, ха-ха-ха! — який з вас знавець жіночої душі! Батько проповідував, може й дідо і прадід і ви собі: »Жінчино безпутна« і т. д. А міжтим воно таке ясне, як день. Послухайте: Жінка має літ 37, чоловік 50, жінка з малку схилялася до ідеалізму, любила мистецтво, а чоловік матеріяліст. Обоє перебули війну. Він як лікар, як дипломат — ділетант, або ще краще сказати, як грошороб, а вона, або я знаю, як вона? Прямо як людина з серцем і нервами, котрих він не мав, — на жаль, так: не мав! А тепер обоє опинилися тут. Місточко мале, люди

ще менші, лиш язика довжезні і на диво верткі. Дні такі, як циганська фанда, годинники ходять помалу.

...Скучно, сотнику, скучно!... Щолиш 37 літ. А двадцять вже не буде. Ого! А міжтим... знаєте, що міжтим?... ну, кажіть!... Тю, якийже ви недотепа!... Міжтим у шафці з ліками доктора Барила стоїть собі преспокійно і так само сучас: морфіна...!

Піднесла голос:

— І що ви собі гадаєте, ви хочете, пане, щоби я не покористувалася нею?!

Скинула хустку, випрямилася, горіла:

— В метампсихозу не вірю. Знаю, що тільки раз живу на світі. І жити хочу! А тут яке життя? Невжеж ви не бачите, яке моє життя?... Мені не дають жити. Чоловік, син, традиція, люди... Нехайже хоч за-дурманю себе... морфіною... Ха, ха, ха! Ох, як перестрашився сотник, гірше, ніж на війні! А може ви боїтеся, щоби я не кинулася на вас, не задавила в обіймах, не спалила в цілунках?... Заспокойтеся! Не хочу краденого кохання, не хочу! Я хотілаби такого, яке й сама далаб: безтямного, палкого, як жагуче полудне в жнива, на стерні, на подільським лані, де золотом налитий колос, розпалене стебло, сонце і небо, одно живло, де всьо, що снилось, не здійснилось, що бажалось і не сталось, кличе, не чекай!... Перестрашився сотник. Пе-ре-страшився, бідний, ха-ха-ха! ах! ха-ха-ха!

Сміялася до сліз. Реготалася.

Ладо побіг по воду. Заки приніс, сиділа знов у фотелі окутана хусткою по самі очі, спокійна, буцім нічого й не було. Подав їй воду. Відсунула рукою:

— Я не гуска. По вашому вода універсальний

лік. Раджу напиться, від перепуду допоможе. Ви дуже перестрашилися несамовитої жінки? Деж таки: мало не зіла невинного хлопця... Будьте спокійні, пане сотнику, я ані весталька, ані гетера. Можете йти і спокійно спати до самісенського рана. До вас я не прийду. Добраніч, добраніч, пане сотнику, — говорила голосом п'ятнадцятилітнього підхопня.

Сотник чув, що відійти не може. Краще каплю на голову і в світ за очі... Але що тоді?... Що собі завтра подумає доктор?... Приступив до неї:

— Пані...

— Пане...

(Як у театрі).

— Прошу зрозуміти моє положення, пані!

— Алеж ви не лежите, пане.

— Прошу увійти в мою душу.

— Не можу намацати дверей.

— Прошу уявити собі, що ви на моїм місці зробилиб?

— Мовчалаби.

— А я не можу. Я щиро спочуваю вам, ласкава пані.

— Невжеж?

— Щиро. Більше, ніж гадаєте собі.

— Можливо. І що?

— І жалую...

— Ради Бога, тільки не жалуйте мене, бо я сама себе не жалую, ні раз! Краще я вас пожалую, пане сотнику, що я вам таку »сцену« зробила. Це з мого боку було дуже негарно. Ви стільки настрадалися на війні і в таборі, а я замість вам дати тро-

хи якогось відпочинку й розради, ще гірше вас стурбувала. Каюся і прошу вибачіння.

Простягнула руку. Поцілував.

— Чогож ви, пане сотнику, стоїте? — питалася цілком другим голосом, звичайним, — сідайте. Не бійтеся, я вже заспокоїлася, аж до другого разу. Можемо балакати спокійно. До того, що перед хвилиною поміж нами зайшло, в значній мірі причинилися ви, своєю грою. Схвилювали мене. Я сама колись доволі добре грала. Люди навіть віщували мені гарну майбутність. Я музику любила. Це була моя повірниця, сповідник моєї душі. Аж раз (саме тоді грала я місячну сонату Бетовена), вернув мій муж від хорих, висипав гроші на стіл і став їх числити, бренькаючи коронами й дрібними. Ніби мене ними по серці бив. Я встала, зачинила фортепян і більше не рушила клявішів. Так було до війни. А там біда зачала грати свої фуги й сарабанди. Волочилися ми від Дону аж по Сену, поки не сіли тут. Муж новий фортепян купив, думав, що вернуся до нього...

— Пані! — вхопив її за руку Ладод. — Пані! Не розумію, як можна вміти і не грати.

— Потіштесь: мушчини здебільшого не розуміють нас.

— Але що тут фортепян завинив? При чім тут він?

Усміхнулася гірко.

— Не хочу, щоби він поєднав мене з життям. Най на нім грає мій син.

Ладод зі смутком дивився на свої черевики. Позадирали носи й буцім промовляли до нього: »так, так, пане сотнику, багато є дечого сумного на світі«.

- Най грає мій син, — повторяла докторова.
- Пан Данко буде добре грати, — заявив Ладос.
- Думаєте?
- З нього може вийти навіть дуже гарний п'я-

ніст.

- Спасибі за надію.
- Але йому треба доброго проводу і заохоти.
- По матурі піде до консерваторії.
- А тепер?

Надумувалася хвилину: — Ах, Боже ти мій, або я знаю, що буде тепер?... Або я знаю?... Добраніч вам, пане сотнику, добраніч!

* * *

Не світив електрики, бо не любив її гасити. Перехід від світла до темряви, дратував його. Може щось привидітись, — приміром докторова.

Також гарна історія оженитися з такою! Маєш, хлопе, домашній театр!... Добре то кажуть, що подружжя, це льотерія, у якій лиш дехто виграє, а багато тратить. Хоч властиво... і почав виправдувати докторову.

— Ще нині нічого собі жінка, і образована і каже, що добре грала, може й небідна була, — якже тоді казати, що Барило програв? Вона програла, не він, програла половину життя, — колиб не син, нічого легшого, як розійтись. Не мешкати з ним і з ніким. Значиться, жити ненормально, або неморально. *Tertium non datur.*

Відчинив вікно, бо не мав чим дихати. Скинув ковнірець і порозпинав сорочку.

— Одна з тих тихих драм, імже ність конца. Люди винайшли радіо і бездротний телеграф, а не можуть придумати якоїсь доброї форми подружжя. Так багато каліцтв. Покалічені душі, а буває, що й тіла. Ой-йой! Щож тоді робити? А щожби? Слухати голосу природи. Не женитися з вирахування, тільки з любови, тоді як тебе тягне до неї, а її до тебе...

Пригадував собі знайомі пари. І різно бувало. Побралися з великої любови, а потім жили з собою, як пес з котом і навпаки, здавалося, женяться без любови, а живуть, що не мож краще. Просто, — Божя воля. А всеж таки, коли муж мудрий і тактовний, то навіть найхимерніша жінка устаткується при нім. І будуть вони якомсь цей віз життя тягнути, особливо, коли на тому возі — діти...

Потішався, але докторова все таки не сходила з гадки. Чи вона все ще сидить в кутку, обтулена хусткою і дивиться несамовито перед себе?

Чи може товче головою об стіл і заливається слізмами?...

Сів на ліжку і сперся на підвіконник.

— Одним словом глупа історія. Попав, як голий у кропиву.

Шукав чогось третього і не міг найти. Хібаб який непередбачений випадок, щось у тому роді: йдеш вулицею, аж цегла на голову бебех! Або: береш до рук газету і читаєш, що невідомий тобі дядько помер в Нью-Йорку і лишив мільон доларів, — чомужби ні? Буває і таке.

Дурманив себе думками, як докторова морфіною.

— Де хто перше чував, щоб яка там наша док-

торова, або меценасова, заживала морфїну, чи кокаїну.

Як жити не в моготу було, то зварила пачку сірників, випила і — і кінець. Але бувало воно так рідко, що люди шепотом розказували собі про таку подію, як про щось небувалого. А по війні? Тепер нормальна людина, це білий крук, а нормальне подружжя, це — пара білих круків.

Не дай Боже нової війни. Не десять літ, а й десять тижнів не витрималиб народи, побожеволілиби.

Роззувався...

— А невжеж він, Ладо, нормальний? Хоче бути, вдає, що ним є, а на ділі — боїться лівого черевика, щоб не машерував по стінах. Такий кирпатий, з задертим носом, з вишморганою зилівкою, а такий збитошник! Поставиш його з вечера при ліжку, а на рано він тобі біля дверей. Ходив кудись.

Примкнув очі і уявляв собі, як його черевики мандрують від Дону по Сян. Ідуть, ідуть, і-дуть...

Заснув.

* * *

Ще десята не била, як до молочарні прибіг.

Ах, Боже мій Боже, що то кохання може!

Як побачив Зірку, розвиднілося в очах. Про вчорашнє забув.

Зірка заспокоювала пажерливість якоїсь родини з провінції. Мама, тітка, три донечки і чотирох синців, всьо румяне, грубе, крикливе, — буцім на всьому світі нема нічого важнішого, як те, чи Вацлявек зість роглік, чи жемлік.

Ладо з великою насолодою бувби їм повідривав уха і вигнав на зелену пашу.

На щастя наїлися, заплатили, пішли.

Зірка перехрестилася.

— Прийміть вислови мого співчуття! — ка-
зав, вітаючись, Ладо.

— Чому? Ага, з приводу гостей. Воно не так то страшно. Прийдуть, посидять пів години і принесуть вам атмосферу своєї хати. Бачите, як там два, або й три покоління жили. Кожної днини, якісь нові типи. Колиб так час, — то списувалаб вражіння.

— Це, знаєте, ідея. Сидите за буфетом і пишете новелі або вірші.

— А потім ви до них музику підберете...

— Чомуб то ні? Дуже радо.

— А хто видрукує, хто купить, а найважливіше, хто це прочитає? Ідіть геть! Не говоріть дурниць. Треба реально дивитися на світ. Я дуже люблю поезію і музику, але як люди не хочуть читати віршів і співати гарних пісень, то пощо лізти до них з віршами і музикою. Най дивляться на Паташона, захоплюються боксом і танцюють шімі... Може колись знову зробляться людьми, а як ні...

— То най їх шляк трафить! — докінчив Ладо.

— Чого зараз шляк, коли можуть умерти від устриць, ікри, або від несвіжої риби. Американізуємося, мій пане.

— Тільки не маємо долярів.

— Ми, себто я і ви, так, але дехто має. Та хтоб то там такими дурницями журився! Тішмося, що нині знов буде погода, що маємо власні здорові ноги і можемо піти на прохід.

— Збираєтеся куди?

— Так, нині маю вихід, від год. 3 зполудня аж до рана для себе, виключно для себе. Погадайте, яка це розкіш! Хочу зробити прогульку.

— А я з вами.

— Як будете чемні.

— Я не вмію бути нечемним. Побачите.

— Так тоді — о третій годині ноги за пояс і ходом руш!

— Куди?

— Просто носа. От туди о, бачите?— (і показала через вікно).— Попри школу, костел, цвинтар, на поле, під лісок. Там зустрінемося. Тільки чуєте: ніяких охів, ахів, ані тим подібних дурниць. Не люблю того. Прямо двоє мудрих, у школі життя добре вивчених людей. А тепер: чай, чи молоко? Рішайтесь скоро, бо знов якісь гості надійдуть.

* * *

Докторової на обіді не було. Музичний ранок затягнувся поза полудне, був буфет, фантова льотерія, ліцитація невіграних предметів, одним словом надія, що один день, довгий як циганська фанда, перекотиться якимось крізь тую перегороду, що називається »нині«, у море вічності.

Їли обід у трійку: доктор, Ладо і Данко.

Доктор був у знаменитому настрою.

— Що місяця один такий пацієнт, як барон Штенгель і можнаби якимось вийти на своє. Навіть добре. Знаєш, маю тут на прикметі одну прегарну парцельку, мало що не морґ. Побудувавби віллю,

садок вже є, несогірший, навіть якась паршива річка протікає, а що найважливіше — положення чудове! Головна вулиця і до полудня. Ще мені яких двісті долярів бракує і купивби. Позичати не хочу, бо найгірше залізти в довги. Краще бути вірителем, ніж довжником.

— Ні одним, ані другим.

— Це також добре, хоч важко дійти до такої рівноваги. На довшу мету майже неможливо.

— Даночку, — звернувся нараз до сина, — принеси мені, дитинко, шкляночку води, але свіжої, просто зі студні.

Данко знав, яка це вода, пішов і не вертався, а міжтим доктор присунувся до Лада.

— Якже там моя жінка почувалася вчора?

— Вчора? — і хвилинку надумувався, чи брехати, чи ні. — Нервувалася трохи.

— Трохи, — гум, — але надзвичайного чогось не було?

— Ні.

— Так слава тобі Боже. Жінка вона, бачиш, добра і недурна, тільки ті нерви, ті нерви! Требаби вислати її кудись, у гори, або де, а я на такі витребеньки гроший не маю. Кожну корону мушу тяжко запрацювати, тяжко.

— Бачу.

— Правда? А про тую парцелю, що я тобі казав, вона не потребує знати. Зараз прийшлиби на стіл питання правдивого сільскінового футра. А так, — і фальшиве гарне. Хі-хі!... Даночку, а деж тая вода? Давай вже раз!

О четвертій годині сиділи на поляні в ліску.

Ясно було на небі, а в душах ще ясніше.

Зірка сіяла, як сонце.

Хотів їй це сказати, та залишив, бо знав, що не любить слівець. Тільки дивився на неї і — раював. Вже давно, ще може перед війною, було йому так легко на серці, і так якось любо. Колиб силу мав, то зупинивби час, як годинник, — »стій!«

Зірка гладила траву рукою, як живу.

— А всеж таки, знаєте, у нас трава якась буйніша і пахуча. Як скосять сіно, то так пахне, так пахне, краще, ніж пахоці найдорожчі.

— В нас... — почав і замовк. — ...Хай вона балака...

— І дерева наші якісь то інші, навіть інакше шумять. Засипляли ви коли й будилися під шум дерев у лісі? Правда, як гарно? Загалом гарно засипляти й будитися при звуках музики, або співу, але більше всього любила я засипляти, слухаючи, як шуміли сосни. Перед нашою хатою стояли вони рядком, такі високі, високі аж до хмар.

Смієтесь? А я вам кажу, бувало, як надходила буря, то хмари висіли над самісенькими верхами. Ось-ось і пороздираються.

— Уявляю собі... Говоріть далі.

— Перед хатою городець. Батько гарні рожі плекав, а я доглядала цвітів. Як ви гадаєте, чи цвіти чують що і розуміють? Чи пізнають нас?

— Ніколи я над тим не думав, пані. Але мій кінь розумів мене. Це знаю. Властиво, то він був відважний і хоробрий, не я, — я з пошаною згадую його.

— Дуже то гарно, що не робите з себе героя. Не люблю хвальків. Зараз думаю собі, що бреше. Мимохить.

— Бо воно звичайно так і є. Того, що чоловік справді, глибоко пережив, він не розказує комубудь і колибудь.

— Ані якбудь. Правда? Хоче це для себе лишити. Тому то мабуть люди щопиш під старість спомини пишуть. Кінчиться день, надходить вечірня година, чоловік сідає біля вікна і думає. Але буває іноді, що і в днину хочеться згадувати, так, як я тепер наші сосни і цвіти згадала.

— Бо тужите за ними.

— А щоб ви знали, що тужу і хочу поділитися з вами цею тугою. А ви?

— Я? питайтеся тих дротяних сіток у таборі. Вони мабуть геть пообснєвувалися моїми споминами і тугою.

— Тільки вашими?

— Бо деякі товариші сердилися, як котрий з нас почав згадувати, як то колись було.

— Ті мабуть найгірше тужили.

— Можливо.

— Певно.

Серна вискочила на поляну, побачила тих двох, здивувалася і шульнула стрілою.

— Яка гарна! — крикнула Зірка.

— Цікавий я, чи й серна, побачивши вас, так само собі погадала: яка гарна!

Погрозила йому пальцем. — А може серна на вас дивилася, не на мене?

— Може на обоїх...?

— Говорила їхала. Знаєте, сотнику, ви є »на-
стоящий« попович.

— А ви попадянка!

— Тільки по батькові. Бо мама була донька будівничого, чоловіка меткого й підприємчивого. Тому то я й енергічніша від вас, не чиста попадянка. Дідо гарного маєтку доробився. Мати в посагу дістала була мурований дім у місті, (ганок на чотирох камяних стовпах, шість вікон фронту, великий сад з добірними овочевими деревами). Гарно було... Було і нема...

— Що сталося з тим домом?

— Питайтеся війни.

— Ох, та війна!

— Цитьте! Не люблю безсилих нарікань. Мали, значиться, і можемо ще мати.

— Можемо, і — будемо, — з притиском відповів Ладо.

— Ви?

— Ми, обоє.

— „Wie kimt Wrone in die Klatkes?“ При чім тут ви?

— А чому ж ми не можемо мати обоє?

— Тому, бо ви сотник без сотні і фільзоф без фільзофії і загалом людина, що повисла у воздухах, баламкає ногами і не знає, що з собою робити. Хотіли чути, так чули!... Але ви не гнівайтесь на мене, правда, що не гніваєтеся?

— Хотівби, та не можу.

— Ну, так тоді подаймо собі руки. Добре?

Вхопив і не хотів пустити.

— Тю, як ви цілуєте, аж пашить. Лишіть! Ці-

лувати поповичі уміють, — це відома річ. Але взяти життя за чуб і поборикатися з ним, о, — до того то вони не скорі.

— Не ганіть нас, пані. Вірте мені, ми ще не найгірші. Це виявилось на війні. Поповичі трималися добре.

— То правда, але за те по війні — охляли. Хотілосяб посидіти під липою, подумати, пополітикувати, пограти преферанса, випити доброї кави...

— Ой — то — то!

— А бачите? Я знала, що так. А тут дроти, клопоти, доля чоловіка цькує, як хорт заяця, одним словом »погано, Зіронько, погано«.

— Страх, як погано.

— Цитьте! не люблю вас таким.

— А яким? Кажіть! Таким постараюся бути.

— Бадьорим, кріпким, мущиною. От, подивіться на мене, я жінка.

— Панночка, і то гарна — прегарна!...

— Мовчіть! Я, дівчина, а не опускаю рук. Гадаєте, мені не скучно? Боже ти мій! Так що? Може маю йти поміж бемічків і нарікати, щоб сміялися з мене? Невжеж вони розуміють, що таке наша українська туга? Її ніхто не розуміє в світі. Люди навіть відповідного слова на неї не мають... Я втратила родину, хату, студії, а все таки якимось даю собі раду.

— Я вам дивуюся, пані.

— Проваджу молочарню, а по ночах вишиваю. Знаю вишивки гуцульські, бучацькі, борщівські, полтавські, — неперебране багатство мотивів і способів. У Братиславі маю одну приятельку і вона мої

роботи поміж знайомими продає, навіть доволі добре. Заробляю. Дещо з того посилаю моїй молодшій сестричці в краю, вона ходить до школи, а решту відкладаю. Бо я не гадаю тут старітися, — ані мені сниться! Все таки я колись верну до краю.

— Вернемо обоє.

— Не перебивайте! Верну до краю, за призьбрані гроші відчиню собі крамничку і побачите, як мені буде добре.

— А мене возьмете за помічника, як у нас кажуть за »субекта.«

— То ще побачимо, — і подивилася на його. — Ні, не хочу, щоб ви були субектом. Не надається.

— Тумановатий?

— Може й ні, але неповоротливий. Задумається і замість волічки подасте шовк, замість перкалю, флянелю. Вже краще грайте, або кінчіть філософію.

— Послухаю вас, пані. Але на чім я маю грати і як мені кінчити тую філософію?

І замовкли обоє. Зірка зазульку тримала на руці, малесеньку, жовту, з чорними цяпками. Зазулька не спішилася летіти.

— Вас, пані, навіть комахки люблять.

— Бочують, що і я їх люблю. Богато дечого люблю на світі, але цвіти, це моя страсть. Я така рада, що маю клаптичок городця і що можу собі посадити цвіти. Встаю о п'ятій рано, полю і підливаю, а як вечером вертаю з роботи, то вони такими пахощами вітають мене, що прямо пьяніє чоловік. Але ви питалися, як вам кінчити філософію. Не люблю радити, бо потім люди нарікають на непроханих дорадників, а все-ж таки, якщо ви хочете...

— Не лиш хочу, а прошу і наперед кажу, що послухаю вас.

— Так тоді добре, слухайте і мотайте на вус. Чорнишенко хоче заснувати театр, перший на цьому клаптику землі, справжній, не аматорський театр. Зачне Наталкою, Запорожцем, Грицем. Мусить, значиться, мати свій орхестр і когось, хто провадивби хори. Ви, як знаю, це діло розумієте, як не мож краще. Ідіть до нього. Чорнишенко людина гарна, це не якийсь там Гаркун-Задунайський. У його тільки один гріх: любить чарку. Але, якщо ви не підете його слідами, то наскладаєте собі протягом кількох місяців стільки корон, скільки треба на перший початок у Празі. А там вже, дають собі другі раду, не пропадете й ви!

Ладо слухав і дивувався, як тая дівчина, що тужить за своїми соснами, що на досвітках зривається, щоб плекати цвіти, а ночами сліпає над вишивками, що навіть зазульки зі своєї руки зігнати не хоче, як вона вміє тверезо дивитися на світ. Чорнишенко правду казав, що наша Галилея тісенька і сіренька, але над нею сяють такі зірки, що очий від них відірвати годі.

— Чогож ви мовчите? Не подобалася вам моя рада?

— Подобалася, чи ні, а раз я сказав, що послухаю, так і послухаю. Але прийміть, що я поступив до театру Чорнишенка, призбірав децю корон, поїхав до Праги, скінчив фользофію і що тоді? Що тоді, моя кохана пані?

— По перше, я вам не кохана...

— Навіть дуже.

— Тихо! А по друге, не забігайте вперед. Не халасуйте, лиш поспішайте помаленьки. Тим то й цікаве життя, що не знаємо нашої майбутности. А ви »що тоді?« Як постелите собі, так виспетесь. Розумієте?

— Розумію. Але приймим, що я собі добре постелив, так що тоді?

— Ні, знаєте, ви є неможливий! Скажіть, чого ви властиво хочете?

— Можна? Не погніваєтеся? Не проженете?

— Як не скажете щось дурного, то говоріть!

Ладо замнявся. — Знаєте, пані, дивна річ. За час війни мені доводилося переговорювати з ворогами, раз навіть з відділом Махна.

— І що?

— І приходилося лекше, ніж з вами, хоч ви буцім то не ворог; або я знаю, може й ворог, а як ні, то супротивник, бо властиво, як добре подумати, то між нами, мущинами і між вами, жінками, йде безнастанна боротьба, навіть тоді, коли ми любимося...

Зірка нетерпеливо ніжкою ворухнула: — Егеж, можливо, не знаю, я ще над тим не думала, мій пане. Але ви відступаєте від теми. Кажіть, бо забудете, що хотіли сказати.

Ладо раменами здвигав: — Важко, ох як важко, пані! Знаєте, що? Я вам розкажу, як мій дядько освідчався.

Зірка видивилася на нього.

— Не знала я вашого дядька, але, хай буде: кажіть!

— Мій дядько, пізніше дуже шановний панотець, декан з крилошанськими відзнаками, скін-

чивши теологію, заїхав до одного дому, де була панночка на віддані, дуже її собі вподобав, але ніяк не зважився сказати, що її любить і що хоче з нею оженитися. Сидить тиждень, два, три, дівчина цілими годинами грає на фортеп'яні, він перевертає нотами і очами, співає, зітхає і, на тім кінець. Можете собі уявити, яка це мука для батьків. Требаб обговорити всьо, як слід, визначити день вінчання і т. д., а йому, мов замурувало. Не може сказати »пані, чи хочете бути моєю?«

— І що? — спитала відвертаючись від Лада Зірка.

— Аж одної днини, коли панночка вишивала рушник у своїм покою, а він підпирав піч і дивився на неї, як кіт на сало (простіть, що висловився так непоетично), прийшла йому геніяльна гадка до голови. Вхопив подушку з канани, таку знаєте, вишивану, гаптовану, мережану, цятковану і питає: »пані, чи це ваша?«

»Моя. Або що?« — відповіла дівчина. „Бо, бо, — бо можеби вона була наша?«... Панночка спустила оченята, спаленіла і ледви чутним голосом промовила »добре«... Таким то чином, бачите, дістав я дядину.

Зірка розсміялася, мов дзвінком покотила. — Куди ви мітите, пане сотнику? — спитала.

— Куди я мічу? Ви ще питаєте? А колиби і я так ухопив, (біда тільки, що не маю що), колиб я вхопив, скажім, вашу руку і спитав, чи вона ваша?

— Ясна річ, я відповілаби, що моя.

— А колиб я спитав, чи не моглаб вона бути нашою?

— То я відповілаби, що це фізично неможливе, бо ви маєте свої руки, а я свої.

— Правда. А колиби я так витягнув вам отсю хусточку і поставив те саме питання?

— То я вам подарувалаби її, бо обоє нараз не можемо одної хустки носити і вживати.

— І це правда. Як бачу, мій дядько добре цілу річ обдумав, то мусить бути подушка. Конечно мусить бути подушка, — зітхнув і почіхав потилицю по козацьки. Нараз зірвався і крикнув:

— Тю! А чомуб то небіж мав бути дурніший від свого дядька! Я вас питаю, панно Зірко, чиї ви?

— Сотнику, це питання смішне, прямо діточе! — і лукаво дивилася на його зпід ока.

— Най буде, що смішне, але я все таки прошу вас, щоби ви відповіли на його. Кажіть: чиї ви?

— Ясна річ, — своя.

— А чи не хотілиб ви бути моєю? — спитав голосно, різко і грізно якось подивився на неї, як на ворога.

Зірка й собі глянула на його і їх очі зустрінулися з собою.

Час зупинився, дерева перестали шуміти, птахи, як летіли, так і повисли в повітрі, тільки чути було, як билися два серця.

Зірка очі спустила, спаленіла і ледви чутним голосом проговорила: — Якщо ви хочете бути моїм, так тоді, тоді, чомуб то і мені вашою не бути?

І зашуміли дерева, заспівали птахи, запахли

цвіти, земля знялася і полетіла до неба, небо пустилося назустріч землі, — госанна!

* * *

Вертали іншими, ніж прийшли. Він повеселів, а вона споважніла, але не посумніла.

— Дивує мене, що ви, пане сотнику, не знаючи мого минулого, зважилися...

— Просити вас бути моєю.

— Так. Це з вашого боку на всякий спосіб дуже відважно!

— Ах, навіть не пригадуйте мені, пані, який то я був відважний. Поводився не, як сотник, а лиш, як молоденький хорунжий. Аж сором!

— Нинішні мушени дуже обережні і загалом не спішаються до аналя.

— Може і я не спішивсяб був, якби не стрів вас, пані. Я, правду вам сказати, від першого погляду полюбив вас, а що любов, як говорять, сліпа, так тоді про вашу минувшість навіть не думав. Я певний, що в ній нічого поганого нема, і бути не може.

— А колиби так було?

Надумувався хвилинку:

— Колиб так було, то й тоді любивби я вас, такою, як ви тепер.

Не відповіла нічого. Хвилину йшли поруч себе вдоволені, щасливі.

— Правда ваша, сотнику. Дуже часто перше вражіння не заводить нас. Мені, як хто від першого разу не злюбився, то я його й пізніше не полюблю,

хоч деякі може й хотіли того і всіми способами старалися.

— Були й такі?

— І не один. Але, але! Може ви, пане сотнику, заздрісні, як над Дніпром кажуть: ревниві, що? Кажіть!

Замнявся: — Я? Борони Боже! Мене тільки цікавить усьо, що торкається вас, пані.

— Так тоді знайте, що один ще й тепер не дає мені спокою, підлабузнюється.

— Хто такий, можу знати?

— А нотар. Він мабуть тому і в »Наталці« грає.

— Щоб цілуватися з вами?

— Можливо. Але я вже й придумала штуку. Наліплю такої шмінки, що й вусів його не почую, не то що.

— Хитра!

— Ми, безборонні дівчата, мусимо деколи хитрими бути. Ви сильними, а ми хитрими. Інакше годі.

— А що це за птиця, цей нотар?

— Кажуть, нічого собі чоловік. Поважний, характерний і небідний. У його є свій дім, гарна обстановка, навіть посуда, тільки прийди і хазяйнуй. Та що я тому винна, що не злюбився мені? Нічого йому закинути не можу, але й любити ні. Чомусь то він мені філістром приходить, такий собі звичайний, вигідний чоловік, буржуй.

— А я?

— Ви? — і побігла по нім очима від ніг до голови. — Хочете знати, який ви?

— Не тільки хочу, але й прошу. Краще почути тепер, ніж колись.

— Ви, ані то гарний, ані поганий. Але цікавий і якийсь такий, якби це вам сказати? — такий буцім свій. Буцім ми з вами ще дітьми малими знались і тому нема поміж нами нічого тайного, непевного, злого.

— Бо таки нема.

— А ви звідки знаєте, що нема?

— Чую, а це певніше, ніж знаю.

— Може ви якраз зле чуєте? Може я любила когось, дуріла за ним, може я його й до нині не забула?

— Не кажіть! Не налякаєте мене. Ви не з тих, що одного любить, а другого голубить. Такі не лакомляться на Ладів. Бо хто таке я? Бувший сотник, бувшої української армії...

Зупинилася і пильно глянула на його: — Добродію! Це є ваш найкращий титул. І прошу мені вірити, що чим би ви колись і не були, для мене ви все останетесь сотником нашої армії.

Нотарові якраз бракує того титулу.

* * *

Зорі вибігали на небо, коли вони наближались до міста.

— Вітають зорі свою земну сестричку, — промовив Ладіо.

— Ще що? — перебила Зірка. — Пригадуйте собі далі подібні вислови зі старосвітських романів.

— Чесне слово, що я те сказав, що й гадав. Біда тільки, що гарно балакати не вмію. Зате я вам колись всьо виграю, що чую.

— Колись? Що нам колись? Краще — тепер!

— Тепер я, граючи, про вас гадатиму. І знаю, що буду грати гарно, куди краще, ніж перше.

— А я, подаючи чай, або каву, так само буду собі пригадувати, як то я вам їх подавала, — і розсміялися обое.

— А, щоб ви не потрібували собі пригадувати, то я завтра о десятій годині вранці буду у вас в молочарні.

— Ні, ні! — Мало не крикнула. — Краще не приходіть! Не приходіть хоч тиждень... Нині було так гарно... А там, все таки молочарня... Будні, а я хочу свята. Такого, як нині було... Хочу гарного спомину... Не псуймо його!

— Добре...

* * *

Послухав. Цілий тиждень не ходив до молочарні, хоч як кортіло. Прямо, як піяка до коршми, тягнуло його туди. Хоч на хвилиночку. Хоч глянути, хоч послухати, як вона до других говорить.

Але обіцяв, — так треба дотримати слова.

На щастя прийшов липень, а з ним і вакації. Данко не ходив до школи і Ладо цілими днями працював з ним над музикою. Хлопець дійсно робив незвичайні поступи, так, що навіть немuzикальний доктор дивувався.

— Він за рік не зробивби був того, що ти з ним переробиш за місяць.

Докторова також дякувала Ладові.

— Зачинаю вірити, що з Данка будуть колись люди.

— Якщо ви подбаєте, пані, бо найкращі учителі, це всеж таки батько й мати. Спитайте Любки.

— Я це й без питання знаю. Але Боже ти мій, як важко забратися до такої відповідальної роботи! Або я знаю? Може я забула всьо, що вміла, **може** я, замість учити, тільки псувати буду.

— Сумніваєтеся в свої сили?

— Так. Сумніваюся.

— То можеб я тії сумніви розвіяв?

— Як?

— Заграйте що! Почуємо й вирішимо питання. Перестрашено видивилася на нього, ніби щось не до речі сказав.

— Дуже прошу, заграйте, пані! — повторив.

Заперечила головою.

— Нині — ні. Може колись, другим разом, як чоловік куди поїде. Нині не можу. Прошу зрозуміти мене. За скоро ще... Простіть!

* * *

В кілька днів пізніше за обідом каже доктор до Лада:

— Твій »пруказ« вже готовий. — Підеш завтра о десятій годині до уряду і відбереш собі.

— Спасибі тобі, друже. Не знаю навіть, як віддячитися тобі.

Доктор рукою махнув.

— Ет! що там! Ми, стара війна, маємо обов'язки супроти себе. А до того, Бог святий знає, може й ти

мені колись у пригоді станеш. Життя вигадливіше від людей. Нераз щось таке придумає, про що чоловікові ніколи навіть не снилося. От, приміром, чи думав я коли тут лікарювати? Ніколи. Може і з тобою щось такого станеться, чого нині годі передбачити.

— Приміром?

— Можеш багато оженитися.

— Це виключене.

— Стати славним.

— Важко.

— Поїхати до Америки й доробитися доларів.

— Ніколи.

— Чому?

— Бо моя мрія вернути до рідного краю і жити та працювати для своїх і між своїми.

— А якщо ті свої не турбуються тобою, або навіть не хочуть тебе?

— Навіть тоді. Обов'язком кожного з нас у першу чергу стояти на тому місці, на якому його поставила доля.

— Себто де?

— Над Сяном, Збручем, Доном, — де хто родився.

— А коли хтось родився в глухій гуцульській, або лемківській селі?

— Гадаєш, що Лемки й Гуцули нічого вже не потребують? Що всі ми маємо злазитися, як мухи до мищини з медом, до Львова, Києва, Харкова і ще до кількох трохи більших міст? Це егоїзм і невдячність. Село витратилося, заки підховало кількох інтелігентів, а вони пізніше про нього забувають.

— А щожби всі вони в тім селі робили?

— Робота є. От хочби для лікарів. В кожному більшому селі повинен бути лікар. Не вміралоби так багато дітей, може народ живби гігієнічніше, бо як від печі тепло, так від інтелігента розходиться по селі атмосфера поступу й культури.

Барило замахав руками.

— Фантазії, братчику, фантазії! Зараз видно, що балакає ідеаліст, мрійник, людина, яка не має почуття дійсности!

Ладо не здавався.

— Не перечу, що я чоловік непрактичний, бо де я мав набратися практики життєвої? Молодим пішов на війну, потім сидів за дротами, а тепер сиджу, як миш на пудлі.

Але гадаю собі так: якщо ми могли підчас війни жертвувати здоров'ям і життям, то можемо в часах мира хоч кілька літ прожити на селі, або в малім містечку, щоб відплатити їм за їхні жертви. Погадай: на кожного з нас витрачено кільканацять тисяч, заки ми школи скінчили. Хто дав ті гроші? Село. А що ми йому віддали?

— Так ти, значиться, регіоналіст?

— Так. Я регіоналіст у доброму розумінні того слова.

— Гарно. Алежбо ми йдемо не до звужування, а якраз до поширювання нашого кругозору і нашого кругділання, так сказати до універзалу, а покищо до урбанізації.

— Докторе, для нас ще пора думати про такі ідеї! В нас ще багато роботи в кожному селі зокрема і в кожному містечку. Кожен з нас, працюючи для

частини, тимсамим працює для цілості, бо цілість складається з частин.

— Тере-фе-ре-ку-ку! — казали колись наші батьки. Чоловік егоїст. Це закон природи. Кожний з нас має право робити так, щоб йому було ліпше, а буде ліпше одиницям, то тимсамим і загал буде себе краще почувати.

— На твою гадку так, а на мою ні. Одиниця мусить оглядатися на загал, мусить жертвувати дещо з власних вигід на користь загального добра.

— Ми це й робимо.

— Але не всі і не в такій мірі, як треба.

— Приміром?

— От тобі один тільки маленький примір. Зорганізуй прогульку до Парижа, а певно зголоситься тобі зараз сотня людей, які готові будуть зложити по 100 долярів на таку поїздку. Але чи ті самі люди дадуть по сто долярів на якусь дуже потрібну народну ціль?

— Хотівби ти? Чоловік, це чоловік, а не якась ідея. Не вимагаймо від людей за багато. Ні, ні. Треба, бачиш, світ брати таким, як він є, а не дурити себе чорт зна чим. А тепер позволь, що я тебе питаю. Приймім, що ти скінчиш філософію і здаш докторат, чи підеш тоді на сільського вчителя, хочби тільки на кілька літ?

— Як треба, то піду, — відповів рішучо Ладос.

— Не вірю. Бо щож ти там будеш робити? Студіюєш, забудеш, чого навчився і шкода твоєї праці. Що робивби я, як лікар, на селі?

— Що? Те, що робиш тут, а може й більше і з більшим пожитком для народної справи. Знаю

одного нашого лікаря, що по скінченні студій сів на селі і сидить там літ тринадцять. І якось не стуманів. Навпаки має славу дуже доброго лікаря і навіть доробився маєтку, вдоволений, всі його люблять, селяни пропадають за ним.

— Це якесь хіба виїмкове село.

— Нині так. Але, коли він туди приїхав, то було це таке собі село, як і другі.

— Можливо, не перечу. Я твого сільського ескуляпа особисто не мав чести пізнати. Так ти, братчику, кажеш, що як від печі тепло, так від інтелігента культура розходить ся по селі. Гарно. А невжеж по наших селах нема священників і невжеж вони не інтелігенти?

— Так, і вони зробили дуже багато. Подумай, скільки завдячуємо всім тим Шашкевичам, Устияновичам, Могильницьким, Олесницьким, Огоновським, Барвінським, Навроцьким і т. д. і т. д. Це все попівські старі роди. А ще, як попада трапила ся мудра і добра, то культура села росла, як на дріжджах. Мій батько також був священником, знаю це з власного досвіду. За десять літ він так підніс село, що годі було пізнати. Але я, син, не буду величати свого батька.

— Ну, гарно, гарно. — А всеж таки позволь завдати собі ще одно питання, а саме, що ти на селі зробиш зі своєю музикою?

— А що робив Вербицький, Матюк, Купчинський, Вітошинський і другі? Чув ти хор Вітошинського з Денисова?

— Ні, не чув.

— То жалуй, бо це був один з найкращих на-

ших хорів. Він їздив по містах з концертами і причинився до нашого розвитку національного більше, ніж багато інтелігентів, які весь свій вік носили поза міські мури не показують. Роботи, докторе, є в нас більше, ніж охоти. І ми її мусимо робити, бо як ні, то прийдуть непокликані робітники і тоді буде каяття, та вороття не буде.

— Ого-го! — зауготів доктор. — Проповідуєш, сотнику, як який полевий курат. Звідки ти такої бадьорости набрав? Чи не від Зірки? — і лукаво підморгнув одним оком. — Та лишім тую розмову до другого разу, бо тепер борщ стигне. Знаєш, любонько, — звернувся доктор до жінки, як ввійшли у їдальню, — знаєш, наш сотник так рветься до роботи і до села, що мені аж сором.

— Праця єдина з недолі нас вирве, нумо до праці мерщій! — проговорив Данко, але так якось по діточому поважно, що всі розсміялися, а доктор погладив Данка по голові і поцілував в чоло: — Ой, мій ти робітнику великий!

* * *

— »Пруказ« буде завтра готовий. Підеш о десятій годині до уряду і відбереш собі, — повторював Ладослова доктора Барила, сидячи під грушею в його розкішному садочку, в »райку«, як Барило любив називати цей садок.

Гарно. Але як за цей »пруказ« треба буде заплатити? Хочби й небогато, яких там марних 25 корон. Звідки він їх візьме? Ладослова вже тільки дрібняками подзвонював у кишені.

І знов зачали йому поперед очі снуватися всілякі Діяволи, поляпані кровю стіни, котрих годі було забілити вапном, черевики, що мов божевільні драпалися по стінах, корона, що перескакувала з кишені до кишені, як жива, і вертала до свого власника, хочби він її десять разів в обіг пустив і т. д. Пригадувалися товариші засипані на боевищу землею і являлося питання, чи не можна їх ще було живими звідтам добути, то знов поперед очі снувалися жахливі картини з побуту в таборі — тю!

Ладо зірвався на рівні ноги. Досить того, досить! Кінчим раз з тими нервами, неврастеніями, гістеріями і як вони ще там не звуться ті наші сучасні недуги. Або віз, або перевіз. Або хочеш жити, а тоді закуси зуби і жий, або не тратьте, куме, сил, спускайтеся на дно. Дівчина і диви, не скисла, не поклася під колісницю долі, тримається на бурливих хвилях життя, а ти, мущина, стрілець, стара война і мавби уступати з поля бою? Ще чого доброго попросиш у докторової морфіни. Вставай, сараचे, й підемо до Чорнишенка, або бачиш он, яка гарна гияльчка...

* * *

З Чорнишенком зустрілись по дорозі.

Він ішов, мов патик проковтнув, по вояцьки вибиваючи ногами, знак, що випив вище десяти заповідей божих.

— Здорові були, Петре Степановичу! — привітав його Ладо.

— Майо пачтеніє, герою нашево времені! — від-

повів Чорнишенко, але спохопившись, що сказав не доречі, додав: — Вибачаюся. Я, бачите, за цього »Героя« дістав був колись одиницю і він мені ще й досі меріщиться, та ще, як іноді випеш яку там зайву чарочку.

Стиснули собі долоні. — Кудиж вас оце Господь провадить,—питався Чорнишенко.—Давно не бачилися. Нездужали, чи що? Але зайдемо хочби на хвилиночку.

— Куди?

— А от тут, недалеченько, до одного єврейчика. Кажу вам, горілочка, шістдесятять градусів, коли не більш.

— Ні, спасибі, батечку. Не зайдемо.

— Якже так? Страшно подумати, що другі питимуть, а не ми?!

— Хай пють, а я не хочу.

— Не хочете? Чомужби то? Горілочка чудесная, прямо божеський нектар. До »Відродження« пристали, чи як?

— Не пристає, але й не пю, по перше не маю за що, а по друге здоровлю шкодить.

— Що торкається першого, так це вже моє діло, а на друге дозвольте вам сказати, що мій покійний дід з хати бувало не вийде, не проковтнувши ранком хоч одної кватирки оковиточки та не закусивши сальцем, шматочком оттакісеньким (і показав на свою праву руку). А всеж таки Господь милував і дозволив дожити годочків 96.

— А хто вам заручиться, що ваш покійний дід не доживби був стодвацятьшість, колиб не випивав оцих кватирочок вранці, і перед обідом і перед

вечерою і не без того, щоб в інтервалах між тими порами днини також дещо не ликнув. Через яких там 90 літ, подумайте, таж це ціле озерце тієї око-виточки протекло крізь його серце й нирки, — скільки їм праці було!

— Працювали наші діди, батечку, працювали, а отсе внуки їх на нінащо звелись. Так і видно, що ви не наський син, не козацький нащадок. Гей, сотнику, сотнику, не гаразд я вам віщую. Не гаразд! Чи не влюбилися ви оце? Не знаю тільки, в кім? Підждіть!... Зупинився, глянув на Лада, обличча його поморщилося і скривилося, аж порскнув сміхом. — Знаю, вже знаю! Але якщо ви не зайдете до нашого єврейчика, на хвилиночку, то їй Богу перекажу їй, щоб і не дивилася на вас, бо ви нікуди негідні!

Ладо взяв Чорнишенка попід руки. — Не жартуйте, Петре Степановичу, в мене до вас поважне діло є. Як хочете, то зайдемо на чорну й побалакаємо з собою.

— Га, щож, — жалісно зітхнув Петро Степанович. — Як не хочете білої, так хай вам буде і чорна, — й подались до каварні.

Сіли в кутку, де було менше людей.

— Я чув, — почав Ладо, — що ви носитеся з гадкою оснувати театр.

— Ношуся з гадкою! Мало сказано. Це моя задушевна мрія. Нею я й живу, без неї давно одурівби, куняючи по шість годин денно в тому чортячому банкові. А ви кажете, ношуся з гадкою!

— А коли приступаєте до діла?

— Як то коли? З неділі. Як лиш дістану шість тижнів »празднін«, чи там пак урльопу, так зараз

і їду туди. Такий вам театр поставлю, що здивується. Тільки з оркестрою біда. Дірігента не маю.

— Як хочете, то беріть мене.

— Що ви кажете? Справді? Ви готові посвятитися для добра рідної сцени? Пане сотнику, правда це? Кажіть!

— Найправдивіша і можете бути певні, що діло поведу гарно.

— Того ви й казати не потрібуєте. Знаю вас з війни.

Ладо замнявся.—Одна тільки біда. Я, так сказати — безгрішний. На перший початок не маю.

— Що ви знов, «аванз», це річ самозрозуміла. Якже може бути театр без аванзу? Я на це приготований. І якщо ви згодні, так ми можемо це діло хочби й зараз поладнати. Ось вам чотири соточки на перший початок. Довольні?

— Спасибі вам.

— Але, але—і Чорнищенко в свою чергу замнявся.—Дірігентіві треба й назверх показати себе гідно, так тоді підемо завтра до могого кравця і він вам пошиє, як ви тут кажете, одяг. Нагримаю на єврейчика і за два-три дні буде готовий, а сплатите місячними ратами. Не знаєте, який я рад, мені, що правда й самому приходило на гадку, щоби вас просити, гадаю собі, приїхав чоловік на деякий час і поїде собі, — от, звичайно, перелетна птиця. А »позаяк« ви перші виявили свою добру волю, так тоді годиться нам запити це діло.

— Ще одною чорною, Петре Степановичу.

— Чорною? Що ви це на сміх підіймаєте мене, чи як?

— Не на сміх, а на правду кажу. Я рішився не пити. Такий час, що жаль кожного галіжа.

— А горівки не жаль?

— Ні раз, ні! Гадаю, що й ви перестанете її вживати.

— Я? — перестрашився Чорнишенко. — Я?

— Ви, Петре Степановичу, ви. Як прийде театр, повні руки роботи, в днину репетиції, а по ночах студії над штуками, наради зі мною, з декоратором, торги й непорозуміння з артистами, так і часу на горівку не буде.

— Не знаєте ви мене, пане сотнику, ех, не знаєте! Для мене мінутка одна і досить. Я не засиджуюся у коршмі.

— Побачимо. На мою гадку наші люди не пють для смаку, бо тепер горівка здебільшого погана, а як гарна, то не на нашу кишеню, лиш впиваються з нудьги, щоб задурманити себе.

— Для розвлеченія, гадаєте? Можливо. Але, як привикнеш, так тоді вже відвикнути годі. В шлунку мулить, так тобі чогось бракує, що хоч сядь і плач. Так як ось мені тепер. Але що ж маю з вами робити? Якщо ви такий безмилосерний чоловік, так тоді випємо отсю чорну за нашу Талію і Терпсіхору, чи там Мельпомену, за артистів і за театральні зірки. Крім одної, і то найяснішої, бо вона з нами не поїде. Молочарня, це її фірмамент. Боже ти мій, як непоетично. Молочарня. Правда, сотнику, як непоетично?

— Щож! „Lux in tenebris lucet“, відповів Ладо.

Як Чорнишенка до коршми, так Лада тягнуло до молочарні. І то з кожним днем не менше, але гірше. Температура не опадала, лиш піднімалася, знак, що заноситься на поважну недугу. Числив не дні, а години. Завтра о десятій, себто за годин вісімнадцять, побачить її.

Щолиш за вісімнадцять годин, а мігби й нині, за яких, скажім, вісімнадцять хвилин. Як він міг давати руку на таку дурницю? Цеж прямо насильство над собою. Більше того не зробить... За вісімнадцять годин!

По вечері пішов пройтися. Буцім без ціли, куди ноги понесуть. Але ноги чомусь то понесли якраз на тую вулицю, де серед білих вербен дрімав старосвітський дімок. Кривовяза ліхтарня блимала сліпуватим оком, корчі черемхи кидали довгі, чорні тіні, сірий кіт вулицю перебіг.

Пригадувалися гімназійні часи, вечірні серенади, зривання рож у чужих городах для вибраних свого серця і тривога, щоб бельфера лихий не надніс. Повіяв вітрець, зашуміли листки, понесло по духом молодечих літ. Хто не жалує за ними? Хто не згадує їх, тих юних днів, днів весни, що минули, як сни і не вернуться...

А може якраз і вертають?

Хтось відчинив вікно, біла тінь замайоріла в кімнатці на піддашу... Вона!

І Ладові зробилося так, немов його на лихім вчинку приловили, учитель греки викликав, а він не має »препарації« з трицятьох віршів Одисеї.

Прискорив ходи і мало не чоломкнувся

з якимсь добродієм в ясних рукавичках і сірім, новіськім банячку.

— Добрий вечір, пане сотнику!

— А, добрий вечір пану нотареві! На прохід?

— Так. По вечері пів години проходу, це дуже корисне для здоров'я. Шлунок краще травить і спокійніше спить чоловік. А ви?

— Я також. То єсть, я перше не ходив, щопині скортіло.

— І десь на таку бічну вуличку зайшли.

— Занесли мене ноги.

— Можливо. А знаєте, хто тут живе?

— Де?

— А в отсім білім дімку, там де на піддашу відчинене вікно.

Ладо глянув, буцім він нічого не знає.

— Ні, пане нотар. Я тут чужий. Не знаю.

— Справді не знаєте?

— Кажуж бо вам!

— Гум... А ви до нас на довго завітали?

— Мабуть ні. Ще кілька днів і їду.

— Вільно знати, куди?

— До Чорнишенкового театру.

— Так? Дуже добре робите. Перше сотник, а тепер музикант. Щож, такі тепер часи! Нічого не порадиш. Може воно колись і зміниться, а тепер мусить бути так, як є.

— Егеж, мусить бути так, бо не може бути інакше.

Пройшли вулицю до кінця і вернули.

— Так тоді щасливої вам дороги, пане сотнику!

— Спасибі. Всього доброго, пане нотар!

Подали собі руки.

— А на тую вулицю не ходіть.

— Чому ж би то?

— Бо небезпечно.

— Не боюся. Війна відівчила мене боятися.

* * *

Вісімнадцять годин якось минуло. Але о п'ятій рано Ладю вже не спав. Відчинив вікно і почув запах білих левкоїв.

Примкнув повіки і побачив її. В сірій вишиваній суконці полола квіти, сама найкраща між ними.

Вишукав шматок паперу, потягнув п'ять лінійок і почав писати ключі, хрестики, касівники. Навистивував, махав руками, співав.

Так дочекався дев'ятої години.

Убрався, випив снідання, побіг.

І знов пригадалися гімназійні часи. Так якось ясно в очах, така гарна погода. Загалом гарний цей світ. А ще краще, що не треба боятися двійки, ані здавати тропарів.

— Добрийдень, панно Марійко!

— Моє поважання пану добродієві!

І стояла перед ним з руками в кишеньках білої короткої запасочки. Гарна така!

— Що позволите, каву, чи чай?

— Що подасьте!

— Не моя річ рішати. Кажіть, що хочете, бо я часу не маю.

Зніяковів. — Панно Марійко, що це ви?

— Кажіть, що хочете, каву чи чай, а може склянку молока? — і притупнула ногою.

— Чарку полину з кількома каплями цикути.

— В нас того нема. Йдіть до аптики.

Зжахнувся. Посіріло в очах. »Діло« сміялося на кілку, »Новий Час« танцював гопака.

Хвилину надумувався, чи не сказати »моє поважання«, або »цілую ручки« й не піти геть.

Нараз усміхнулася. — А, це пан сотник Пилипець! Простіть, що не пізнала. Так давно не бачила вас.

Ладові ясно зробилося в очах. »Діло« споважніло, »Новий час« устаткувався. Поправив ковнірець.

— Панно Марійко! Таж ви самі казали, щоб не приходити цілий тиждень, бо не хочете псувати собі недільного настрою. А тепер гніваєтеся на мене.

Перекривила головку і прижмурила одно око. — То правда. Але поперед хату я вам не боронила ходити. А вікна молочарні, дивіть, які великі.

— Я ходив. Слово даю, — ходив.

— Де? коли? кажіть!

— Вчора о десятій годині. Пахли білі вербени, черемха кидала чорні тіни, бурий кіт перебіг дорогу. Ви відчинили вікно, вихилилися і дивились. Пан в попелястім банячку і в кремових глясе-рукавицях, вимахуючи паличкою і посвистуючи арію з »Веселої Вдовички« робив вам фенстерпроменаду.

— Справді? Ви зустрілися з нотарем на моїй вулиці.

Розсміялася і побігла до кухні.

Ладо довго дивився на двері, котрі замкнулися

за нею. Ось тобі вдяка. Цілий тиждень мучився, тужив, гинув, а вона ще собі з нього кепкує.

І вгадай, чого дівчина хоче, навіть така, як Зірка.

Не приходи, але попід вікна ходи. Колиб знаття, то ходивби тричі у день.

Взяв до рук »Діло« і читав »Відгуки дня«. Черенки підпригували, викривлювалися химерно, але чого вони хотіли, не розумів.—Якщо я»Відгуків дня« — погадав собі — не розумію, то вже зле. Погано... Ні, добре. Вона хотіла бачити мене через вікно, себто вона тужила за мною.

Ще раз прочитав ті самі »Відгуки« і розсміявся сердечно.

— Що такого смішного знайшли? — питалася, подаючи снідання.

— Галактіон Чіпка...

— Ага! »Відгуки дня.« Нині йому дійсно вдалося. Хто з гостей не прийшов, сміявся. Гумор потрібний, одиницям і народові.

— Ліризм також.

— А вжеж. Сміємося до сліз і плачемо аж до сміху. Зворушень потребує чоловік.

Нікого не було в молочарні. Оперлася плечами о буфет, руки сховала в кишеньки білої запаски і така була — хоч малюй!

— Пані, я їду.

— Коли?

— З неділі?

— А куди?

— Геть.

Закопилила губи.

— Овва. Так їдьте.

— А не буде вам жаль?

— Кого?

— Мене.

— Щось також! *Mania grandiosa*, мій пане.

— Так тоді, — я ліпший від вас. Жалуватиму.

— За ким?

— За вами.

— Також! Не маєте кращої роботи!

Вдаряла носиком черевика об ніжку найблизчого крісла.

— Ви справді їдете?

— Їду, дорога панно Марійко, до Чорнишенкового театру.

— Коли?

— З неділі.

— Гарно. Я дуже з того рада. Тішуся.

— Раді, що їду? — Мабуть наскучив вам. Добре, що забираюся. Правда?

— А вжеж, що добре. Будете робити те, що вмієте і що любите, не попадете в хандру і в додатку вступитеся на якийсь час людям з очий.

— Невжеж я їм сонце заступив, чи що?

— Не знаю. Досить, що язиками плещуть. — Сотник і панна з молочарні, — кажуть.

— То цікаве!

— Забули, що я попадаюнка, кінчила гімназію, служила в наших лазаретах. Буцім це сором чесно заробляти на хліб. Ніяк не можуть позбутися свого фальшивого аристократизму.

— В нас або фальшивий демократизм або і фальшивий аристократизм, а щирого відношення до лю-

дини мало. Простіть, дорога пані, якщо я став причиною немилих для вас сплетень.

— Щось також! Я своє діло роблю, а що про мене мелять людські язики, це мені «люфт». За день-два цілий наш високоморальний городок знатиме, що: »дня того то й того о такій то і такій годині, сотник бувшої української армії, пан Петро Пилипець, зустрівся перед хатою Марії Кленівної, (тої, знаєте, з молочарні!) з паном нотарем Фирла-севичем, між ними прийшло до гострої обміни слів, а може й до рукопашного зудару (хто може знати? Ніч і свідка не було), в наслідок чого бувший сотник, бувшої армії, вибув з нашого міста. Побачите, що так, якщо не гірше, представлятимуть вашу випадкову зустріч з нотарем.

— Пані! І мене тут не буде, щоб боронити вас.

— Сотнику! Спокійна совість, це мій найкращий оборонець. Їдьте і робіть своє діло!

— Але ви ще позволите попрощатися з вами?

— Навіть два рази.

— І приїхати до вас з театру?

— Розуміється.

— І привезти перстенець?

— Як найдешевший.

— І обмінятися з вами?

Перекривила голову на другий бік і на відміну друге око примкнула: — Ах, який мені скорий!

* * *

— Прибери пень, буде подобен! — гуготів доктор Барило, побачивши сотника в новім одязі.

— Знаєш, тобі в ньому дійсно дуже до лиця. І практично. Темний, можеш вбрати навіть на прошений вечір.

— От, такий собі костюм, на рати, — відповів Ладос. — Ходжу мов у позиченім. Все мені здається, що кравець скаже: скидай, бо це не твій!

— Привикнеш, братчику. Чоловік навіть до довгів привикає.

— Ти?

— Я ні, але другі. Урядники задовжені по вуха. Доктора і Данко також приглядалися Ладосові. Данко притулювався до нього: — Мусите нам заграти нині, пане сотнику.

— Чомуж бо то мушу і чому якраз нині?

— Бо цікаво, як тепер будете грати.

— Твоя правда, хлопче. Навіть така дрібничка, як одяг, впливає на наш настрій. Але, бачиш, треба старатися грати так, щоб забути про все і думати лиш про те, що граєш, бо щобиш там, де кінчатся будні, починається мистецтво.

— Та що ти йому такими речами голову завертаєш! — противився доктор, — куди кухті до патини, а йому до мистецтва!

— Не гнівайся, докторе, але я не погоджуюся з тобою. *Poetae nascuntur*, музики також. Поезія і музика, це рідні сестри. Ваш Данко вродився музикальним.

— В маму пішов, — зітхнув доктор, зітханням, в котрім почувався легенький свист, натяк на недалеку астму.

— А ти волівби, щоб він в тебе вдався? — спитала докторова.

— А вжеж, що волівби. Пощо маю брехати? Волівби. Мавби запевнену будучність. А так, не обиджаючи тебе, сотнику, як сновида буде тинятися поміж солідними людьми. Бо які то гаразди наших поетів і артистів! Бють їм брава, вихвалюють в газетах, а часто густо такий ґеній корони при душі не має. Нам перше треба розвинути промисл, витворити буржуазію, а щопиш тоді думати про такі розкоші, як штука й література.

— Чекай псе, аж кобилка здохне, — вихопилося Ладові, він спохопився і перепросив докторову.

— Нема за що, я погоджуюся з вами, — відповіла. — Розвиток духа мусить іти в парі з розвитком матеріяльним. Поезія і мистецтво, це не є надбудова, ані оздоби, фриз, тімпанон, чи щось такого, вона мусить лежати в основах, в заложенні будівлі, бо інакше вийде не будівля, а прямо буда якась, без стилю і характеру, балаган.

— Вас троє, а я один, — махнув доктор рукою, — бачу, що не дам ради і уступаю... Колиж ти, сотнику, їдеш?

— Нині в ночі.

— Жаль, що не відпроваджу тебе. Але я о п'ятій маю бути у барона Штенґля. Так тоді щасливої тобі дороги, добрих успіхів, а як залюбиться у тобі яка богата панночка, то не надумуйся довго, хапай! Хапай, братчику, бо ідеалізм, мистецтво, мрія про славу і таке друге, все воно добре і гарне про свято, а на будень гріш, це головна річ. Як його не маєш, так і тебе люди за ніщо не мають, хоч буцімто хва-

лять або навіть гордяться тобою, як національною славою. Повір мені, бо я... Але докторова спинила цю краснорічиву струю: — Данечку, принеси мені склянку свіжої води з керниці. — Хлопець вийшов.

— Не гіршивби ти дитини, — звернулася до чоловіка з докором. — Досить сам грішиш тим своїм поганим матеріалізмом.

Доктор руку застромив у кишеню, як банкир.

— А цікавий я знати, що робилиби ви без того поганого матеріалізму?

— Булоби може бідніше, та зате веселіше.

— Ах, не хотівби я бачити такої веселости.

— А мені надоїв цей позолочений смуток.

— Говорила небіжечка до самої смерті, — покривлявся їй. А потім палко поцілував у руку, Лада стиснув і поклепав по плечах.

— Памятай собі, хлопче! як тільки лучиться яка богата дівчина, не надумуйся довго — бери!

І вийшов.

Докторова знесилено упала на канапу. Бліда з синими підковами круг очий, ніби кілька ночий не спала. Ладові мимохіть прийшло на гадку: не зна-ти, чи доктор забув ключ від шафки з ліками чи ні? А може бачила, що взяв і тому така нещаслива? А може, може дала собі слово, що більше й не гляне на морфіну?

— Так ви їдете від нас нині, — сказала буцім зимно і вяло, але в голосі її бреніла ледви помітна нутка притаєного жалю. — Їдете і знову зробиться у нас тихо. Не буде кому грати. А тут і осінь недалеко. Вечорі такі довгі... Сотнику, чи ви знаєте, що таке нудьга?

— Нудьга? — повторив, не знаючи, чи казати так, чи ні. — Хто її не знає, пані?

— Але нудьга нудзі нерівна. Є така, як хмарний день у літі, кілька годин і знов блисне сонце, а є, як осіння слота. Хмари, хмари, хмари, — тиждень, два, три, — розпука! Нічого не чекаєте, нічого не сподіваєтесь, нема нічого в світі, що збентежилоб вас. Розумію тих, що руку накладають тоді на себе.

— А я ні — ні! — відповів рішучо Ладю.

— Бо не хочете мені притакнути, навпаки, ви хотілиби сказати, що я не маю права попадати в розпуку, що мені за добре на світі і тому я така знуджена, правда?

— Так, ласкава добродійко. Я вам дійсно хотів це сказати, то є, не те, щоб вам було за добре, бо живуть же жінки ще куди розкішніше і безжурніше, ніж ви, але що не маєте права попадати в розпуку. Отсе я вам хотів сказати і кажу.

— Бо маю мужа, правда? І то мужа дбайливого, вважливого. Ах, сотнику, сотнику, шкода, що тільки літ пробули на війні, а не розумієте, що значить така тиха й непомітна, але за те невгавна війна двоїх людей скутих за руки з собою. Колиб ще ненавиділи себе, зневажали, хочби навіть чинно, фізично, то може й легше булоб. А то нема властиво причини до зриву, до ненависти, бо поводяться, можна навіть сказати, коректно, а так тобі тая коректність зостогидла, що хоч по стінах дерися, — хоч прямо вий!

— А син? — спитав різко Ладю і глянув питливо в її замрячені очі.

— Син, — відповіла, — син, це і є той мій теперішній тиран.

— Що ви кажете, пані! — скрикнув перестрашений Мадю.

— А так. Бо колиб не син, так і мене тут не люби. Карпати недалеко, а на другий світ ще ближче. Данко тримає мене. Він, це ті кайдани, що наші руки звязали. Люблю й ненавиджу його, чуєте, люблю й ненавиджу мою єдину дитину!

— Пані, ради Бога, не говоріть так голосно. Може почути, пощо йому затроювати молоді літа!

— Отруйні цвіти найгарніші в світі. Хоче бути артистом, хай привикає до болю. Без болю і мистецтва нема. Байрон, Шеллі, Лермонтов, багато тих найбуйніших цвітів людства виросло й розвинулося на ґрунті сумного й прикрого сімейного життя.

— А Гете?

— Гляньте на портрети його батьків, а побачите, як не гармонізували з собою батько й мати. Весела й жартовлива пані Гете, що любила балакуче товариство й театр і суворий, вигідний її муж, що носив своє утитуловане »я«, мов повну склянку води, — ні, там нераз мусіли бути диссонанси...

— Котрі коханий син до гармонії зводив.

— Хочете, щоб, якщо вільно мале з великим рівнати, щоб Данко погодив мене з чоловіком?

— Не маю права хотіти, ласкава пані, але гадаю, що воно так повинно бути. Любите й ненавидите свого одинака, сказали ви перед хвилиєю. Що любите, це цілком зрозуміле, бо він ваш син, добра й талановита дитина, в маму свою вдався; але ненавидіти

ви не маєте причини, не маєте права, ви прямо грішите!

— А ви проповідуйте, пане. Хочете грішницю навернути зі злої дороги.

— Не затаюю, хочу! І буду дуже тішитися, якщо воно мені вдасться.

— Воювали з ворогом, а тепер хочете воювати з гріхами.

— Хочу, бо це наші внутрішні вороги, від зовнішніх грізніші. Ми мусимо бути здоровими в собі. Кажу це, бо й сам до недавна нездужав. Позвольте признатися вам, що і я ходив по хисткім поруччу понад пропастею. Один хит і — божевілля.

— Що ви кажете? Ніколи того не погадалаби, дивлячись на вас.

— Чесне слово даю.

— І що?

— І — знайшов рівновагу. Зіскочив з того поручча, бо бачу, що можна стежкою йти. Подайте мені руку, що й ви так само зробите.

Не спішилася.

— Як не з огляду на себе, то для сина, для народньої справи, бо кожна здорова, чесна гарна сім'я, це наш національний форт.

— Не по чім, сотнику, бете, а по голові. Мабуть чуєте, що мені наша справа не байдужа.

— Відчуваю і тому кажу вам, пані, що як занедбаєте свій талан і з сина не виховаете славного чоловіка, то прямо злочин сповните. А кажу вам це, бо я вас поважаю і шаную.

— Чекаєте, може, щоб я сказала: «а я вас люблю.» Не бійтеся, сотнику, я того не скажу. Можемо ба-

лакати з собою, як добрі приятелі, тимбільше, що я нині спокійна, руки опустила по собі, хай буде, що доля дасть. Не криюся, ви симпатичні мені, може навіть дуже. Уявіть собі: мій муж лікар, доволі багатий чоловік, числиться до суспільних верхів нашого місточка. Мені невільно жити з кимбудь, я мушу числитися з кожним своїм словом і з кожним кроком, мені невільно обезцінювати вартість того дому, в котрім я хазяйкою числюся. Іншими словами я мушу грати комедію, вдавати вдоволену, спокійну, навіть щасливу. Ах, як наскучила тая роля! Буває на яким публичнім святі, або вечірку хотілосяб скинути личину з себе і крикнути, щоб усі почули: люди, я брешу, я комедію граю, моє життя одна велика брехня... Аж нараз являєтесь ви, людина з породи мрійників і непритяменників, ідеалістів, таких, як я. Це мене і зблизило до вас. Ви перші, кому я сказала правду.

— Дякую за честь і за довіря.

— Лишіть! Добра мені честь слухати нарікань з життям посвареної жінки. Це я вам мушу подякувати, що вирвали мене з тупого отупіння, збентежили і схвилювали, і тим самим, мушу вам це сказати, оживили, як потухаючу ватру серед пушти. Щиро вам дякую, пане сотнику і прошу, як заїдете до нашого скучного городка, не минайте нас, своїх добрих знайомих... Комнатка на стриху чекає на вас.

— Радо скористаю з вашої гостинности, пані.

— І знов нам заграєте щось гарного, правда?

— Під услівем, що послухаю також вашої гри.

— Можливо. Спрібую переконати себе. А тепер,

збирайтеся і їдьте. Їдьте, пане сотнику, їдьте і най вас Бог провадить!

Ледви докінчила тих слів.

* * *

Попращався з Данком, ткнув служниці кілька корон в руку, вхопив свій новий »чемоданчик« і побіг на залізницю.

— Майо паштєніє! — кричав до нього здалеку Чорнишенко.

— До каси не потрібуєте тиснутися, бо я вже квітки купив. Бачите, яку вам честь зробили. Ціла трупа нас супроводжає, тільки пана нотаря нема.

— За багато чести — завважив хтось.

— Розуміється, розуміється, — гремів низьким басом Петро Степанович. — Пан нотар, — і ми!

Ладо привітався з усіма, нарочно не починаючи від Зірки.

Вийшли на перон. До відїзду мали ще чверть години часу. Почалась весела гутірка. Людей їхало мало, ніч була гарна, з піль заносило жнивими. На болотах погукували деркачі.

— Тішитесь, що їдете від нас? — питалася Зірка сотника Лада.

— Бодай так мої вороги тішилися, пані!

— Треба тішитися, треба. Починаєте нову сторінку в книзі вашого життя.

— Дякую вам, моя кохана пані.

— Подякуємо собі колись, а тепер бажаю вам всього найкращого.

— Спасибі!

Відійшли від себе, щоб довгою розмовою не давати людям притоки до нових сплетень.

— Так тоді, не забудьте, ласкаві пані і панове, що на другу неділю граєте »Наталку Полтавку« в мойому н а с т о я щ о м у театрові. Приїзджайте вранці і привезіть з собою його милість пана нотара, бо Наталка не малаби з ким цілуватися. До »свіданія«, мої пані й панове, до милого побачіння!

Заграла трубка, заскреготали колеса, машина починала сопіти. Ладо й Чорнишенко вихилилися з вікон. Гурток артистів стояв на пероні, пані махали хусточками. Квітки посипалися до вікон. Ладо декілька зловив. Обдало його запахом білих вербен. Перехилився крізь вікно і шукав очима Зірки.

Замайоріла і — згасла.

* * *

— Атехалі, — промовив Чорнишенко, примосуючися вигідно на лавці. — Так кінчиться Чехова »Дядя Ваня«. Бачив я тую драму в театрі Станіславського. Кажу вам, годі забути фіналу. Нахлинули вакаційні гості до тихого сільського двора, нагасували, нашуміли, мало до великого не дійшло і — відіхали. Дядя Ваня з Сонєю знов до своїх господарських рахунків беруться, старий свояк, що в них на ласкавому хлібі живе, сидить осторонь і з тиха грає на гітарі. Нараз »Атехалі« — промовляє одно, »атехалі«, повторяє друге, »атехалі«, зітхає третя... Най його чорт бере, який фінал! Публіка, як заворожена сидить. Що публіка! Подумайте собі, я знав Бурячка, що якраз того старого з гітарою грав.

Така велика, ряба морда, щось буцім я. Казав мені, що вже бувало і сая опустів і світло починають гасити, а їх троє все ще сидять на своїх місцях, і плачуть. Велика річ театр, велика! Зворушує нас, стрясє, обновлює, як чудотворна купіль. І скільки разів відїжджає хто від мене, або я їду куди, все мені те »атехалі« в ушах. Відїдемо колись і ми на другий світ і тільки те одно слово й останеться по нас... Чорт возьми! Закуримо собі хіба, пане сотнику, що? А може ви і від тютюну присягали, га?

— Покищо ні.

— І не треба, бо якби ви співали »а тютюн та люлька козаку в дорозі снадобиться?«

— Не співавби.

— А невжеж можна не співать такої гарної, старосвітської пісні?

Ладо мовчав. Йому не до балачки було.

Його серце розривалося на дві половини. Одна тішилася, що їде, а друга сумувала за тим сіреньким, марненьким городком, над котрим у його розбурханій уяві мерехтіла Зірка.

Чорнишенко не давав йому спокою. — Чого ви так похнюпилися, Петре Івановичу? Оставили кого і тужите? Підождіть, побачитесь за декілька днів. Приїде, кажу вам, приїде! Боже ти мій, якої радості буде. Знаю це, знаю. Були й ми молодими, мій пане! Гарна річ мати літ двадцятькілька.

— Мені вже трицятьчотири.

— Що за ріжниця? Йй Богу, гарна річ бути молодим! Чому то молодість тільки раз у житті буває!

Зітхнув і його звичайно веселе обличча вповилося серпанком смутку.

Ладо присунувся близьче до нього. Крутив папіроску і притакував: »еґеж, еґеж«.

Крізь вікно влітав холодок, то пахло скошеним збіжем, то живицею сосон, то деркач бив, то кигикала самітна чайка.

— Петре Івановичу, — почав Чорнищенко, — не знаєте, який я рад, що кинув тії книги, папері, касу, гроші, одним словом цілий балаган, до якого я так надаюся, як віл до карити. Найгірше насильство, як чоловік мусить робити те, чого не любить, і найбільша розкіш, коли робиш те, до чого тебе душа тягне, як мене до театру.—Кондуктор діркував білети. Чорнищенко вгостив його папіроскою. Він зате радив їм спокійно спати, бо приїдуть щоліш над раном. Скрутив світло і замкнув двері.

Синяві сумерки виповнили переділ. Тільки легкий тютюновий димок снувався попід стелю. Ладо водив за ним очима. Віз одноманітно гуркав, паровіз посапував під гору, пригадувалися відгуки гармат, стони ранених, сопіння броневика, лазарет, табор, одно з другим мішалось, мерішилося, туманіло, Ладо підложив руку під голову і заснув.

Чорнищенко вже передтим хропів.

* * *

Як до атаки, так Чорнищенко кинувся до роботи. Саля, сцена, декорації. Всьо брудне, старе, обдряпане й поляпане. Покликав малярів, столярів, ковалів, гупали, стукали, струтали..

Чорнищенко — скинув блюзу, засукав рукави вище ліктів, розщібнув ковнір і кричав, гукав,

жартував, — так і видно, що попав у своє живло. Ненависні касові книги лишилися геть далеко за ним, і як страхітний сон, пригадувалося урядовання в банку.

Чоловік найщасливіший тоді, коли може робити те, до чого його душа тягне. Прийшов оркестр, сімох музикантів: п'ятох колишніх наших старшин і підстаршин, та ще двох малярів, чи циганів, одним словом «інородців», як їх називав Чорнишенко. Привикли були грати де, коли і як попало: на весіллях, маївках, на місцевих баях і фестинах, більше з наслуху, як з нот. Ладо затискав зуби, зітхав з глибин душі, смертельним потом обливався. Прийшлося й самому взяти скрипку в руки і вести прім, бо віолін за слабо дзвенів. Але по кількох репетиціях «оркестр зігрався», музиканти взяли на ухо і — добре йшло. Чорнишенко прослухав «Наталку», «Запорожця за Дунаєм», «Гриця» і просіяв.

— З вами, пане сотнику, — казав, — можнаби й «Пікову даму» ставити, або «Дон Жуана».

Куди гірша морока з артистами. Емігрантська громада, як мухи до меду, злізлася з усіх сторін і принесла з собою всілякі свої неповирівнувані рахунки, ідеальні і матеріяльні, політичні та еротичні. Ті останні найнебезпечніші, бо ніде не кохаються люди так палко, як за кулісами і ніде не ненавидяться так дуже, як на сцені. «Товариші й товаришки!» — просив, аж надривався Чорнишенко, — так не можна, їй Богу так не можна! Отрясіть пил із ваших одягів — болото з чобіт, а злобу з душі і до отсеї буди приходіть, як до святині, бо ви жреці і жрекині великого божества, — мистецтва! В дома мо-

жете кохатися, можете собі повидряпувати очі й порозбивати голови, яке мені діло до вас, але тут забудьте про весь світ і — грайте, будьте такими, як вам каже роля і штука. Лиш такими!

Притакували, бо грозив, що покине балаган і поїде собі геть, але на другій пробі починалося на ново.

Амант хотів іншої амантки, амантка впевняла Чорнишенка, що її партнер нікуди не годиться, що він штуку повалить і буде скандал, — приходилося заводити так модну тепер у цілій Європі диктатуру.

Втомлений, задиханий, облитий потом вертав Чорнишенко до дому й нарікав перед Ладом (мешкали на одній квартирі), що навіть випити не має коли. Ще вийде з вправи, і получится скандал.

— Менший, якби ви за багато пили.

— Я ще з роду не випив за багато, — впевняв Чорнишенко, клався і засипляв, як курка. Але крізь сон грозив, що — кине цей балаган, бо тут здуріти можна!

* * *

Минуло кілька днів і буда перемінилася в театр. Пахло клеєм, мастіксом, найлюбішими пахощами для такого любителя театру, як Чорнишенко.

— А що, сотнику? — говорив і очі йому світилися, аж горіли, — правда? справжній театр! З нашими людьми чудес докажеш, тільки їм «аванз» давай і кріпко за чуб держи. Покищо кожне ще окремо грає, хоче вирватися вперед, але я згодом

і до гуртової гри, до ансамблю-добюся. Воду з них виварю, а добюся! Ну, ході́мте на «вокзал».

Ладо вдавав, немовто він забув, що нині неділя і що приїжджають аматори з «Наталкою», а на ділі не йшов, а прямо летів на залізницю, щоб перед поїздом поспі́ти.

Поїзд на пів години спізнився. Ладо всіх залізничників морочив, чому це сталося і чи не було якого припадку, — «трицять хвилин спізнення», більше йому не вміли сказати.

Очі видивлював, чи не побачить на закруті чорного туловища паровозу з сивою гривовою диму. Аж побачив і жижки йому задріжали.

— Їдуть! Їдуть! — кричав до Чорнишенка, котрий забіг був до буфету.

Приїхала «Наталка Полтавка» і привезла свою мамуню, Петра, Виборного й Миколу. Возного мав грати сам Чорнишенко. (Рідному батькові не відступивби цієї ролі).

По гостях видно було сліди недіспаної ночі, але всі вони були веселі й бадьорі, а може лиш вдавали таких. Тільки Петро, сиріч пан нотар, тримався так, буцімто він велику ласку зробив, що з таким товариством приїхав і що загалом завдається з ними.

— А! І ви тут! — здивувався, вітаючись з Ладом.

— А деж я мав бути? — відповів питанням Ладо.

— Або я знаю де? Там, звідки прийшли.

— Ні, добродію, туди я й не гадаю вертати.

— Не знаю, чи добре зробите. Тут і своїм нема що робити, не то чужим.

— На добрі руки все робота знайдеться, — відповів Ладо, бо не хотів починати сварки.

Нотар майже не відступав від Зірки.

Запрошував навіть до авта, бо вона втомлена, але Зірка не схотіла їхати, піде разом з цілим товариством. Тоді вже і нотар ішов, але лихий. Не привик, щоб йому хто противився. Був найбагатіший з цілої громади, а до того чоловік »на становищу«, а не якийсь там емігрант, про котрого нічого певного сказати не можна, часто-густо не знати навіть, чи має він які студії та »кваліфікації«.

Зробили репетицію в театрі, щоб привикнути до сцени і до оркестри.

Перше не важко прийшлося. Сцена була невелика. Хата Терпілихи стояла, як звичайно, під деревами на ліво, а світлиця не рижнилася нічим від других світлиць. (Так само піч у правому углі, а там двері, мисник, і в лівій стіні вікно).

Гірше вийшло з оркестром, бо співаки привикли до фортепяну. Особливо нотар. Цей, то в тон не попадав, то губився в такті. Впевняв, що винен тут дірігент, а не він. На силу Чорнищенко добився до того, що »якось воно піде«. Дує Петра з Наталкою також нині чомусь то не клеївся. Петро конечно брався обіймати Наталку та стискати її кріпко за стан, а вона боронилася й казала, що того в сценарії нема і робити не треба. Петро парубок чемний і не нахаба.

По пробі радилися, де їм на обід іти. Нотар тягнув до гранд-готелю (який там гранд?!), а Чорни-

пенко казав, що він ще в п'ятницю замовив стіл на сім осіб, в тій гостинниці, де вони звичайно з Ладом обідають. Того вже було нотареві за багато. Сказав, що в ґранді має зустріч з одним знайомим і подався туди. Зірка відітхнула свободніше, а Ладові також ніби камінь з карку злетів. Сиділи поруч, не дуже то багато розмовляли, бо люди дивилися на них. Зате то ліктями зударялися нехотячи, то черевик Лада торкав легенько Зірчин мештик — під столом. Покищо і тим вдоволялися.

* * *

Вистава, можна сказати, пройшла блискучо. Великих промахів не було, а дрібних може ніхто і не завважив, бо тутешня публіка »Наталки« і у вічі не видала.

Петро хрипло якомсь проспівав »сонце низенько«, бо в ґранді, як виправдувався, пиво було за зимне, не мало потрібної температури. »Я другої не любив« вийшло також дещо неприродно, буцім співак свідомо брехав і передні крісла бачили зівсім виразно, що він скривився, як середа на п'ятницю, поцілувавши Наталку і що після того поцілуя вуса його почервоніли, буцім засоромилися. Але не бачили вони, як той Петро по виставі сердито спльовував у ґардеробі і хустинкою від носа малоццо не до крові витирав уста.

— Що за погана шмінка і гірка якась, аж пеку-ча! — нарікав. Не солодкий був поцілуй! А найгірше, що не міг за це придиратися до Лада, бо він до характеристики артистів не мішався. Пильнував сво-

її оркестри і тішився, що вона щасливо якось дотривала до кінця. З досвіду знав, що трубка іноді, витрубивши передтим за багато, вже з кінцем першого акту виходить з театру, щоб переспатися, а серед другого віоля дістає жолудкових корців і також покидає свій пульта.

Тут того не було, і тому то можна було дійсно сказати, що вистава пройшла з повним успіхом при битком набитій салі.

Навіть селяни з поблизьких сіл прийшли, щоб подивитися, як пани показують — комедію.

* * *

Коло півночі артисти відїздили. Чорнишенко, Ладо і дехто з тутешніх громадян провозжали їх на залізницю. Зібрався спорий гурток. Ніч була темна, лямпи також, пан нотар ішов з двома якимись урядовцями і Ладо мав нагоду приступити до Зірки.

— Чого він так скривився? — питався, кладучи особливий акцент на слові »він«.

Нахилилася до уха. — Бо, бачите, я не лиш грубо наліпила шмінки, але ще й паприки досипала, там, де мали бути румянці.

— Жорстока!

— А нехай йому не захочується печеного леду. Сміялися.

— А ви добре тую паприку змили? — питався Ладо.

— Подивіться...

Ніч була темна, лямпи також... А по хвилині:

»ну досить, вже, досить!... Я казала, — поповичі до поцілуїв скорі«.

* * *

Перша вистава Чорнишенкового »справжнього театру« перемінилася, як кажуть, в національне свято. Артистів обсипали цвітами, о котрі в ту пору не важко, директор дістав вінок з лентами, тільки орхестр вийшов з порожніми руками і дірігент розуміється також, — може тому, що був обернений до публіки плечами, і навіть найцікавіші з пань не могли побачити, який він собою. Ходили тільки слухи, що він у Відні вчився і в цісарській музиці грав на бомбардоні. То знову, що служив в українським війську, має перестрілене одно ухо, а всеж таки чудово на всіх інструментах грає. При врученні вінка виголошено промову, яка з театром мало що мала спільного,, а на яку Чорнишенкові довелося відповідати мало що не зі слізми в очах.

По виставі відбувся комерс, на яким пані розчарувалися сильно, побачивши, що дірігент за молодий на бомбардониста колишньої цісарської військової музики і що в нього оба уха цілі, що він от так собі, ані то гарний, ані поганий, але всі признали, що мимо того грає знаменито і попросили його прийняти участь у концерті на добродійні цілі, який мав відбутися за декілька днів.

Ладо згодився, грав не Лішта, лиш мініятури Барвінського, а »на біс« Лисенковий »Ноктюрн«, і здобув собі загальне признання, навіть тих, що як звичайно, підчас гри на фортепяні вийшли були, щоб

покурити. Зараз на другий день зглосьилося до нього кілька учениць, здебільшого з п'ятої класи, в котрій, як відомо, вчать »взорів поезії і прози«, а тим самим витворюють окремий нахил до мистецтва і — до любови.

Воно то й виявилось. Ладо діставав чимраз більше рожевих листів і червоних рож. Одні й другі безіменно. Листи палив, а рожі виносив на ніч до сіний, бо пахли так сильно, що аж голова боліла.

* * *

До своєї праці Ладо ставився дуже поважно. Учениці робили знамениті поступи, мамці були вдоволені, лиш батьки нарікали, що їм ті діявольські фортепяни спокою не дають. Дійсно ціле містечко грало, як якась одна велика консерваторія. Навіть старші пані почули в собі іскру божу і брали лекції, — під секретом, бо тепер люди зробилися дуже зависні і обмовні.

Незабаром Ладо мав так багато лекцій, що новим охотникам довелось відмовляти, бо часу не ставало.

Заробляв стільки, що по першім відіслав гроші кравцеві і вже тепер не боявся ходити в одязі. Був це в повнім значінню »його одяг«. Крім того купив собі гарний гумовик, новий капелюх і найкращу краватку, яку лиш можна було дістати. Як ішов, то рум'яні личка і цікаві очка визирали споза тюлевих занавісок, і зітхання добувалися із схвильованих неопанцєрених ніякими корсетами грудий.

Втомлений вертав до хати, перекидався кількома реченнями з Чорнишенком і засипляв, як сте-

повий сусол. Не було часу думати ані про збитощні черевики, ані про пригоди в повстанчому відділі Дівола, ні про тую корону, що тримається свого пана, як ріпях кожуха, ні про інші такі несамовиті історії. Чорнишенко занедбував чарку, раз, щоб своїй трупі не давати злого приміру, а по друге прямо тому, що «часу не хватало».

Не так його трупа. Вона поділялася на дві частини: на тих, що кохалися і на тих, що пили. Героїчний любитель і характеристичний комік були злучником поміж тими двома частинами. Вони на підпивку кохалися і — закохавшись пили. »Цур йому!« — спльовував Чорнишенко. Доведеться хіба поширювати ідеї »Відродження«, щоб вийти з того зачарованого кола.

Та не зважаючи на те, був вдоволений собою і своїм театром. Трупа трималася купи, бо не було куди переходити, »каса дописувала«, громадянство покищо хвалило собі нову інституцію.

Значиться, всьо складалося як найкраще. Але без »развлеченій« все таки не обходилося. Якщо двоє артистів посварилося і »вийшло з себе«, то починався діяльог »на общепонятном язике«, а коли Чорнишенко сердився на них, то виправдувалися, що ніяка друга мова в світі не надається так чудово до лайки, як російська. Куди наша, куди. Іноді серед настроєвої павзи на сцені роздавався мляск поцілуїв за кулісами. »Славити Бога, що хоч тут не пізнати, чи вони по нашому, чи по московськи цілються«, потішався Чорнишенко. Театр розвивався і Чорнишенко поважно призадумувався над тим,

чи вертати йому до банку, чи триматися спідниці Мельпомени, котру він так сердешно кохав.

Орхестр під проводом Лада так само поступав вперед. Навіть контрабас звільна привикав до нот. Це трохи не вигідно, бо треба перевертати листи і як сорока в кість дивитися в ноти, але за те безпечніше, не сфальшуєш. Любимцем пубрики був перший скрипак. Він мав злегка скучерявлену чуприну і дуже зворушливо »брав фляжіолі«.

Одного Ладові бракувало, а саме Зірки. На тутешньому небі не було ані одної, яка зорілаби таким ясным світлом. Куди! Куди!

Навіть граючи увертуру до Лисенкового »Ноктюрну«, думав про неї.

»Ноктюрн«, одноактова, приваблива оперка нашого найбільшого компоніста, зробилася найулюбленішим твором у репертуарі Лада. Не тільки для дійсно гарної музики, але також з огляду на справді поетичне лібретто, в котрім любов грає таку велику роль. Старшина, вакхантка, портрети — оживають і злазять зі стін, свірщок, — все це — місячним сяєвом посріблений романтизм, що так гарно підходив під теперішні настрої Лада.

Як був із Зіркою, то вона його підбадьорювала, додавала енергії й охоти до життя, а як не бачив її, — тужив. Але не була це туга, що вялить, лиш така, що цілить, туга, що за руку провадила надію.

| * * *

Надійшла осінь, зразу приваблива, богата в краски, звуки й настрої, вдумчива й освідомлена,

як гарна молодиця, що наближається до сорокового року життя, а по двох трьох тижнях, хмуруока, каправа і сварлива, як жінка по п'ядесятці.

Відлітали птахи з гнізд, а листки з дерев.

Листки хотіли за птахами летіти, та не ставало сил. Знеможені лягали по ровах та баюрах, потішаючися гадкою, що й птахи не всі долетять, куди пустилися. Неодин, »заки море перелетить, крилонька зітре«. Місточко, як усі наші малі місточка, за яким кордоном вони не лежалиб, робилося подібне до людини, яка пів року не милася, не чесала і не зміняла білля. Брудно і тухло, заносило старим лєм, гнилими селедцями і милом. Вікна мутніли, людські очі також. А зате множилися бактерії і сплетні — недуги тіла і духа.

Ладо з острахом дивився на свій черевик з лівої ноги. Щось він знов починає носа дерти! До Зірки, ради Бога скоріш до Зірки! Скористав з того, що надходили задушні дні і що в театрі цілий тиждень не йшла оперетка, попросив Чорнишенка про відпустку, здав орхестр на кучерявого скрипака, відкликав лекції на кілька днів і поїхав.

Осіnnий капусняк підливав землю, хоч вона собі того й не бажала, бо і так перемокла й продрхла до кости, чи там пак до терцієру. На телеграфічних дротах сиділи ворони, гострили клюви і крикали, ніби сердилися на поїзд, і на людей, що сидять собі під дахом, тоді як вони мокнути мусять. У ровах куняли сільські пастушки, з мішками на головах, як черці у клобуках. Корови ставали перед ними й ревіли, буцім питалися, що за розум держати

їх на дощі. І так пасти нема що, бо остання травка схне і гние, розкладається.

Ладо протирав рукою шибу, дивився, але що нічого цікавого не міг побачити, а на сон також не збиралось, так добув шматок нотного паперу і складав якусь пісню, сумну, як отся осіння слота.

Потім стемнілося, в переділах позапалювано лампи, Ладо окутався плащем, закурив папіроску і заснув.

Приїхав пізно в ночі і казав себе завести до якоїсь гостинниці, в котрій дістав «номер» зі всіми вигодами, аж до блощиць включно.

Казав себе збудити о годині девятій в ранці, щоб о десятій явитися в молочарні, але довго не міг заснути. Годі було погодитися з гадкою, що Зірка так недалеко, а він її побачити не може.

Так іноді здається чоловікові, що його щастя ось-ось, а воно нараз зірветься, як метелик і полетить. »Щастя метелик легкокрилий — зловить його не маєш сили« брєніло йому над ухом, і ніби вколисувало до сну.

Збудився перед девятою. Ще з часів війни мав звичку будитися п'ятнадцять хвилин скорше, ніж треба. Одягався і казав прикликати фякра, бо дощ вже не мрячів, мов крізь сито, а лив, як з ведра. Вулицями прямо ріки текли. Люди під парасолями, мов перед повінею втікали. В молочарні не було живої душі. Зірка мабуть побачила його через вікно і втікла.

Взяв »Діло«, сів при тім столику, що давніше, і вдавав звичайного гостя. Серце билось, як студентів перед першою любовою розмовою на самоті. —

Чому ж вона не йде? Дратує його, чи може не спішитися?...

Чув, як рипнули двері, але за кару вдавав, що з головою пірнув у »Ділі«.

— Будь ласка, що вам подати: молоко, чай, чи каву?

Зірвався і простягнув руку.

— Що позволите? — повторила тим самим діловим тоном, не виймаючи рук з кишеньок білої за-паски, в котрій їй так дивно було до лиця.

— Марійко, не жартуйте! Мені нічого так не хочеться, як кількох ваших сердечних слів.

— Перше дайте щось вторгувати, а щойно тоді будуть сердечні слова.

— Так? Отже прошу: масло, сир, шинка, кава, какао, чай.

— Го-го-го! Який халасун! Видно багато грошей маєте, добродію.

— Більше, як мені треба.

— То я вам сама приладжу снідання.

— Прошу, — лиш скоро, скоренько!

— Такі голодні?

— Що зівби вас.

— Ой! ой! — і побігла.

Не міг того снідання дочекатися, а як принесли, то не їв, лиш на неї дивився.

— А може ви вже снідали, що не спішитесь?

— Вчора снідав.

Зпід ока глипала на нього.

— Як ви змінилися!

— На гірше?

— Ні, — на інакше.

— Але в душі я той самий і так само люблю...

— Тс! — і погрозила пальцем.

Показав перстень на руці. — Забули?

Покрутила головою. — Ого-го...

— Не подобався вам?

— Гарний, — з ізмарагдом. Але пощо ви такий дорогий купували? Я вам казала як найдешевший.

— Він і так за дешевий для вашого пальця. Обмінюємося?

Спаленіла. — Не тут і не тепер. Їдете нині?

— Ні.

— Так прийдіть завтра о тій самій порі. А тепер працюйте, бо бачите — гості. — Вихопила руку і побігла до буфету.

Заїхала бричка з будою і висипалася ціла родина.

— Бідна Зірка! — погадав собі Ладю.

* * *

Пішов на обід до гостинниці, а по обіді на чорну до каварні.

Тут збиралися місцеві панове. Дехто читав часописі, інші грали в шахи і в карти, а мало що не всі спліткували. Відома річ, що чим менше місто, тим більше спліток. Ці тендітні ростинки люблять тухлу й душливу атмосферу, якої не ворухить продув широких ідей. Зокрема буйно розвиваються вони в час осінньої слоти. Тоді ціле містечко подібне до хати, в якій щільно позачинювано вікна й двері

і лиш чути, як там мухи гудуть. Ціле місто тоді, то одна велика сплітка.

Ладо пив каву, читав якусь німецьку ілюстрацію зперед двох місяців і думав. Він ніколи не захоплювався життям так званої середньої суспільної верстви, отсих урядовців, учителів, тощо. А тепер, після війни, життя їх рисувалося перед ним прямо в формах страхіття.

Засуджені на довголітню, одноманітну працю за малими тільки виїмками, позбавлені виглядів на кращу будучність, нагадували гребців на галері. Дякуючи їхній безнастанній праці та суспільна галера сунеться по схвильованім плесі життя до невідомих берегів будучности, але добро, яким вона навантажена, припаде другим, а не їм. Вони мусять вдоволитися шматком хліба і яким там лахом на хребті, щоб не вмерти з голоду і не заkostenіти від стужі. Отся каварня, це буцім моряцька таверна, в якій вони задурюють себе, хто чаркою горівки, хто чорною, а всі в купі гашішом сплеться.

Ладо ненавидів тих працівників інтелекту, що давали себе поневолювати грубій, фізичній силі, а ще гірше громаді хижаків-наживників, що багатілися і жили, тоді як вони тільки дурили себе, що живуть. Ненавидів і милосердився над ними, думаючи над недолею того інтелектуального пролетаріату. Колиб так був малярем, а не музиком, то нарисувавби цілу галерію типів, які вдають самовпевнених, гордих на свої становища, людей, свідомих своєї ваги й суспільного значіння, а в дійсности душ заголюканих бідом і недостатком, душ, що від колиски до гробу бояться власної тіни: зразу учителів,

іспитів, злих свідоцтв, пізніше жінки, тещі, навіть власних дітей, а гірше всього своїх наставників, зверхників, шефів, котрі одним почерком пера можуть позбавити їх щастя аванзу на яких там п'ятьдесят корон більшої місячної платні. Позолочувана нужда, догори ногами перевернене суспільне дно!

Не дай Біг попасти туди, виснаживши передтим розум на витвердження іспитових скриптів.

Не чувся, як хтось наблизився до нього і руку поклав на рамя: — Маю тебе, пташку!

Глянув: перед ним стояв доктор.

— А-а!

— А-а!

— Гарно, гарно, приїхати й не зайти до своїх добрих приятелів. Невжеж так робить стара война!

— А невжеж ти маєш мене за такого зле вихованого чоловіка, щоби я ішов до вас в обідову пору?

— Правда, тебе вже стати на ресторан. Я й забув. Але скажи, що ти тут робиш, мій пане?

— Заскучав за вами і приїхав.

— Чомуб то не сказати правди! Захотілося зірку з неба здіймати. — І кришка! — Але з того нічого не вийде. Пан нотар по пальцях ударить.

Ладо сіпнув його за рукав, »цить«!... Побачив, що нотар, якраз роздав тепер карти, крутив папіроску і зпід ока поглянув на них.

— Але що ти робиш у каварні? — спитав у свою чергу Ладо.

— Перед фортепяном утікаю.

— Якто перед фортепяном?

— А так, що в мене тепер консерваторія, музикольогія, чорт його знає що. Грає жінка, встає,

сідає син, встане син, сідає жінка, а тоді знов обоє вправляють на чотири руки, перечаться, по-кликуються на тебе, а мені уха пухнуть, що витримати годі.

— То добре.

— Добре? — спитав доктор і вибалушив очі.

Ладо показав на гостей в каварні: — А невжеж краще, щоб твій син задихався колись у такій атмосфері, як отся?

Доктор подивився кругом, буцім у перве цей сірий образ побачив і буцім у перве зрозумів його зміст.

— Твоя правда, — відповів, — не бажавби я своєму одинакові таких гараздів. Але я йому лишу хату, маєток, забезпечу його.

— Безпечно тільки те, що чоловік в голові має, що він чує і вміє.

— Тере-фере-куку! Стара пісонька, брате.

— Але до нині не втратила значіння. Невжеж ти не знаєш, що роблять колишні магнати з Великої України на еміграції? Грають по кінах, дають лекції чужих язиків, пані закладають сальони мод і т. д. А хто нічого не вміє, сходить на »жуліка«, або продає літом морожене на вулицях.

Доктор тарабанив пальцями по столі, виблискуючи брилянтовим перстеном.

— Підемо хіба до мене, — сказав, вриваючи немилу для себе розмову. — Жінка дуже тобою втішиться. Нераз згадує пана сотника. Одушевляється твоєю грою, навіть зітхає. Ти їй мабуть, братчику, трохи тоє то як його, голову закрutupив.

Ладо зжахнувся.

— Що це ти, докторе?

Доктор поклепав його по руці: — Ну, ну, не бійся. Я знаю, ти добрий хлопець, от жартую собі. Але моя жінка дійсно дуже мило тебе згадує, дуже.

Розплатилися. взяли таксівку, поїхали.

* * *

Докторова щопиш до підвечірку вийшла.

В чорній гладкій суконці, без прикрас, виглядала трохи на черницю, а трохи на королеву на прогнанні. Помарніла і посумніла, але це не пошкодило її красі. Очі втратили дещо зі свого давнішого, несамоовито-бентежливого блиску, але за те дивилися глибше і спокійніше. Буцім вони щопиш тепер побачили всю велич існування, всю безодню горя і знайшли на його одну відпівдь, одну раду: »терпи!« (Від Шопенгавера до Фіхтого перейшла, — толкував собі Ладо).

— Коли приїхали? Чому не заїхали до нас, хоч обіцяли?

— Поїзд прийшов пізно в ночі, я не хотів турбувати вас і заїхав до готелю.

— То перенесіться. Кімнатка на стришку чекає.

— Дуже дякую. Завтра вертаю. Не виплатиться.

— Такі вираховані стали?

— Ні, я тільки зле висловився, як звичайно.

— Як живете тепер?

— Спасибі. Не можу нарікати. Працюю в театрі і даю лекції.

— Так, так, хто дбає, той має, — докинув від себе доктор.

— Я ще, правду сказати, нічого не маю, але рад, що й так якось даю собі раду.

— А не оженилися ще? — спитала докторова.

— Покищо ні.

— І не женися, — радів доктор, — хіба, що трапиться дівчина з великими грішми.

— Ніколи.

— Ов! А то чому?

— Раз, що богата за мене не піде, а по друге, що я багатій не хочу, бо пощо мені має хтось по десять разів у днину пригадувати, що я полював на майно. Пропадаю за ловами, але не за такими.

— А нині, чи не маєте яких ловів? — спитала, жартуючи, докторова.

— Ні, пані. Я нині вільний, як птах.

— Навіть до молочарні не підеш? — здивувався доктор.

— Ні.

— Нотара настрашився?

Ладо спаленів.

— Нікого не боюся.

— Нотар дуже лихий на тебе. А найстрашніше, що він тебе, навіть як музика критикує; туман!

— Такий собі звичайний доробкевич, — потішала Лада докторова. А доктор:

— Не в тому річ. Нотар лихий на сотника за Марійку.

— За тую з молочарні? — спитала докторова.

— Егеж. Влюбився в неї наш нотар, а що в сотнику бачить свого небезпечного суперника, так тоді...

— Ти дуже грубо доторкаєшся таких ніжних

питань — перебила докторові його дружина, а звертаючись до Лада казала. — Простить йому, пане сотнику, така вже його вдача. Він, як бачите, матеріаліст.

— Чи простить, чи ні, — стояв при своєму доктор, — але нотаря хай бережеться. Це дуже небезпечний чоловік.

— А що він сотникові може зробити? Пан сотник має »пруказ«, заробляє чесно на життя, а це хіба вільно. Ні?

— А вжеж, що вільно. Але все таки...

Сотникові пригадалося те, що йому колись цирульник розказував, а чого він докторові не переповів.

* * *

По підвечірку почалось музикування.

Насамперед грав Данко.

Ладо не міг надивуватися поступам талановитого хлопця. — Докторе! — говорив, — з твого сина буде п'яніст.

— Що ти кажеш? — перестрашився доктор.

— Буде, буде, і то не будьякий, якщо тільки пані добродійка й даліше поведуть його так, як до тепер.

— Гадаєш, що жінка добре вчить Данка?

— Знаменито.

— Ну, дивися! А так довго не хотіла грати.

— Не хотіла, бо не хотіла. А тепер хочу і граю. А хіба тобі не байдуже, чи я граю, чи ні? Ти і так тоді або спиш, або йдеш собі теть!

Доктор розсміявся тим пустим сміхом, в котрім

не відчувається ні радості, ні смутку, а котрий виповнює тільки порожнечу чуття і думки, мало що не межуючи з зівотою.

Доктор дійсно став позіхати, коли жінка сповняючи обіцянку, дану перед відїздом Ладові, сіла до фортепяну й заграла Бетовена сонату місячного сяйва.

*

*

*

Ладо не сподівався, щоб вона так гарно грала, щоб мала таку блискучу техніку і таке глибоке й тонке розуміння змісту.

— Алеж, пані! — казав, підбігаючи до фортепяну, коли замовкли останні, ледви чутні звуки, — ви граєте, я навіть виповісти не вмію, як ви граєте, прямо — чудесно! — і став обговорювати поодинокі частини твору, які вразили його оригінальною інтерпретацією. Розвинулася та жива й широка розмова, котра тільки між двома любителями якогось діла при несподіваній стрічі буває.

Третий, як зайвий, скучає тоді звичайно. Так і з доктором було. Він підпер голову лівою рукою, буцім задумався глибоко і — задрімав. Переспався добру годинку, а тих двоє все ще балакало на тему українських мотивів, котрі через домашний квартет Розумовського і через російські збірники народних пісень увійшли у твори Бетовена. Почувши ім'я Розумовського і гадаючи, що про останнього гетьмана мова, збудився нараз. Кліпнув повіками і потер заспані очі.

Не розумів, при чім тут Розумовський, Відень,

Прага, і дочекавшисься малої павзи, почав таким голосом, буцім йому й не снилося спати: — Але, але! Я тобі, сотнику, забув щось сказати...

— Що? — спитав, звертаючись до нього Ладод.

— Щось дуже приємного для тебе. Барон Штенгель, врадуваний тим, що при моїй допомозі викараскався з тяжкої недуги, уряджує в мою честь лови.

— Коли? — спитав врадуваний Ладод.

— За які два-три тижні. Я тебе повідомлю наперед, бо маю зібрати й привести мисливське товариство. Приїдеш?

— Алеж певно. Ти знаєш, як я люблю лови. Біда тільки, що не маю стрільби.

— Візьмеш мою, бо я їх маю аж дві і обі дуже добрі. Хочеш оглянути? — і не чекаючи на згоду Лада потягнув його до свого кабінету, де в окремій шафі стояв його мисливський наряд.

— Я, що правда, — казав, — більше люблю вечеру після ловів, (а таку, як буде в барона, тим паче), — ніж самі лови, але радо поїду, щоб перевіритися трохи. Так тоді можу на тебе числити? Що?

— Як на чотири тузи.

— Тільки не змикить, бо вишле тобі запрошення. Він не лише загорілий ловець, але й любитель музики. Будеш бажаним гостем. А що до мене, то я рад похвалитися таким знаменитим стрільцем, як ти.

*

*

*

Була одинацята година, як Ладод попрощався з доктором і його дружиною. Вона просила, щоб на

другий раз заїхав до них, а не до готелю.

— Будемо гніватися, якщо минете нашу хату.

— Не мину, — відповів Ладо, — хочби тільки для того, щоби ще раз почути Бетовену сонату.

*

*

*

Дош ущух. Хмари брудними ряднами висіли над сонним місточком. Кривобедрі лампи заглядали в калюжі. Голодні собаки шнирили по базарі, шукаючи останків поживи. Хати кліпали очима тускло освічених вікон. Якийсь п'яний розмовляв із стовпом, мабуть питався, куди йому найблизче до хати. Стовп мовчав, хоч п'яний любовно обіймав його руками.

Ладо зайшов на вулицю, де колись пахли білі левкої. Перейшов попри старосвітський дімок. Тільки в однім вікні світилося. Стояв хвилину і дивився, чи не побачить Зірки. Не було. Може в ліжку читала, або писала лист.

Добраніч!

*

*

*

— В гостинниці «Під трьома коронами» обдало його тим якимсь окремим нудким сопухом, який тільки в маломістечкових «готелях» буває. Заспаний дверник дав йому ключ від номеру і казав, що би він завтра в ранці пішов на поліцію і виказався своїми паперами.

Це до решти попсувало Ладові настрої. Не любив тих вичікувань по урядах і тих питань, що нагадували йому гачки на рибу, або заліза на звірину. Одна непевна відповідь і — »ца-ап«! Будь ти найчеснішою людиною в світі, але як не маєш шматка відповідного паперу, то поводяться з тобою, як з бездомною собакою. А міжтим тисячі всяких хижаків і суспільних галапасників розїзджають автами, купаються в шампанах і насміхаються з правди.

Перекидався з боку на бік. Ніяк не міг заснути. Всі сумніви й тривоги, всі питання, на які не знаходив вдовольняючої відповіді, злазилися до нього. Штовхали його, здирали покривало, підносили повіки, скоботали.

— Щож з того, що ти пильно вчився, що кілька літ товк собою по всіх воєнних фронтах, що вмієш гарно грати і що з того, що ти людина певна, а навіть корисна, коли ти емігрант?! Тебе тут можуть що найбільше тільки терпіти, бо ти чужий, хоч живеш серед своїх земляків, балакаєш їх мовою і віриш у їхнього Бога.

От до чого то додумалися люди після тисяч літ великої культурної праці...

Ладові здавалося, що ті чорні думки граються з ним. Він звірок, а вони хорти. Доженуть і — роздеруть.

На фронті, коли кругом свистали кулі й розривалися гранати, не почував себе таким безпомічним і безрадним, як тепер. Там боролися дві сили на рівних правах, а тут по однім боці було всьо, а по другім він, — одиниця, викинена поза межі закону. Вроджене людині почуття справедливости

бунтувалося, кричало, не давало подумати спокійно. Насилу добився до того, що поставив собі питання: пощо його кличуть завтра і кому того треба?... кому?...

Знаходив одного тільки чоловіка, котрому могло залежати на тім, щоб Лада тут не було.

Пригадав собі, як вчора у каварні нотар роздавав карти, крутив папіроску і зіпід ока поглипував на нього. Почув у своїм серці не злість і не злобу, а щось, чого навіть не міг по імені назвати, — здавалося йому, що доторкнувся якоїсь гідкої, смердячої слизі. Бр-р!

І як у воді брудні руки, так хотів у холодних розважаннях випрати свою свідомість... Грішиш, брате, говорив розум, бо не маючи доказів посуджуєш ближнього о злочин, один з найпоганіших у світі, о — донос.

Так робити невільно! Можливо, що нотар не навидить тебе, але з того ще не виходить, що він подлий. Боротьба за жінку явище відвічне і загальне і колиб воно вело не до перемоги, а до деморалізації, то людство вже давно зігнилоби й розложилося.

Пригадай собі своє власне життя, а тоді кидай каменем на ближніх. Покорися і терпи, бо краще самому терпіти, ніж кривдити других.

Заспокоївся, приборкав розбурхані нерви і заснув...

* * *

Збудило його сонце. Перший раз після кількох слотливих днів зійшло так ясно. Ладо всміхнувся.

Та коли пригадав собі, куди то його кличуть, спохмурнів... А до того таке погане снилось. Не хотів вірити в сні і навіть не любив, як другі вірили й толкували їх. А всеж таки, чоловік чоловіком. Сні нас бентежать, пригноблюють і настроюють погано. Та ще такі, як нинішній.

Снився йому височезний мур понад берегом бездонного моря. Мур повигинаний і позаломлюваний, як стіна грізної фортеці, а море чорне, як вічність. Здовж того муру їзимс, так широкий, що чоловік заледви пересунутися може. Ладо тулиться до пліснявої стіни і обережно перебирає ногами, бо один схиблений крок і — полетиш у пропасть. Десь далеко поза тими заламами у хмарах мерехтить одинока зірка. Туди іде... Іде... Аж нараз... — напроти нього хтось другий тим самим їзимсом так само тулиться до ховзкого муру і так само обережно перекладає ногами... Для обох їх місця нема, а вернутися годі... І, як звичайно в таких прикрих снах буває, Ладо останками неприспаной ще свідомости каже собі: »Ратуйся« і — будиться.

Бідного чоловіка недоля не тільки на яві, але і в снах переслідує.

Розсердився на себе... Бідний, бідний! Є ще куди бідніші від тебе. Перед тобою будучність, перед тобою мерехтить зоря.

Вбрався скоро і побіг до уряду.

* * *

Урядовці щопиш сходилися. Віталися, шурали кріслами, кидали паперами, позіхали.

— Вам чого? — кинув котрийсь через плече.
Ладо сказав.

— Другі двері, третій стіл на ліво.

Ладо пішов. При третім столі нікого ще не було. Чекав. Прийшов нестарий ще добродій, роздягнувся, хусткою стріпнув крісло, стіл і сів.

Взяв перо і довго призирався до нього, буцім не міг рішитися, чи заложити нове, чи ще тим писати. Потім зазирнув у каламар, чи нема там мух, здмухнув порошок з паперів і сував книжками.

— Ви чого? — спитав, не дивлячись на Лада.
Ладо сказав, чого.

— Пруказ?

Показав.

— Це ваш?

— Мій.

— Гу-ум. — Обертав на всі боки, підійшов до вікна, пересвітлив папір, чи не вискробано чого і пішов до другого покою.

Ладові здавалося, що не було його з пів години. Аж вернув.

Кілька питань, на котрі Ладо відповів ясно і коротко, не почуваячися до вини, а тоді: »Ви краще сиділиб на місці й не рипалися. Бідний емігрант і — вояжує собі, як барон«.

Прибив якусь печатку, підписався, що й чорт не прочитавби того підпису і »можете йти!«

Ладо вклонився і вхопив за клямку.

— Подождіть! Ви тут у доктора Х. живете? Він знає вас?

— Ми однополчани ще з австрійського війська.

— Та-ак... і знов: »Можете йти!«
Ладові пригадався ховзкий і зимний мур.

* * *

До молочарні прийшов перед десятою і як на злість застав кількоро людей. Сів і вдавав, що читає газети.

Зірки буцім не бачив. Обслужила других і щолеш тоді до нього підійшла. Поклонився, поздоровив, кивнула головою.

— Як випете, пане Петре, снідання, то йдіть собі геть. Маю нині таких гостей, що до обіду посидять. Листи пишуть, з жидками всіякі рахунки полагоджують.

Ладо жалісно подивився на неї.

— Нині в ночі їду, — сказав таким голосом, якби відїздив на віки. Усміхнулася.

— О годині першій і трицять хвилин будьте в церкві.

— Спасибі.

— А тепер: молоко, чай чи кава?

— Що подасьте.

По сніданні сидів ще тут добру годину. Всі дневники попрочитував, щоб хоч з далеку дивитися на неї. А потім пішов на обід, а по обіді поплівся до церкви.

В притворі дві бабусі сиділи. Дав їм по короні.

Ладо відчинив двері до церкви. Крізь мальовані вікна вбігало світло і проганяло темряву. Іконостас мерехтів золотими ризами ікон. Темні обличча святих вдумчиво вдивлялися у вічність.

Ладо перехрестився і став коло лавки. Ніде ні живої душі. Глянув на годинник. Пів до другої ще нема. Чекав. Тихо, лиш бабусі перешіптувалися в притворі.

Зробив кілька кроків і перед бічним престолом побачив, — її. Стояла на вколішках і молилася.

Тихо подався назад і сів у лавці. Але не міг спокійно сидіти. Свідомість, що вона в ту хвилину молиться може не лиш за себе, але й за них обоє, за їх спільне щастя, бентежила його. Не чувся, коли і його коліна пригнулися, коли і його уста стали шептати призабуту молитву.

Коли піднявся, Марійка стояла перед ним.

Мовчки простягнула до нього свою ліву руку. Зрозумів, зняв з її пальця перстень і вложив свій.

Так обмінялися і мовчки вийшли з церкви.

На цвинтарі нікого не було. Сухе листя встелювало землю. Вітер злегка дзвонами хитав. Жалісно скрипіла надломана гиячка.

— Бажаю тобі щастя, Марійко, — сказав і підняв її руку до уст.

— Як будемо щасливі, то обоє, Петрусь, — відповіла стискаючи його долоню. Спинилися перед зачиненою брамою.

— Дивні заручини, правда?

— Гарні, Марійко. Мені кращих не треба. Дякую тобі дуже.

— За що?

— Я тобі цілу будучність свою завдячую.

— А не за багато це?

— Ні, ні, Марійко. Я понад пропастею ходив. Ще трохи і полетівби стрімголов. Ти в пору вхопила

мене за руку. Я тепер майже зрівноважений, працюю, бо маю перед собою ціль. Вірю, що вибіюся і що будемо щасливі.

— Будемо — відповіла і усміхнулася, усміхом, що нагадував весну.

— Моя ти!

— Мій...

Замовкли, бо здавалося, що хтось іде. Так здавалося тільки.

— Котра тепер година, Петрусю?

— Друга.

— Маю ще пів години часу. Ти коли їдеш?

— Нині в ночі.

— А коли приїдеш?

— За дві-три неділі. Обіцяв бути в барона Штенгля на ловах.

— На ловах? — скрикнула трівожно.

— Не хочеш, щоби я їхав на лови?

— Ні, ні... Якщо ти любиш... їдь. Побачимось тоді. Я маю тут одну знайому. Вона, як мати для мене. У неї зустрінемося і побалакаємо. Над чим так задумався, Петре, кажи!

— Над нотарем, — відповів без вагання. — Боюся, щоб він тобі якої прикрости не зробив.

Здивувалася.

— Не даром ти боїшся. Він дійсно не дає мені спокою. Сватав мене. Але я відразу сказала — ні! І що він мені може зробити? Хліб відбере? Колиж-бо моя хазяйка хора, майже не встає з ліжка, а вона знає, що ніхто їй так склепу не поведе, як я. Очернить мене пан нотар? А колижбо я ніякого приводу до того не даю, ніхто і не повірить. Ні, ні, мо-

жеш їхати спокійно. Побачимося небавом.

Дійшли до першого перехрестя вулиць. Там розпрощалися.

* * *

— Ей, сотнику! — привітав Чорнишенко Лада.
— Щось вам дуже світяться очі, чи не всміхнувся до вас де Амор по дорозі? — А побачивши перстень дальше приставав:

— Ей-ей! Заручився чоловік, заручився! І навіть не запете зі мною?

— Нема що, Петре Степановичу, запивати. Це перстень купний, — брехав Ладо. — Скрипаки звичайно мають перстені. Публіка любить, щоби щось на пальцях михтіло.

— А я боюсь, щоби вам не михтіло в голові. Бо то знаєте, влюблений все одно, що згублений. Одно грає, а про друге думає і як тоді наш »Гриць« піде?

Ледви заспокоїв його Ладо, що Гриць піде добре.

— Не гадаю. Коверзи такої, що крий Боже! А найгірше, що вона поза нашу буду виходить. Поки всі тії кохання-горювання, завити і непорозуміння тримаються нашого гурта, то ще воно невелике горе, але як помандрують у город, між громадянство, тоді вже й не обженешся від всяких посередників, дорадників, опікунів та протекторів. Театр зі святині мистецтва переміниться в кузню сплетень та інтриг. Кажу це їм, та вони не розуміють. Такий народ! Подумайте, сотнику, за весь час, як вас тут не було, я може десять чарок випив, не більше. Не хотів злого приміру давати.

— І добре, що не давали, алькоголь ще гірше подразнює людей. Він неодному лихові причина.

Чорнишенко не дуже то й перечив, він всіми думками у своїм театрі сидів.

Оркестр утішився Ладом, бо кучерявий скрипак за той короткий час успів таки добре надоїсти своїм товаришам. Надто рішучо поводився з ними, деспотично.

Ладо з новим запалом кинувся до роботи.

Не занедбав театру і вирівнував опущені лекції. Рожеві листи надходили. Цвітів щораз меншало, бо останні рожі відцвітали.

Ладо купив собі підручник гармонії і контрапункту, та вчився. Призбірає трохи грошей, поїде до Праги, скінчить студії, здасть іспит і, — та не забігаймо вперед, щоб не вийшло таке, як з тою Маланкою і з її збанком молока.

Доля радо глузує собі з артистів. Робить їм на перекір, а властиво артисти, народ м'який, не видержують боротьби з долею. Отщо! Життя тверде, а вони податливі, невидержливі. Березовський, Ведель, Руданський, Свидницький, Мартинович, — Боже, скільки сторожених беріз у нашім святім гаю. А тут требаби, щоби цей гай ріс і шумів великим, зеленим шумом, щоби цей шум виколисував нове, буйне покоління, людей думки, мрії і чину... Требаби!

Пригадував собі, як то з того нашого святого гаю сусіди виривали що найкращі деревця і перещіплювали їх на свій ґрунт. Пригадав собі святого Дмитра Тупталенка — Ростовського і талановитого та малохарактерного Прокоповича, співробітника Петрових реформ, великих малярів Левицького, Бо-

ровиковського, Лосенка, Ріпина, Маковського, архітектів Зарудного і Старченка, різьбарів Козловського і Мартоса, акторів Щепкіна, Налетову, Соленка і Драйсіха, письменників Гнідича, Танського, Капніста, Богдановича, навіть Сковороду, Бортнянського і незрівняного Гоголя.

Ціла галерія людей, що моглиб бути оздобою кожного, навіть найкультурнішого народу. Всіх їх родила наша земля, всі вони буцімто любили її і величали, а всеж таки їх життя пішло на користь сусідів, а не нас. Наш земляк часто густо навіть з імені їх не знає. Того бути не може. Треба нам працювати для своїх і серед своїх, треба плекати і збагачувати свій рідний святий гай.

Думками тими ділився Ладо з Чорнишенком. Цей сердився і лаяв малоросів від Ростовського аж до Короленка.— Хахли! — гукав, — лакеї з кокардами на лобах, співаки царської придворної капелі, бурян буйного степу України.

»О, музо Мельпомено, правди мати!

Дай нам тобі достойно послужити:

Народний дух з занепаду підняти,

Гасителів його посоромити,« — деклямував з жаром не актора, а козака, що Мельпомену проміняв був на Бельону, а тепер знову до першої любовки вертає.

Оба вірили, що навіть у тих важких часах, тоді, коли їх позбавлено рідного ґрунту і не дозволено рости у власнім святім гаю, вони його великий шум понесуть хочби на край світа і де тільки беться на-

ше рідне серце, пригадувати йому будуть про велике, недовершене діло.

* * *

Так минали скучні осінні дні.

Пахло Різдвом. Снівся Святий Вечір. Ялинка, кутя, колядки: казка діточих днів, котрої не забував чоловік ніколи. А такі мрійники, як Ладо, тимбільше. Хотів з Зіркою відсвяткувати Різдво. Це буде його вефлеємська зоря.

Покищо листувався з нею. Її листи читав, як поеми. Вона дійсно писала дуже гарно. Щиро і просто, а всеж таки поетично. Не було в тих листах ні патетичних зітхань, ні нарікань на долю, ні зайвих, барокових прикрас.

Правдива поезія, що не блахманить очий, лиш за серце бере. Який чоловік, такі його листи.

В одному з них Зірка подала адресу своєї приятельки.

... „Вона казала, що ви для неї »своє«. Дід, бабин вуйко. Щось такого. Колись з вашою мамою товаришувала і хоче вас пізнати. Як приїдете, зайдіть до неї о першій годині в полудне, на обід. Я там буду. Побачите старі килими збаражські, яворівські шафи, портрети в круглих рамцях і старенький, довгий фортепян, що більше бренть, ніж грає. Не забудьте зайти, чекаємо!

Ось, де ми відсвяткуємо Різдво, — погадав собі Ладо.

* * *

Одного білого ранку дістав лист від Барила, а в нім запрошення від барона на лови.

Зібрався, попрощався зі своїм оркестром і артистами, Чорнишенко відпровадив його на залізницю, зітхнув, що поїхавби радо, але Мельпомени лишити не може, побажав немножко розвлеченія, помахав рукою у повітрі, поки поїзд на закруті не щез і Ладو поїхав. Дорога була цікавіша, ніж першого разу, бо сніг прикрив поля й ліси та виблискував усіма переливами срібла, опалів, жемчугу і брилянтів на верхах далеких гір, що ліворуч знімалися, мов велитенська стіна.

Ладو дивився, думав і дрімав. Чим ближче до ціли, тимбільше нервувався. Чого?... Не побачить її, аж завтра в полудне, о 1 годині.

Приїхав і здивувався. Доктор дожидав його на двірці.

Звиталися.

— Не сподівався бачити мене, правда?

— Не сподівався.

— А бачиш! Це жінка післала мене, щоб ти знов до того паршивого готелю не заїхав. Вона дуже тебе шанує. Гадаю, що за твій музичний хист, бо поза тим, то ти, даруй за слово, нічого собою не уявляєш, от такий, як тисячі других. Хіба ще це, що на війні був і несогірше бився. Але правду сказати, то ми всі билися, як герої, — правда?

Ладо не перечив, хоч ніяк не міг собі пригадати доктора Барила в бою. Його сутоловата стать і хитро всміхнені, дещо косі очі, ніяк не хотіли римуватися зі словом »герой«.

Докторова, хоч було вже пізно в ночі, чекала з вечерою. Вона ще більше помарніла і споважніла. Але з тим було їй ще більше до лиця. Не лиш краса, але й достойність була від неї, достойність, перебутого терпіння. Ладо залюбки дивився на її спокійні рухи і радо слухав її лагідного, мецосопранового голосу.

Питався про Данка і завважав, що докторова оживлювалася, розказуючи про його незвичайні поступки в музиці. — Я вже тепер вірю, що з нього буде п'яніст. І тішуся тим, бо не люблю людей, які не люблять музики, — казала.

— Людий треба любити всіх без розбору, — завважав доктор. — Так велить Христос.

— Ах, який мені побожний! — всміхнулася докторова і спитала Лада, чи буде завтра в них на обіді. Подякував, але відмовився, бо має тут одну паню, яка довідалася про нього, відкрила в нім свояка і запросила на годину першу.

— Так тоді попідвечір'ємо разом, добре?

— Дуже радо, ласкава пані.

— А по підвечір'ку, їзда до барона, там переночуємо, і на другий день, досвіта — на лови. А тепер підемо спати, бо вже північ надходить, — прогуготів Барило.

* * *

Ладо привітався зі своїм піддашем. Пригадав собі, яким то він колись входив до нього. Без гроша, в подертім одязі, збідований, майже неприкрашений. Звірок, зацькований хортами. Одним словом утікач. А нині все таки він і вдягнений по люд-

ськи і гріш при душі теліпається і якусь надію має. Отсе останнє найважливіше: надія і охота до життя. Поживемо!

Черевики спокійно стояли коло ліжка, не ввижалися ані червоні плями на стінах, ані присипані землею товариші, — заснув і не збудився, аж рано.

О першій відвідав свою тіточну-тітку.

Вийшла до нього жінка літ коло шісдесят, худенька, вертка, кароока, зі слідами колишньої небуденної краси. Сиве волосся філювалося природно, не знаючи припікань залізка, уста всміхалися добрячо. Вовняна кратяста хустка обтулювала її. Нагадувалася обжинкова пісня: »Наші їмость не пишні, за ворітонька вийшли.«

Ладо мало що не заспівав тієї пісні. А вона поцілувала його в голову і питалася, чи може йому казати »ти.« Попросив, щоб казала, і радо слухав того тикання, бо воно йому нагадувало маму.

Гнівалася, що скорше до неї не зайшов, а він виправдувався, що не знав і не знавби, колиб не Марійка.

»Золото, не дівчина.« — От хтось собі щастя візьме, — і хитро глипнула на нього.

Спаленів. — Ов, сотник соромиться, як дівчина. Нема чого, Петрусю, нема чого. Я вже догадуюся дещо.

Поцілував її в руку, а вона його в чоло.

Так їх застала Марійка. І вона догадалася і сто

яла ні в сих, ні в тих, а потім всі троє розсміялися і з тим сміхом сіли до обіду.

— *Glück im Winkel* — сказала тітка, котра ходила в Чернівцях до школи і закидала по німецьки.

— *Glück im Winkel, meine Herschaften und es fehlt noch ein Heimchen am Herd.* Але й це буде, правда? Бажаю вам, щоби ви того власного кута як найскорше дочекалися. І хоч я ніколи не пю, але нині випемо по чарці. За ваше щастя, мої кохані! Шануйте його, бо воно мало кому дістається. А ко-либ і ви щасливими не були, то я вас і знати не хоті-лаб. Весілля відсвяткуємо в мене, а потім я приїду до вас, подивитися, як ви живете. Добре?

Марійка замість відповіді обіймила тітку.

— Ну, вже досить! Пусти, бо задавиш мене! Ти сотнику, вважай, вона обіймає і цілує до болю. Вона тільки на око така поважна, а в дійсности, це такий урвитель, що крий Боже!

— Тітусю, цитьте! бо він ще перестрашиться і покине мене.

— Ну, того, то я вже ніяк не боюся, правда, Петре?

— Найправдивіша, тіточко.

Лишила їх самих і пішла готувати каву.

Зніяковіли. Так багато мали собі казати, а тепер тільки дивилися на себе. Мовчки переживали одну з найщасливіших хвилин.

Тітка вернула й похитала головою.

— Гм, гм, яка мені поважна пара!... Кажуть, що ти дуже гарно граєш, — звернулася до Петра, — радаб почути, заграй.

Ладо був не з тих, що дорожаться. Грав пре-

люди й мазурки Шопена, вибіраючи такі, що навіть на шпінеті гарно звучать, а грав, як ніколи в житті.

Дві жінки слухали його. Одна, що вже пережила своє щастя, і друга, що якраз виходила йому на зустріч. Обі, здавалося, заслухані до самозабуття.

Нараз Марійка схопилася.

— Боже! три чверти на третю! — і вхопила свою гранатову українку з баранковим синім ковніром. Ладо поміг їй вдягнутися. Подала йому до поцілунку руку.

— Тільки руку? — спитала тітка.

— Най буде рад, що й руку даю. Такий нахаба!

— засміялася і вибігла з хати.

Довго дивився за нею.

* * *

Під тихий вечір ловецьке товариство приїхало до одної з тих маленьких стацій, на яких часто-густо ніхто не висідає. Начальник, знаючи, що це гості пана барона, ввічливо здоровив їх, прикладаючи руку до червоної шапки.

— Чи довго треба їхати до замку? — питався його доктор.

— Добрими кіньми не більше, як годинку.

Кілька пар тих добрих коней чекало перед двірцем.

Ладо сів з доктором до одних залубень, біля візника примістився якийсь молодий урядовець, що перший раз в житті мав бути на таких панських ловах.

Політував сніжок. Валка сунулася по копній

дорозі понад гірськими проваллями, в яких десь гень глибоко, під ледяними шкарлущами, шуміли бурливі потоки. Виноградники лишили за собою, перед ними по горах спиналися зелені сосни, навантажені клунками білого снігу.

Морозу не було більше, як десять ступенів, то не треба було ставити ковніра і ховати лиця. Ладо розглядався кругом.

— Знаєш, — звернувся до Барила, — мені здається, що я тут вже колись був.

— Хіба з початком війни.

— Добре кажеш. Ми тут з Гуцьом ходили. Так-так. О туди, бачиш? — верхами ліворуч.

І зітхнув.

— Добрі були часи...

— Добрі, — притакнув доктор, — і добре, що минули. Все таки краще їхати на лови на заяців, ніж на людей.

— І краще вечеряти в бароновій палаті, ніж при ватрі на ґрунях?

— А щоб ти знав, що краще. *Fuimus Troes*. Бився чоловік, як лев, але має того досить. Най наші внуки воюють.

— А ми спочиваймо на лаврах?

— Може не заслужили собі?...

Зпоміж ~~чорних~~ сосон визирали ядро освічені вікна баронової палати, побудованої в стилі середньовічного замку.

Гості вискакували із саней, на сходах оббивали сніг з чобіт, в сінях лакеї знімали з них кожухи й мисливські кафтани і відчиняли двері до білярдової салі.

Тут на великій цегляній кабиці горіли соснові щіпки і розливали струї тепла і світла по просторій, склепленій салі, обставленій дубовими данцігськими шафами й різьбленими скринями попід стіни.

Мисливі віталися, знайомили, гріли руки і простували крижі.

— А! Ви також тут, пане капельмайстер?— буцім дивувався нотар, побачивши Лада.

— »Йо. І я й сем таде«. Але що в тім дивного? Хто привик до війни, той звичайно і лови любить. Я дуже люблю лови.

— Так? А я собі гадав, що ви тільки на двоножні серни любите полювати.

— Дикого осла також підстрілити можу. Впевняю вас, що на трицять кроків з бравнінга в трефowego аса вцілю.

Нотар відкашельнув.

— То ви, як бачу, небезпечний чоловік. Дивуюся, що вам дали дозвіл перебувати в нашій спокійній країні.

— Дивуєтеся?

— І жалію.

Ладо скипів.

— Не розумію, як Українець може жалувати, що український старшина після кількох літ важкої боротьби знайшов хвиловий приют на отсім клаптику всеж таки нашої, української землі.

— Я не Українець, я Русин.

Ладо змірив його від ніг до голови.

— Ви навіть не Русин, ви... але я не хочу починати бешкету в чужій хаті. Я готов зійтися з ва-

ми кожної хвилини там, де папі свідки визначать нам побачіння!

Чекав хвилину на відповідь. Нотар мовчав, обтираючи хусткою цвікер.

— Кожної хвилини. А в трєфового аса попаду дванацять разів, раз-по-раз — повторив Ладі, обернувся і пішов представлятися баронові, котрий вийшов привітати гостей.

* * *

Лови провадив старий лісничий, Мадяр. Хоч близько пів сотні літ служив у лісах баронів Штенгів, Німців, по німецьки добре не навчився. Це була за тяжка для нього мова і він упрощував її, як міг. Особливо родівники. Признавав тільки один і то »die«. У нього був *die Pferd, die Bär, die Haus*, усьо роду жіночого.

В Босні на війні стратив ліве око, але правим яструба в лету під хмарами влучав. Другий і не добачив, а він влучив. На своїй совісти мав з пів копи медведів, стількиж рисів та оленів, а що вже кабанів, так тих і не числити.

До дрібної звірини не стріляв.

Свій ревір знав, як власну кишеню, кожне дерево, кожне гніздо. Не любив, як »дармоїди понаїзджають з міста і буцімто полюють, а навіть не знають, котре око примикати треба, праве, чи ліве«.

На нараді перед ловами звичайно викручувався, як міг, щоб у його ревірі не полювати, а як годі було, то одного зі своїх медведів в жертву давав. Знав їх усіх, вибрав котрогось, робив облаву і зви-

чайно маневрував так, що аж під вечір того медведя вбили, а інша звірина тим способом виходила ціло. Так було і тепер.

Провадив ловецьке товариство годин три і то такими дебрами й нетрами, понад такими пропастями, що неодному й ловів відхотілося.

Доктор перший бувби вернувся назад, колиб не сказали, що перестрашився медведя.

— Добродію! — просив лісничого, — дайте нам вже раз трохи спочити, бо з ніг паду і кишки мені з голоду перевертаються. Будете нас на своїй совісти мати.

Лісничий змилосердився, допровадив товариство до якоїсь колиби, розклали ватру і почали снідати.

Снідання тревало годин дві.

— Деж тая анатема-медвідь? — питає доктор.

— Може його тепер в хаті нема?

— Не бійтеся, коли проваджу, то »die Bär« буде.

Знов ішли добру годину і вже сонце звертало з полудня, як лісничий дав знак, щоб уставлялися: легким луком, чоловік від чоловіка на п'ядесят кроків. За кожним стрільцем для всякого випадку місцевий селянин, котрий з рогатиною, а котрий з короткими, але потужними вилами.

Ладо стояв на правому крилі, передостанній. Хто був останній, не бачив, бо політував сніжок і в лісі сутеніло.

Він перший раз був на ловах на медведя і нерувався. Конче хотів, щоб медвідь на нього вийшов: живим не пройде, бо Ладо не хибить! Селянин,

що з вилами за ним стояв, ледви здержував »велеможного пана«, щоб не бігли, бо треба »лінію тримати.« Казав, що вже десятий раз полює на медведя, з того шість разів »вуйко« на нього вийшов.

Уважав своїм обов'язком повчити молодого стрільця, як то полюється на медведів, але Ладотих наук навіть не слухав. Вдивлювався в лісову гущавінь і наслукував, чи не почує хрупоту сухих гілячок »карпатського вуйка«. Уявляв собі, як він зніметься на задні лаби, зареве і метне собою на во рога, щоб зняти з нього окервавлену шапку.

— Іде... шепнув Ладів товариш. — Просто на нас валить. В око ціляйте, пане, в око!

Ладоті того й казати не було треба. Зложився, припустив звіра на яких сто кроків і грюкнув.

Але в цю мить залунав другий стріл, Ладоткинув собою, крикнув, захиталися дерева, зашумів ліс великим шумом і — потемніло в очах, — червоно — чорно — ніч.

* * *

Прийшов до себе на лівому крилі в бароновій палаті. Перше, що побачив, то були великі роги оленя. Конче хотів почислити росочки. Не міг, плуталися числа. Годинник, то була друга річ гідна уваги. Весь різьблений: лісничівка, дашок з рогами і бальконик з дверми. Двері відчинилися, вискочила зозулька і почала кукати. Ладотхотів числити, але на чотирох згубився, не знав, чи тепер має йти п'ять, чи шість. Напроти ліжка висока, навіть дуже висока і також різьблена канапа. Такі тепер хіба в музеях бувають... який це стиль?

І ніяк не міг рішитися, який це стиль—ампір, чи бідермаєр? А може інший якийсь?

Цікавий був також арабський кінь над його ліжком: чорний (чому не білий?) з сідлом і стременими, як лопатки, з гарною золотистою уздечкою. За тую уздечку провадить коня Бедуїн в червонім турбані до зеленого шатра. (Пощо?)... Стіни в покою білі, на вікнах червоні шкарлети... (Чому не білі левкої? Хочеться почути, як пахнуть білі левкої)... Шорох якийсь... Може медвідь?...

Ні, це лиш доктор.

— Якжеж ти маєшся, Ладі?

— Маюся добре. А чи ти був на ловах?

— Був. Або що?

— Хто вбив медведя?

— Ти.

— Правда, що я? Я так собі і думав. Попадаю в трєфового туза. А не знаєш, хто мене пострілив?

Доктор махає рукою.

— Остав. Навіть про те не думай. Перша річ, щоби ти подужав.

— Значиться, ти не хочеш знати. А я все таки знаю. Мене поцілила куля в ліву ногу. Знову в ліву ногу. Якась нещаслива та моя ліва нога. Але я видужаю. Правда, що я видужаю?

— Алеж так! Ти маєш щастя. Куля пройшла крізь литку й не нарушила кости. За тиждень встанеш.

— Аж за тиждень! — скрикує Ладі, і чує, як йому починають опадати повіки... Автоматично...

Богато крови зійшло. Він ще слабкий...

* * *

Лада доглядав молодий домашній лікар барона Штенґля, Німець.

Ладо скоро приходив до себе.

— Шість літ був я на війні — казав — і тільки раз мене ранили, а на волі я лиш шестий місяць і вже також ранений.

— Це припадок, пане сотнику. Бувають часом так незвичайні випадки, що здається, начеб то доля глумилася над нами.

— Добре кажете, пане докторе, бувають дуже дивні випадки. Люди, як не хочуть чогось признати, то кажуть, що це припадок. Весь світ і всьо, що на ньому твориться, це також тільки припадок. Один великий припадок. Чи не гадаєте ви, що мене також пострілено припадково?

— Не знаю, паче сотнику, мене на тих нещасливих ловах не було.

Ладо зрозумів, що доктор не хоче балакати на цю тему. Вдавав, що дрімає.

Доктор вийшов на пальцях і тихо зачинив за собою двері.

Ладо думав.

— А може це дійсно тільки припадок? Медвідь двигнувся з гаври, йшов, стрільці денервувалися, кожний хотів його забити і ось тоді... (Усміхнувся)... Не дури себе! Стрілець мітив добре, тільки замість у груди, в ногу попав... Тільки те.

* * *

За кілька днів знов його доктор Барило відвідав. Осмотрив рану.

— Чудово.

— Що чудово?

— Гоїться. За тиждень будеш міг встати.

— За тиждень? Коли то ти мені те саме казав!

— Бо так мені, бачиш, здавалося. А нині, то я вже рішучо кажу, що за тиждень встанеш, розуміється, якщо не зайде щось несподіваного й непередбаченого.

— Ага. Розумію. А скажи ти мені, чи знаєш, хто це до мене стрілив?

— А ти знаєш?

Ладо гірко всміхнувся.

— Гадаєш, я дитина, дурень, на ловах не бував? Стрілив нотар.

— Тс! — Зашипів доктор і подивився на двері. — Товаришу, не кажи того нікому. Не кажи! Барон для мене ті нещасливі лови робив. Я привіз стрільців, розумієш, мені мусить залежати на тім, щоб не було скандалю. Суд, слідство, нотар відомий чоловік, ти втікач, оба ви Українці, — і вхопився за голову. — Ні, ні, ти собі навіть уявити не можеш, що з того вийшлоб, вже і так Бог зна чого не видумують злобні язики. Найкраще: припадок, розумієш? — припадок. Ти, побачивши медведя, рушив на його з позиції і в цей мент нотар стрілив. Воно навіть так могло бути. Що? Гадаєш ні? Я майже певний, що воно так було. Бо прецінь трудно подумати, щоб нотар, така поважна, всіми шанована людина... міг і т. д. Він так жалує тебе. Згодився покрити всі кошти лічення, відшкодувати тебе.

Ладо схопився.

— Докторе! Я від нотаря одної корони не прий-

му! Я від нього одного галіжа не хочу. Хай він подавиться ними, не хочу!

— Ах, який бо ти! Тобі належиться і за лічення і за втрату часу і за біль. Цеж ясне, як божий день.

— Для тебе, а для мене ясне, що нотар...

— Тс...! — зашипів доктор і знову глянув на двері. — Мовчи, ради Бога, мовчи! Не знаєш, скільки я клопотів маю. Жінка »зробила мені сцену«, буцім це я стрілив до тебе. І Зірка...

— Що Зірка? — крикнув Ладо.

— Прибігла до мене в ординаційних годинах, ну і ледви я якось заспокоїв її. Хотіла їхати до тебе, мусів дати слово чести, що тобі не грозить небезпека і що за декілька днів встанеш. Ах, ті жінки! Що це за нарід! Жадного помірковання не мають, нервами живуть. Самі нерви. Ну, моя, так це відома річ, гістеричка, але Марійка, здавалося, така мудра, така зрівноважена дівчина і нараз —вилізло шило з мішка. Жінки, як побачать нові сподні...

Ладо вхопив його за руку.

— Будь ласка, висловлюйся чемніше!

Сказав це так, що доктор видивився на нього, як теля на мальовані ворота.

— Я нічого злого не кажу. Я панну Марійку поважаю, але сам признай, треба мати якесь помірковання...

— Втім припадку ні. Я наречений панни Марійки і вона мала повне право затрівожитися мною!

— Ти? На-ре-че-ний? — і доктор перемінився в один знак питання.

— Що тут дивного? — Невжеж ми собі не рівня, не гідні себе?

— Ні, не те. Обоє ви люди гарні, добрі і я з цілої душі бажаю вам всього найкращого.

— Спасибі.

— Але...

— Але що?

— Але ви обоє бідні. А тепер часи тяжкі. Ти навіть не уявляєш собі, які тепер часи.

— Знаю. І якраз тому я рад, що знайшов свою зірку. Вона мені в тих чорних годинах буде ясним світлом світити..

— Мрійник! Ідеаліст! — вигукував доктор. — Ну, ну! Най вам Бог всього найкращого дає, але я своє знаю...

— А саме?

— Що гріш, це *peccus regum*. Ну, колиж вінчання?

— Ми ще не думали про те.

— Так подумай, подумай, бо тільки сир відкладаний добрий. Якщо ти дійсно рішився брати бідну, то женися скоро. Вона не розбогатіє, а літ шкода. Молодість, це ваш капітал. Так, так, молодість і любов, ах за цей товар не один заплативби великі гроші. Величезні. Але купити годі. Треба бути молодим і любити... Щож я маю Зірці переказати від тебе?

— Перекажи їй, що я здоровий і що прошу, щоб вона була спокійна. Тільки всього.

* * *

Ладо встав. Але їхати ще не міг. Лікар казав кілька днів підіждати, щоб сил набрав.

В печі горіло, Ладо сидів і думав.

За вікнами шуміли сосни, як в Зірки перед її батьківською хатою.

Закурив папіроску. Не смакувала йому. Мабуть ще не зівсім здоров. Але димок все таки гарно снується і огник так привітно жевріє. Чому то в темному ніколи папіроска не смакує так, як при світлі? Змисли доповнюють себе. Вражіння також. Іноді й тони, а то й цілі акорди наче забарвлені: ті чорні, другі червоні, інші фіолетні. Гарний фіолет викликає усмішку на устах. Дивно!... Богато дивно-го на світі. І багато нерозгаданого. Чи люди будуть колись всьо знати? Чи на кожне питання буде в них науково обґрунтована відповідь? Можливо... Але тоді не хотілосяб жити. Скучно булоб. Ще гірше скучно, ніж йому тепер.

Має тут усьо. Хату, харч, лікарський догляд, нічим не потрібує журитися і — скучає. Чоловік сотворений до праці. »Праця єдина з недолі нас вирве...« і т. д. Щоб тільки робити діло, яке ти любиш і не працювати понад сили. Ось один із секретів нашого щастя. Та ще, щоб працювати у двійку, чоловік звіря товариське. Чує це тепер, коли сидить сам, і хіба з лікарем побалакає хвилину.

Не знає чому, але від самого рана за товариством скучає, а від полудня когось жде, буцім хтось до нього має прийти, іде, чимраз ближче, ось-ось і вхопить за клямку.

Махнув рукою.

— Ет! Знов розігралися нерви! Знов ліва нога дає про себе знати, а гадки скачуть, як циркові

кльовни. Треба уговкати себе. Пора! крайна пора!... Будемо komponувати.

Начеркнув п'ять лінійок, поставив віоліновий ключ, кинув кілька нот і — встав.

— Що за лихо! Чує, виразно чує, як гірською лоріжкою посуваються сани, дзвонять дзвінки і порскають коні. Хоче те написати — не виходить. Нерви грають... Що?... Це ви?

* * *

— Бачите, кого я вам привезла?

Зніяковів. Бігає по хаті. Вдає господаря. Не вміє.

— Вибачте, ласкава пані, всього я сподівався, тільки не вас. Прошу роздягатися. Пані змерзли.

Помагає скинути футра, присуває крісла ближче печі, просить сідати.

— Я такий рад. Дійсно, ви навіть не уявляєте собі, який я рад. Я так стужився за вами.

— За котрою з нас? — питає докторова, підсміхаючися хитро.

— За обома, мої ласкаві пані, за обома.

— Однаково?

— На тугу міри нема, — викручується.

Зірка дивиться і мовчить. Видно, що їй ніяково. Все таки до мущини приїхала. Відзиваються давні звички: »не випадає«.

Докторова дивиться на них і — завидує. Треба бути молодим і любити.

— Кажіть же, сотнику, — звертається до Лада, — що ви мені дасьте, що я вам привезла панну Марійку?

— Я за бідний, щоби вам заплатити, пані, — відповідає. — Ви жертвувалися для мене, — і цілує її в руку.

— Ах, колиб тільки жертви!.. Якже ви маєтеся, пане сотнику?

— Як бачите, тільки ще танцювати не можу.

— Але під вінець пошкандибалиб, правда?

Зірка паленіє, Ладо не знає, що йому відповісти.

На гадку, як звичайно тоді, приходить погода.

— Тішуся, що погода паням сприяла. Нині був гарний день. А в ночі пані не змерзли?

— Нас серце гріло, — жартує докторова. — Як можна ставити такі питання? Що ви собі думаєте, що ми старі баби, щоб за печею сиділи?

Ладо докторової не пізнає. Так відмінилася...

— А тепер позвольте, — каже — що я вас тут на хвилину самими лишу. Треба до баронів зайти, годиться. Бавтеся добре і — до побачіння!

Вбірає шубу, виходить.

Ті двоє сидять хвилину, як прикуті до місць. Сосни шумять, в печі палахкотить огонь. Годинник тикає одноманітно.

Ладо рахує росочки на рогах. Хотілосяб, щоб зазулька вискочила з хатки і крикнула »куку«. Не вискакує... Щолиш пів до третьої.

Марійка вдивляється у відхилені дверцята печі. Ніби ніколи не бачила жару. Кліпає очима, чимраз скорше, аж нараз затулює їх руками, кріпко, кріпко, щоби здавити плач.

Ладо кидається до неї.

— Чого це ти, дитино, заспокійся, ну, заспокійся! — і сціловує сльози.

— Чогожбо ти? Бачиш, я вже здоровий. За два-три дні приїду, стрінемося у тітки, відсвяткуємо Різдво, перший раз будемо разом колядувати, — заспокійся!

Марійка хлипає.

— Не знавш, що я пережила, Петре! Казали: ти небезпечно ранений. Я побігла до доктора, він впевняв, що ні, слово давав. А тут склеп на моїй голові. Хазяйка хора. Треба робити діло, треба вдавати спокійну, обслуговувати гостей, чемною бути, — ах, як це тяжко, Петрусь!

— Бідна, бідна моя. — Гладить і цілує її. — Більше того не буде.

Марійка перестрашено дивиться на нього.

— Слово даю. Не будемо розлучатися ніколи. По святах поберемося.

— По-бе-ре-мо-ся?... І що?

— І ти поїдеш зі мною до Чорнишенкового театру. Будеш грати Наталку, Марусю і як вони там ті всі героїні звуться, а в осени обоє виберемося до Праги кінчити наші студії. Добре?

Хвилину дивилася на нього, ніби не вірила, що він на правду говорить.

— Добре? — повторив питання.

— Дуже добре, — відповіла тихо і притулилася до нього. — Зложимо дга сзталання до купи і — будемо щасливі.

— Щастя не в достатках і не в добробуті, щастя в нас самих.

— І — в уяві, — доповіла спокійно.

Подивився на неї, подумав і притакнув: — Так, і в уяві. Уявляю собі, що будемо щасливі.

Паровіз свистав, сопів, стогнав, борикаючися зі снігами, аж рванув собою, заскреготав зубами і — зупинився.

— От вам залізниці! — промовив добродій, що сидів напроти Лада і курих правдиву гаванну. Був це мущина літ 60 гладко вибритий, з великими руками, грубим карком і з золотим ланцюхом від годинника, на котрім можнаби привязати корову. Мав черевики темно вишневої краски, яких у Баті не купиш і одяг з перворядного матеріялу.

— У нас, — казав, — аж мило їхати, вигідно, чисто, скоро. А це тому, що наші залізниці приватна власність, а не монополі.

— Ті монополі, — підхопив другий, молодший від тамтого, — це каліцтво старого краю. Вбивають підприємчивість і спиняють промисловість населення.

— Гадаєте? — спитав Ладом, котрий такими справами не дуже то журился.

— А вжеж. І того тобі невільно і тамтого і третього, щож тобі властиво вільно, чоловіче божий? Залізниця, тютюн, горівка, електрика, газ, самі монополі, які виключають конкуренцію. Де монополів нема, там промисловець мусить дбати, щоби його товар був чимраз кращий і дешевший, а на тім зискує загаль.

— Панове з Америки? — перервав Ладом нецікаву для себе розмову.

— Ні, ми тутешні, але від трицяти літ живемо в Америці. Виїхали дідами, а вертаємо, на тутешний рахунок, панами, бо в кожного з нас є своє ав-

то, або й два, своя хата і яких 20, як не більше, тисяч долярів у касі.

— Панове вертають навсе до краю?

— Ні, ми тільки в гості їдемо до своїх, подивитися, як вони по війні живуть. А це наші сини і сини наших сусідів, — показав на кількох молодих хлопців, що сиділи в купе, або стояли в коридорі, курили й дивилися через вікно. Прийшли і знайомилися з Ладом, кріпко стискаючи його долоню і голосно вимовляючи свої імена й прізвища: самі наші, селянські.

— Сотник Петро Пилипець, — в свою чергу говорив Лад.

— Який сотник? Австрійський, чи російський?

— В австрійській армії був я хорунжим, фенріхом, як тоді казали, а сотником став щолиш у наший.

— То ви і в українській армії служили і може на війні були?

— Цілих шість літ прослужив і з простріленою ногою вернув.

Глянули на його плохенький одяг і на кляпу без відзнак.

— А деж ваші медалі? А пенсію дістали?

Ладо всміхнувся.

— Отсе мої медалі і моя пенсія, відповів показуючи на хору ногу.

Обступили його, гостили папіросками, гаваннами, і засипували питаннями.

Поїзд буцім хотів їхати, але його не пускали. Що розженеться, поїде трохи і — стане. Кондуктори бігають, урядники в червоних шапках колотять-

ся, кричать, махають руками, робітники відгортають сніг.

Ніхто навіть не дивиться туди.

Всі згуртувалися біля Лада. Не давали йому спокою.

— А під Бережанами були?

— А під Львовом?

— А під Крутами?

Очі їм світилися. Молоді, здорові, гарно вдягнені, добре відживлені, творили контраст до худого й блілого Лада, котрий після останньої нещасливої пригоди ще не прийшов був до себе.—Знаєте, панове, що?— говорив до них,— маємо час, бо поїзд Бог вість коли рушить, тому pozwolte, що я замість відповідати на ваші питання, розкажу вам коротко свою Іліяду.

— Розкажете, пане сотнику, просимо вас.

І Ладом короткими словами представив їм в головних начерках образ нашої визвольної боротьби, спиняючися близьче на тих її моментах, у яких сам брав діяльну участь аж до розгрому нашої армії, до повороту через Збруч і до утечі з табору.

Слухали з запертим віддихом. Аж дивно, що їх це так цікавило, так довго перебували в Америці, а не заамериканізувалися. Зокрема дивуватися треба, що молоді не відчужилися, вони рідної землі не бачили і по нашому навіть добре балакати не вміли. Сказав їм це. Старі лиш головами похитали. — І кінь до своєї стайні спішитися, не то чоловік. Ще якби ми в місті жили та промислами заробляли, то можеб про рідний край і забули, а так, ореш ті американські акри, а все про свою землю думаєш, все тобі ті

молоді літа на гадці; бачиш своє село, церкву, цвинтар, питаєшся, хто там зі своїх ще живий, кого вже нема... З того, що ви казали, бачу, що сильно набідувався наш народ.

— Ой, набідувався чорно!

— І за що? Скажіть мені, за що?

— За що?... Цього ще нині невидно, аж за декілька літ побачимо. Але вже й нині можна сказати, що на марне тії терпіння не пішли, це жертва тисячів для добра мільонів.

— А що ми тоді в нашій Америці робили? спитав котрийсь і в переділі зробилося тихо.

— Що ми тоді робили, як вони таку біду терпіли?

* * *

Ладо вийшов, щоб довідатися, чи поїзд піде ні, чи ні. Нічого певного не довідався. Може за яку годину рушать. З тим і вернув до своїх Американців. На коридорі один з них взяв його під руку.

— Маю вам щось сказати та боюся, щоб не розгнівались.

— Чогоб мав гніватися, кажіть!

— Бо то, знаєте, так. Ви тратили, а ми багатілися, ви як снасть, а ми як підсвинки, не смійтеся, я правду кажу, подивіться на нас. А воно негарно і несправедливо. Хочемо хоч трохи якось тую кривду вирівнати. Не гнівайтеся і не відмовте нам...

Кажучи це, сунув щось Ладові в руку.
Ладо підскочив.

— Що ви це? Лишіть! Не треба.

— Пане сотнику, беріть. Пригодяться. Не бійтеся, не скривдите нас, не їдемо з порожніми руками.

Ладо не відповів нічого, пішов до купе і сів на своїм місці. Американець поклав доляри біля нього. Всім зробилося ніяково, то на себе дивилися, то на Лада. Мовчали. Аж старий з золотим ланцюхом, до котрого можна було почіпити корову, спитав: А ви, пане сотнику, з яких Пилипців будете?

— Мій батько був священиком у Ключкові.

— Я собі так і гадав, що ви з нашого села. Як я вибирався до Америки, то покійний ваш батько ще жив, здоровий був, моцний, буцім його ось бачу. Трохи одним оком підморгував, правда? Так ото треба вам знати, що я вашого покійника батька довжник. Я наймав у нього поле і не заплатив за останній рік, бо вибирався за море і потребував грошей на шіфкарти. Приїхали ми до тої Америки і зразу не було що відсилати, дороблялися, а як наскладали трохи тих долярів, то написали нам, що отець Пилипець помер, а їмость по родині тулиться. Заки довідався я, де, прийшла війна і так воно до нині лишилося.

Гадав я собі, поїду, то може відшукаю де вдову, або когось з дітей і віддам. Аж дивіть, скорше знайшов, як думав. Тому, сотнику, не робіть комедії і беріть гроші, це ваша власність.

Кажучи це, всунув Ладові доляри до кишені.—А з вами, то я потім розрахуюся, — сказав до свого товариства.

Ладо сидів ні в сих, ні в тих.

— А не дурите ви мене, добродію? — спитав.

Американець не божився, тільки слово дав, що говорить правду і руку до Лада простягнув. Ладом ледви стиснув ту велику грубу долоню.

* * *

Сходила перша зірка, як Ладом заїхав перед дімок своєї тіточної тітки.

Дімок виглядав, як велика ліхтарня, у всіх вікнах світилося. На ганку чекала Марійка.

Заплатив фякрові, навіть решти не взяв, вибіг по сходках і вхопив її в свої обійми.

— Петрусю, лиши! Тітка! — крикнула.

Поцілуєм затулив їй уста і заніс у сіни. — А на другий раз, як вибіжиш без кожуха, — грозив, — то...

— То що?

— То заверну і поїду назад.

— Можеш і нині їхати, — сказала і закрепили губи.

— Діти! На святий вечір сваритися невільно! — погрозила тітка і закликала до столу. — Але ходіть зараз, бо борщ вистигне. Сідайте, тут Петро, тут Марійка, це моє місце, а щоб було до пари, то коло мене сядеш ти, Ганусю, — сказала до запишеної служниці.

Поділилися просфорою, обмінялися бажаннями і забралися до борщу.

— Правда, що добрий? — питалася тітка.

— Знаменитий, — хвалив Ладом. — Я вже вісім літ не їв такого.

— Ти ще такого не їв ніколи, бо це Марійка варила. От, бачиш, яку господиню береш.

— Тітусю! — боронилася Марійка.

— Не соромися того, що вмієш, а того, чого не вмієш, — повчала тітка. — Теперішні панночки не добре роблять, що занедбують хатне господарство. Можна бути вченою і добрий борщ також уміти звари́ти, одно другому не перешкаджає. Бо не знаю, чи добре воно булоби, якби ми всі на вчених попереходили, а хати і діти на слуг лишили. Родина і хата, це основа кожного народу і їх дуже пильнувати треба. Російські пани можуть нам бути відстрашаючим приміром.

— Я, тітусю, хатної роботи не цураюся, хоч вона в нас кажуть, дуже невдячна. Нагадує працю Данаїд, робиш її і вислідів невидно.

— Хто дивитися не вміє, бо хто вміє, то бачить. Чогож ти так задумався, Петрусю?

— Дивно мені, тіточко. Вісім літ не сидів за таким столом, як нині. Дідух, сніп, сінґ, всьо як звичай велить. Нагадується батьківська хата, як то ми там до святої вечері колись сідали, нагадуються ті, що їх уже нема.

— На те, синку, святий вечір, щоб згадувати, але в тугу вдаватися не треба. Та ще вам. Радійте, що знайшлися, як в кірці маку і дякуйте Богові за щастя, котре вас чекає. Я, ось, тільки дивлюся на вас і вже мені якось відрадніше на серці.

— Бо ви добрі, тітусю, — сказала Марійка і притулилася до неї, як до рідної мами.

— Тільки добрі люди вміють чужим щастям щасливими бути.

— Ви не чужі для мене, Марійко. Я дивлюся на тебе, як на доньку, а на нього, як на будучого зятя. Часом дальші близькими бувають, як близькі. А щож ти на те кажеш, Петрусю? х

— У мене тепер близьких нема, як ви обоє.

* * *

По вечері засвітили ялинку. Свічечки, як офірки в церкві михтіли. Зелена ялинка нагадувала наші барвінкові гори. Ладо дивився і згадував зиму 1914 року. Перші стрілецькі кадри, Гуцьо, товариші. Свічечки буцім за їх душі горіли. Через асоціацію гадок ввижались печери в Кривчу, котрі Гуцьо відкрив. Цікаво булоби тепер зайти у ті печери. Може там його дух, як по Гаді блукає, може з товаришами справляє святий вечір... Перестрашився тих гадок, і щоб їх позбутися, приступив до фортепяну. Підніс верх і загравав »Дивна радість стала«, найкращу коляду в світі. Всі четверо співали. Зразу несміло, буцім їх голоси не зналися, та скоро зійшлися і поприязнилися. Концерт, який тільки раз у рік буває і якому рівного нема. Це не звуки, а спомини зливалися до купи, спомини всіх різдвяних свят від малої дитини. Ладо поодинокі строфи переходами до купи вязав. Зразу короткими й легкими, як почування неусвідомленого хлопчини, дальше довгими і розливистими, як мрії молодечі, врешті бурливими й повними диссонансів, як переживання з війни. Останню строфу закінчив переходом в тона-

цію маджорну, акордами повними віри в грядучі, кращі дні.

»Дивна радість стала,
Яка не бувала,
Над вертепом зізда ясна
Світу засіяла«.

* * *

На Різдво по обіді пішов Ладо побажати докторові і його дружині веселих свят. Докторової не застав. Поїхала з Данком до діточого приюту, де робила ялинку для воєнних сиріт.

— Вона все собі якусь роботу знайде, щоб тільки не сидіти в хаті, — нарікав доктор. — Біда з тими образованими жінками. Їм тісно в родиннім гнізді. За мало для них чоловік і діти, шукають чогось, самі не знають чого.

— Гадаю, — потішав його Ладо, — що кожний муж мігби бути гордий з такої жінки, як твоя.

— Ну, так, певно. Але всьо повинно мати свої границі. Вона за багато часу і гроша посвячує тій гуманітарній роботі. Требаж і про себе подбати. Близча сорочка, ніж кожух. Я лікар, пенсії не маю, що придбаємо, те й матимемо, тільки те. Треба на задні колеса оглядатися, треба думати, що завтра буде.

— А нині? Життя складається з »нинів«. Твоя дружина ще молода, гарна, інтелігентна, їй хочеться жити нинішню дниную, про старість вона ще не гадає. Це ще невелика біда, коли вона в громадській

роботі знаходить, що так скажу, упуст для своєї енергії.

— Ах, товаришу, добре то другим радити, побачимо, як у тебе буде. Ще трохи й побачимо. Я лікар, мушу тверезо й реально дивитися на світ, у моїм званні фантазій не може бути.

— А життя, як наперекір, такі тобі іноді фантастичні несподіванки придумує, що прямо стій і дивуйся. От приміром, послухай, що мені приключилося вчора.

І Ладо розповів свою пригоду з Американцями. Доктор слухав, а як до доларів дійшло, він не витримав і спитав: а кілька тих доларів було?

— Знаєш, я ще не числив, — відповів спокійно Ладо.

— Ну, знаєте люди, треба бути Ладом! Бере долари і не числить, кілька. Порахуй же хоч тепер, бо ще погубиш і не будеш знати кілька.

Ладо виймив з кишені зімнятий скрутилик банкнотів і перечислив. Було їх 125.

— Го, го, го! Це гарні гроші, гарні гроші! — крикнув доктор, взяв з бюрка бльочок на рецепти і почав щось скоро нотувати, числити, черкати і додавати.

— Знаєш, — почав по хвилині, — воно знаменито складається. Мені до купна тої парцелі, що я тобі казав, бракує сто доларів. Ти мені винен за хату й харч 85, сквітуємося. Добре?

Ладо ніби сам собі не вірив.

— Як кажеш? — спитав.

— Ти мені винен 85 доларів, маєш гроші, ко-

трих не сподівався, так можемо, значитьсь, вирівнати наш рахунок.

Ладо мовчки поставив гроші на бюро. — Прощу. — Доктор кинувся на доляри, відчислив 85, сховав під ключ і затер руки.

— Дякую тобі, товаришу, дуже дякую!

— Я також, — кинув йому Ладо.

— Нема за що. Це така дрібничка. Я дуже рад, що міг тобі у пригоді стати. Тільки ще маю до тебе одну просьбу.

— Яку?

— Не кажи про ті доляри нічого моїй жінці. Розумієш? Жінки мають свою льогіку, в них два рази два... може бути лямпа. Загалом, що їм на гадку прийде. А моя жінка ще й ідеалістка до того. Нічого реально не бере. Не скажеш?

Ладо подивився йому в очі. Доктор свої спустив.

— Докторе, — сказав, — можеш бути спокійний, я твоїй дружині такої кривди не зробивби.

Встав.

— Ти куди? — крикнув доктор.

— Пора мені.

— Посидь ще трохи. Зараз підвечірок подадуть.

— Спасибі, я недавно обідав. Уцілуй від мене руки своїй пані і поздорови Данка.

— Але ти ще до нас зайдеш?

— Не знаю, може, побачимо... і біг до дверей. Доктор за ним.

— А на другий раз заїдь до нас. Кімнатка на горі чекає.

Ладо вхопив за клямку.

— Дякую, бувай здоров, не поминай злом, —
і поспішно замкнув за собою двері.

* * *

До Зірки, хутчіш до Зірки і разом з нею геть
звідсіля, — геть!

Звертаємося з проханням до Впов. громадянства, а зокрема до всіх наших прихильників, яким лежить на серці поширення нашого видавництва, щоби вступали громадно в члени Кооперативи — **»Червона Калина«.**

Членський уділ виносить 25 золотих, вписове 5 золотих. Уділ можна сплачувати ратами по 5 зл.

Члени одержують даром кожного року великий календар-альманах **»Червоної Калини«**, а крім цього всі видання **»Червоної Калини«** за половину ціни.

Передплачуйте „Літопис Червоної Калини“

Передплата на квартал виносить	3.50 зол.
для членів »Червоної Калини«	3.— „
ціна поодинокого числа	1.20 „

За кордоном можна дістати всі видання і календарі **»Червоної Калини«** та **»Літопис«**

В Сполучених Держ. Північної Америки:

**The Ukrainian Legion, P. O. Box. 578,
Philadelphia, Pa. USA.**

В Румунії:

Dmytro Herodot, Bucarest, IV. Delea Veche 45

Ч и т а й т е !

Ч и т а й т е !

Історичний ілюстрований місячник:

„Літопис Червоної Калини“

виходить від жовтня 1929 р. літопис »Червоної Калини«
буде висвітлювати історичні події в недавньому минулому і з цією метою міститиме історичні розвідки, спомини, оповідання і т. п. писані у тому дусі. Журнал буде містити знімки, які можуть причинитися до зілюстровання тих часів, а також відповідні рисунки наших артистів малярів. Окрім того журнал буде писати про всі книжки, що пишуть про великі події минулої хуртовини, а також присвятить свою увагу загальній історії українського народу, крім того побутові, традиції і т. п.

Журнал редагують: **Лев Пепкий і Василь Софронів-Левицький.**

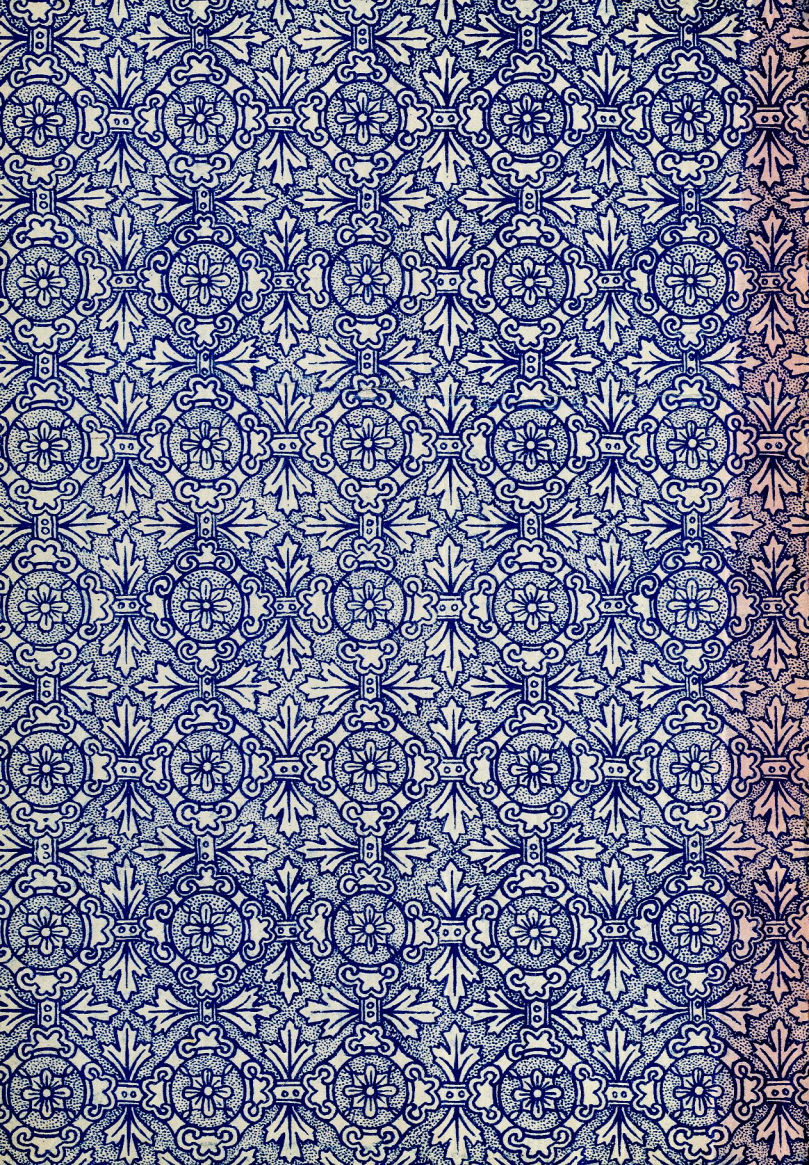
Редакція журналу просить усіх учасників українських визвольних змагань і все українське громадянство надсилати їй свої спомини, знімки та інші матеріали для використання в журналі. Ціла українська суспільність повинна прийти з помічю при збиранню та утревалюванню памяток нашого недавнього минулого.

Матеріяли і передплату просимо слати на адресу:
»ЧЕРВОНА КАЛИНА« Львів, вул. Руська ч. 18.

III. пов.

Видання „Червоної Калини“.

		Ціна для	
		нечленів	членів
Берестейський мир , з нагоди 10-х роковин 9. II. 1918.			
9. II. 1928. Спомини та матеріали. Зладив І. Кедрин.	8—	зол.	4—
320 сторін і 16 сторін ілюстрацій	1:20	”	—60
Федір Дудко: Глум. Оповідання. Сторін 52			
Д. Дорошенко: Мої спомини про недавнє-минуле.			
Частина I - IV.	8:40	”	4:20
Богдан Лепкий: Слота. Поезії	—90	”	—45
От так собі. Мініатюри. Сторін 129	1:50	”	—75
Зірка — повість з повоєнного життя	4—	”	2—
Між молотом і ковалом. Причинки до історії			
Української Армії. Стор. 79	1:50	”	—75
Халіда Едіб: В огні. Повість з турецької визвольної			
війни. Сторін. 234	4 50	”	2:25
Микола Голубець: Львів. Сторін 179			
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки-Скоропада.	3—	”	1:50
Сторін 267	4:50	”	2 25
Роман Купчинський: Заметіль. — Трилогія зі стрі-			
лецького життя.			
I. Курилася доріженька. Сторін 208	4—	”	2—
II. Перед навалою. Сторін 192	4—	”	2—
Федір Дудко: В Заграві. — Трилогія з визволь-			
них змагань на Великій Україні.			
I. Чорторий. Сторін 192	3:50	”	1:75
II. Квіти і кров. Сторін 192	4—	”	2—
III. На Згарищах — друкується.			
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. рево-			
люції			
I. Частина. Сторін 180	3:50	”	1:75
II. Частина. Сторін 180	3:50	”	1:75
III. і IV. частина — друкується.			
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна по-			
вість, 17 арк. друку.	5—	”	2:50
Др. Степан Шухевич, Спомини. (Причинки до історії			
УГА на підст. записок та власних переживань.)			
Частина I. II. III. IV. і V. по 4. зл.	20—	”	10—
Володимир Лопушанський: Перемога, — повість			
з визвольної війни.			
Часть I. і II. по 3— зл.	6—	”	3—
М. Брилинський: Воєнні оповідання — друкується			
През. Ч. С. Р. Масарик: Світова революція —			
37 аркушів друку — в твердій оправі. Друкується.			

5 p. 15.

3437

